

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ЎЗУРИДАГИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ХОДИМЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ЎУДУДИЙ МАРКАЗИ

4.2
МОДУЛ

ЎҚУВ – УСЛУБИЙ МАЖМУА

БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ ФАНЛАРИНИ
ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

ТОШКЕНТ-2018

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ХОДИМЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ҲУДУДИЙ МАРКАЗИ**

**БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИ ЎҚИТИШ
МЕТОДИКАСИ МОДУЛИ БЎЙИЧА**

**Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А
(I ҚИСМ)**

Малака тоифа йўналиши: Бошланғич таълим фани ўқитувчилари

**Тингловчилар контингенти: умумий ўрта таълим мактабларининг
бошланғич таълим фани ўқитувчилари**

Тошкент-2018

Мазкур ўқув-услугий мажмуа Халқ таълими вазирлигининг 2018 йил _____ даги _____-сонли буйруғи билан тасдиқланган бошланғчи таъли фани ўқитувчиларининг малакасини ошириш тоифа йўналиши ўқув режаси ва дастури асосида тайёрланди.

Тузувчилар: М.Ю.Юлдашева - Низомий номидаги ТДПУ хузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази “Мактабгача, бошланғич ва махсус таълим” кафедраси катта ўқитувчиси

Б.У.Мингбаева - Низомий номидаги ТДПУ хузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази “Мактабгача, бошланғич ва махсус таълим” кафедраси катта ўқитувчиси

Г.А. Маматова - Низомий номидаги ТДПУ хузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази “Мактабгача, бошланғич ва махсус таълим” кафедраси катта ўқитувчиси

М.Ф.Левкина - Низомий номидаги ТДПУ хузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази “Мактабгача, бошланғич ва махсус таълим” кафедраси катта ўқитувчиси

Такризчилар: Н.Х.Вохидова - Низомий номидаги ТДПУ “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси доценти, п.ф.н.

Ш.Й.Йўлдошева - Низомий номидаги ТДПУ “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси доценти, п.ф.н.

Ўқув-услугий мажмуа А.Авлоний номидаги Халқ таълими тизими раҳбар ва мутахассис ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти илмий кенгашининг 2018 йил _____ даги _____-сонли баённомаси билан маъқулланган ва нашрга тавсия этилган.

М У Н Д А Р И Ж А

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	26
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ	31,86,143,166,211
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	42,113,188,231
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	144
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ	165
VII. ГЛОССАРИЙ.....	239
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	251

The text is framed by two large, dark blue, L-shaped brackets. One bracket is on the left, and the other is on the right, both pointing towards the center text.

ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Ишчи ўқув дастури Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони, 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931-сонли Қарори, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли Қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида бошланғич таълим ўқитувчилари малакасини ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда уларнинг касбий компетентлигини оширишни назарда тутди.

Ишчи ўқув дастур мазмуни таълим-тарбия жараёнларининг ҳуқуқий-меъёрий асослари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, бошланғич таълим фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий усулларини ўз ичига олади ва улар бўйича тегишли янги билим, кўникма, малака ва компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган.

Ишчи ўқув дастур доирасида берилаётган мавзулар халқ таълими тизими педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган малака талаблари ва ўқув режаси асосида шакллантирилган бўлиб, бошланғич таълим ўқитувчиларини фанга оид замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш, ахборот-коммуникация технологияларини ўқув жараёнига кенг татбиқ этиш даражасини ошириш ҳисобига уларнинг касб маҳорати ва ўқув-услубий фаолиятини сифатли ташкил этиш компетенциялари ривожлантирилади.

“Бошланғич таълим фанларини ўқитиш методикаси” фанининг ишчи ўқув дастури бошланғич таълим ўқитувчилари малакасини ошириш курсининг ўқув дастури асосида тузилган бўлиб, у бошланғич синф ўқитувчиларига таълимда замонавий ёндашувлар ва инновацияларнинг мазмун ва моҳиятини очиб беради.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади:

умумий ўрта таълим мактаблари бошланғич синф ўқитувчиларининг замонавий инновацион педагогик технологиялари ва мақбул методларидан фойдаланиш компетенцияларини ривожлантиришдан иборат.

Модулнинг вазифалари:

- бошланғич таълим фанлари ўқитувчиларининг замонавий педагогик технологиялари ва методлар ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларини ривожлантириш;
- бошланғич таълим фанлари ўқитувчиларида дарс жараёнида самарали методларни қўллаш кўникмаларини шакллантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Тингловчи:

- Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, “Таълим тўғрисида”ги қонун, Ўзбекистон Республикаси умумий ўрта таълим тўғрисидаги низом ва бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмуни;
- Халқ таълими тизимида таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асосларини, концепцияларини ва ҳуқуқий-меъерий асосларини;
- таълим соҳасидаги давлат сиёсати ва уни амалга ошириш бўйича таълим муассасаларининг вазифаларини;
- бошланғич таълим фанларидан компетенциявий ёндашувга асосланган ДТС, ўқув дастурлари, дарслик, ўқув қўлланмалар мазмунини;
- бошланғич таълим фанларидан ўқувчилар билим, кўникма ва малакаларини баҳолашга қўйиладиган талабларни;
- таълим жараёнида қўлланиладиган педагогик, ахборот ва таълим-тарбия технологияларини;
- таълим жараёнида мактаб математика ва табиий фанлар таълим сифатининг Халқаро мониторинги (TIMSS), матнни ўқиш ва уни тушуниш даражасини аниқлаш бўйича Халқаро тадқиқот методларини (PIRLS);
- таълим соҳасидаги инновацион фаолият асосларини **билиши керак.**

Тингловчи:

- Бошланғич синфларда ўқитиладиган дарсларни компетенциявий ёндашув асосида ташкил этиш ва ўқув-услубий материаллар яратиш;
- Бошланғич синфларда ўқитиладиган дарсларда ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш ва баҳолаш методларидан фойдаланиш;

- Бошланғич синф фанларини ўқитишда фанлараро боғланишга оид амалий ва татбиқий масалалардан фойдаланиш;
- Бошланғич таълимда синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил қилиш;
- Бошланғич синф дарсларида буюк аجدодларимиз илмий меросидан фойдаланиш;
- Бошланғич синф дарсларида ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш;
- таълим жараёнида мактаб математика ва табиий фанлар таълим сифатининг Халқаро мониторинги (TIMSS), матнни ўқиш ва уни тушуниш даражасини аниқлаш бўйича Халқаро тадқиқот методларидан (PIRLS) фойдаланиш;
- Бошланғич синф фанлари дастурига киритилган янги билимларга оид масалаларни ечиш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- дарс жараёнида педагогик ва инновацион технологияларни қўллаш;
- замонавий талаб ва ёндашувлар асосида дарс ишланмаларини тайёрлаш, дарсларни кузатиш ва уни таҳлил қилиш;
- ўқувчилар эгаллаган билим, кўникма, малака ва компетенцияларини таълим жараёнида мактаб математика ва табиий фанлар таълим сифатининг Халқаро мониторинги (TIMSS), матнни ўқиш ва уни тушуниш даражасини аниқлаш бўйича Халқаро тадқиқот методлари (PIRLS) асосида назорат қилиш ва баҳолаш *малакаларига эга бўлиши зарур*;

Тингловчи:

- малака ошириш курсида ўзлаштирилган билим ва кўникмалардан касбий фаолиятда фойдаланиш;
- касбий фаолиятига тегишли ўқув-методик материалларни тўплаш ва саралаш;
- таълим-тарбия жараёнига оид ўқув-методик мажмуаларни яратиш *компетенциясига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

Бошланғич таълим фанларини ўқитиш методикаси фанидан дарслар назарий ва амалий шаклда олиб борилади.

Назарий машғулотларда бошланғич таълим фанларидан яратилган ўқув-услубий мажмуалар таркиби, бошланғич таълимнинг ўзига хос хусусиятлари ва уни ўқитиш методикаси ҳақида маълумотлар берилади.

Амалий машғулотларда ўқувчилар билимини баҳолаш, синфдан ташқари ишлар, дарсларни кузатиш ва таҳлил қилиш ўргатилади.

Машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерактив таълим усулларида фойдаланиш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Ўзбекистонда таълим-тарбия жараёнларининг ҳуқуқий-меъёрий асослари”, “Таълим-тарбия технологиялари ва педагогик маҳорат” ва “Таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш” блокларидаги ўқув фанлари билан “Бошланғич таълимни ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар” модули билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Мазкур модул “Таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари”, “Илғор таълим-тарбия технологиялари ва педагогик маҳорат” ва “Таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш” блокларидан кейин ўрганилади. Унда юқоридаги блокларда ўрганилган мазмун йўналишлари ва услубий жиҳатларини бошланғич таълим фанларига татбиқ этиш имкониятлари очиқ берилди.

Модулнинг таълимдаги ўрни

Тингловчиларни бошланғич таълим фанларини ўқитишда замонавий технология ва методлари билан таништириш ҳамда амалда қўллаш кўникмаларини шакллантириш орқали таълим самарадорлигини таъминлашдан иборат.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	хамм аси	Жами ўқув юклама си	Жумладан			Мустақ ил таълим
				назарий	амалий	Кўчма машғуло	
4.2. Бошланғич таълимни ўқитиш методикаси							
	Она тили фанини ўқитиш методикаси	14	12	2	8	2	2

4.2.1	Бошланғич синф она тили фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили	2	2	2			
4.2.2	Она тили дарсларини ташкил этишга илмий- методик ёндашув	2	2		2		
4.2.3	Савод орғатиш даврида ёзувга ўргатиш технологияси	4	4		4		
4.2.4	Она тили дарсларида билим, кўникма, малакаларни назорат қилишнинг замонавий усуллари	6	4		2	2	2
	Ўқиш фанини ўқитиш методикаси	14	12	4	6	2	2
4.2.5	Бошланғич таълим ўқиш фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили	2	2	2			
4.2.6	Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатишдаги муаммолар.	4	2		2		2
4.2.7	Ўқиш дарсларда матн устида ишлаш орқали бадиий асарни таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш.	4	4		2	2	
4.2.8	Синфдан ташқари ўқиш дарсларини ташкил этишга замонавий ёндашув.	2	2	2			
4.2.9	Ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш, нутқ маданиятини шакллантириш	2	2		2		
	Математика фанини ўқитиш методикаси	18	18	4	10	4	
4.2.9	Бошланғич таълим математика фанидан ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали методик қўлланмалар. Улардан фойдаланиш технологияси	2	2	2			
4.2.10	Математикадан алгебраик (тенглик ва тенгсизлик, арифметик амаллар, ҳарфий ифодалар, тенгламалар ечиш) материаллар устида ишлаш технологияси	6	6		4	2	
4.2.11	Улуш ва каср. Оғзаки ва ёзма ҳисоблаш ва таққослаш усуллари.	4	4	2	2		
4.2.12	Геометрик материаллар устида ишлаш технологияси	2	2		2		
4.2.13	Бошланғич таълим математика фанидан масалалар ечиш методикаси	4	4		2	2	
	Табиатшунослик фанини ўқитиш методикаси	4	4	2	2		
4.2.14	Бошланғич синфларда табиатшунослик дарсларининг мазмуни ва уни ташкил этиш методикаси	2	2	2			
4.2.15	Табиатшуносликни самарали ўқитишда ўқитиш воситаларидан ўринли фойдаланиш	2	2		2		

	Технология (меҳнат) фанини ўқитиш методикаси	4	4	2	2		
4.2.16	Бошланғич синфларда технология дарсларининг мазмуни ва уни ташкил этиш методикаси	2	2	2			
4.2.17	Технология (меҳнат) дарсларида турли материаллар билан ишлаш усуллари	2	2		2		
	Жами:	54	50	14	28	8	4

Она тили дарсларини ўқитиш методикаси

НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Бошланғич синф она тили фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили (2 соат маъруза).

Она тили фанидан ўқув дастурига киритилган ўзгаришлар, ўқув дастуридаги фанга оид компетенцияларнинг мазмун моҳияти. Бошланғич 1-4-синф она тили фани дарсликлари, уларга яратилган мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили ва таълим-тарбиявий аҳамияти, улардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиш.

2-мавзу. Она тили дарсларини ташкил этишга илмий-методик ёндашув (2 соат амалий).

Компетенциявий ёндашув асосида она тили дарсларини ташкил этиш. Она тили дарсларига илмий ёндашув. Ўқувчиларда тилга бўлган сезгирликни ошириш. Ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни шакллантиришда бошланғич синф ўқитувчисининг роли. Дарс ва унинг турларига қўйиладиган методик талаблар.

3-мавзу. Савод ўргатиш даврида ёзувга ўргатиш технологияси. (2 соат амалий).

Саводга ўргатиш даврининг ўзига хос муаммолари. Савод ўргатиш даврида ёзувга ўргатиш технологияси. Ўқув дастурида ўқувчиларни чиройли ва беҳато ёзишларига қўйилган талаблар. Ўқувчиларнинг чиройли ёзув малакаларини шакллантиришдаги қийинчиликлар. Чиройли ёзув дарсларида қўлланадиган методларнинг самарадорлик даражаси ва ўқувчиларнинг имловий саводхонлигини шакллантириш масалалари.

4-мавзу. Она тили дарсларида билим, кўникма, малакаларни назорат қилишнинг замонавий усуллари. (4 соат амалий).

Бошланғич синф она тили дарсларида ташкил этиладиган назорат ва ижодий топшириқлар. Компетенциявий ёндашув асосидаги давлат таълим стандарти ва ўқув дастури бўйича назорат ишларига қўйиладиган

талаблар. Она тили дарсларида ўқувчиларнинг грамматик билимларини таркиб топтиришда сўзларни морфемик, морфологик, синтактик таҳлил қилишга ўргатишнинг аҳамияти. Диктант турлари ва уни ўтказиш методикаси. Ўқувчилар саводхонлигини оширишда диктантнинг аҳамияти. Диктант айтиш техникаси ва ўқитувчининг нутқи. Диктант, баён, иншоларни текшириш ва таҳлил қилишдаги қийинчиликлар.

Ўқиш фанини ўқитиш методикаси

НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Бошланғич таълим ўқиш фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили (2 соат маъруза).

Ўқиш фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, 1-4-синф “Ўқиш китоби” дарсликлари таҳлили. Ўқиш дарсларини ташкил этишда мультимедиа иловали методик қўлланмалардан фойдаланиш. Мультимедиа ларнинг таълимий ва тарбиявий аҳамияти, улардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиш. Ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиришда ўқиш дарсларининг роли. Ўқувчиларда ўқиш малакаларини шакллантиришдаги қийинчиликлар.

2-мавзу. Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатишдаги муаммолар.

(2 соат амалий машғулот).

Савод даврида қўлланадиган аналитик-синтетик товуш методининг ўзига хос томонлари. Савод ўргатишда дифференциал ёндашувни йўлга қўйиш. Ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланиб савод ўргатиш жараёнининг самарадорлигини янада ошириш. Савод ўргатиш даврида фойдаланиладиган машқ турлари.

3-мавзу. Ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали бадиий асарни таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш. (2-соат амалий машғулот).

Асар режасини тузиш. Ўқувчилар луғатини бойитиш, нутқининг ҳиссий таъсирини кучайтириш, бадиий воситалардан фойдаланиш кўникмасини шакллантириш. Ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали бадиий асарни таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш. Матнни ўқиш ва уни тушуниш даражасини аниқлаш бўйича Халқаро тадқиқот методлари (PIRLS).

4-мавзу. Синфдан ташқари ўқиш дарсларини ташкил этишга замонавий ёндашув (2 соат маъруза).

Синфдан ташқари ўқиш дарсларига қўйиладиган замонавий талаблар. Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг таълимий ва тарбиявий аҳамияти. Синфдан ташқари ўқиш дарсларини ташкил этиш шакллари ва уни ўтказиш усуллари. Ўқувчилар китобхонлигини ривожлантиришга қаратилганлиги. Илғор, инновацион усуллар ва уларни синфдан ташқари ўқиш дарсларида қўллаш.

5-мавзу. Ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш, нутқ маданиятини шакллантириш (2 соат амалий машғулот).

Ўқиш дарсларида ўқувчиларда адабий нутқий компетенцияни шакллантириш масаласи. Ўқувчиларнинг нутқини ўстиришда луғат устида ишлашнинг аҳамияти. Қайта ҳикоя қилиш турлари ва улардан ўқувчилар оғзаки нутқини ўстиришда унумли фойдаланиш. Оғзаки нутқни ривожлантиришда дидактик материаллар ва интерфаол усуллардан фойдаланиш. Ўқувчиларда нутқ маданиятини шакллантириш технологияси. Баён ва иншо ёзишга ўргатишдаги муаммолар.

Математика фанини ўқитиш методикаси

НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАШЎУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Бошланғич таълим математика фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали қўлланмалар таҳлили (2 соат маъруза).

Математика фанидан ўқув дастурига киритилган ўзгаришлар, ўқув дастуридаги фанга оид компетенцияларнинг мазмун моҳияти. Бошланғич 1-4-синф математика фани дарсликлари, уларга яратилган мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили ва таълим-тарбиявий аҳамияти, улардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиш.

2-мавзу: Математикадан алгебраик (тенглик ва тенгсизлик, арифметик амаллар, ҳарфий ифодалар, тенгламалар ечиш) материаллар устида ишлаш технологияси (4 соат амалий машғулот).

Тенглик ва тенгсизлик ва арифметик амалларнинг таснифи ва уларнинг турлари. Арифметик амаллар билан ишлаш қоидалари. Алгебраик амалларни бажариш кўникмаларини шакллантириш, уларни математика ва бошқа соҳадаги масалаларни ечишда қўллаш. Ҳарфий ифодаларнинг қўлланиши. Тенгламалар ва тенгламаларнинг турлари. Содда ва мураккаб тенгламалар. Тенгламаларни ечишдаги қулай усуллар. Ўқувчиларнинг ҳаётий тасавурлари билан амалий фаолиятларини

умумлаштириб бориш. Математик тушунча ва муносабатларни ўқувчилар томонидан онгли ўзлаштирилишига ҳамда ҳаётга татбиқ этилишига эришиш масаласи.

3-мавзу: Улуш ва каср. Оғзаки ва ёзма ҳисоблаш ва таққослаш усуллари (2 соат маъруза, 2 соат амалий).

Улуш ва каср тушунчаси билан таништириш методикаси. Бутуннинг улуши ва уни топиш. Улушга кўра бутунни топиш. Каср тушунчасининг маъноси, унинг элементлари. Маҳражлари бир хил бўлган касрларни таққослаш, кўшиш ва айиришнинг маъноси. Соннинг каср қисми ва касрга кўра сонни топишга доир масалалар ечиш. Оғзаки ва ёзма ҳисоблаш усуллари.

4-мавзу: Геометрик материаллар устида ишлаш технологияси (2 соат амалий машғулот).

Геометрик материалларни ўрганиш методикаси. Геометрик (бурчак, нур, симметрия, периметр, юза, диаграмма...) материаллар устида ишлаш технологияси ҳақида тасаввурни шакллантириш ва уларни чизиш, айрим хоссалари билан таништириш методикаси. Содда геометрик фигураларни яшаш ишлари билан таништириш, фазовий тасаввурларни ривожлантириш. Фигураларни фарқлай олиш, қисмларга бўлиш, қисмлардан фигуралар ҳосил қилишга, диаграмма тузиш ва таҳлил қилишга, кўпбурчаклар периметри ҳамда юзасини ҳисоблашга, периметр, юза ўлчов бирликлари ва улар орасидаги боғланишга доир масалалар ечиш.

5-мавзу: Бошланғич таълим математика фанидан масалалар ечишга замонавий ёндашув (2 соат амалий машғулот).

Бошланғич синфларда масалалар ечишга ўргатиш. Масалани эшитиш ва уни мустақил ўқиш малакасини шакллантириш. Масаланинг бошланғич таҳлилини ўтказиш, масалани қисқа ёзиш, масалани ечиш уни ўқитувчи талабига биноан ёзиш ва масала саволига жавоб беришга ўргатиш. Масала ечимини текшириш малакаси ҳамда масала устида ишлаш режасини тузиш.

Табиатшунослик фанларини ўқитиш методикаси НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Бошланғич синфларда табиатшунослик дарсларининг мазмуни ва уни ташкил этиш методикаси (2 соат маъруза).

Табиатшунослик фанини ўқитиш методикаси. Табиатшунослик ўқитиш мазмуни ва ўқитиш методлари. Табиатшуносликни ўқитишнинг шакллари.

2-мавзу: Табиатшуносликни самарали ўқитишда ўқитиш воситаларидан ўринли фойдаланиш (2 соат амалий машғулот).

Табиатшунослик дарсликлари ва улар билан ишлаш. Кўргазмали куруллар ва табиатшунослик дарсларида улардан фойдаланиш методикаси. План, харита, глобус билан ишлаш методикаси.

Технология фанини ўқитиш методикаси

НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАШЎУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Бошланғич синфларда технология дарсларининг мазмуни ва уни ташкил этиш методикаси (2 соат маъруза).

Технология (меҳнат) дарсларининг мақсад ва вазифалари, мазмуни. Технология (меҳнат) дарслари ва унинг шакллари. Технология (меҳнат) дарсларида қўлланиладиган методлар. Технология (меҳнат) дарсларида ўқувчиларни амалий фаолиятга тайёрлаш.

2-мавзу: Технология (меҳнат) дарсларида турли материаллар билан ишлаш усуллари (2 соат амалий машғулот).

Бошланғич таълимда технология (меҳнат) фанидан турли материаллар билан иш турларини фарқлаш, иш курулларидан тўғри фойдаланиш ҳамда ҳавфсизлик қоидаларига амал қилишга ўргатиш. Амалий иш турларини бажаришда мўлжал олишни ўргатиш. Технология (меҳнат) дарсларида предмет, буюм ва турли нарсаларни аппликация, қуриш-ясашга ўргатиш технологияси. Технология дарсларида ўқувчиларда тозалик, диққатни жамлаш каби сифатларни ҳам таркиб топтириш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган топшириқлар ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (топшириқлар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

КЎЧМА МАШЎУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Она тили дарсларида билим, кўникма, малакаларни назорат қилишнинг замонавий технологиялари (2 соат кўчма машғулот).

Бошланғич синф она тили дарсларида ташкил этиладиган назорат ва ижодий топшириқларни ташкил этилишини кузатиш. Компетенциявий ёндашув асосидаги давлат таълим стандарти ва ўқув дастури бўйича назорат ишларига қўйиладиган талабларни ўрганиш. Она тили дарсларида ўқувчиларнинг грамматик билимларини таркиб топтириш жараёнини таҳлил қилиш. Ўқувчилар назорат ишларини текшириш ва таҳлил қилишдаги қийинчиликларни аниқлаш.

2-мавзу: Ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали бадиий асарни таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш. Синфдан ташқари ўқиш дарсларини ташкил этишга замонавий ёндашув (*2 соат кўчма машғулот*).

Ўқиш дарсларига қўйилган мақсадлар ва уларни амалга оширилишини кузатиш ва таҳлил қилиш. Ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали бадиий асарни таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш жараёнини кузатиш. Синфдан ташқари ўқиш дарсларини ташкил этишдаги инновацияларни ўрганиш. Ўқиш дарсини кузатиш ва уни дидактик (таълимий) ва услубий таҳлил қилиш.

3-мавзу: Математикадан алгебраик (арифметик амаллар, ҳарфий ифодалар, тенгламалар ечиш) материаллар устида ишлаш технологияси (*2соат кўчма машғулот*).

Математика дарсларига қўйилган мақсадлар ва уларни амалга оширилишини кузатиш ва таҳлил қилиш. Математика дарсларида алгебраик (арифметик амаллар, ҳарфий ифодалар, тенгламалар ечиш) материаллар устида ишлаш технологияси компетенциясини шакллантириш жараёнини кузатиш. Математика дарсини кузатиш ва уни дидактик (таълимий) ва услубий таҳлил қилиш.

4-мавзу: Бошланғич таълим математика фанидан масалалар ечишга замонавий ёндашув

Бошланғич синфларда масалалар ечишга ўргатиш, масалани эшитиш ва уни мустақил ўқиш малакасини шакллантириш жараёнини таҳлил қилиш. Масаланинг бошланғич таҳлилини ўтказиш, масалани қисқа ёзиш, масалани ечиш уни ўқитувчи талабига биноан ёзиш ва масала саволига жавоб бериш малакасини шакллантириш жараёнини кузатиш.

Кўчма машғулот “Бошланғич таълим фанларини ўқитиш методикаси” модули доирасида, талаб даражасидаги моддий-техника базага эга ва илмий-услубий жиҳатдан тажрибали умумий ўрта таълим бошланғич таълим фанлари ўқитувчилари фаолият кўрсатаётган мактабларда ташкил этилади.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАЗМУНИ

Модулга оид ўрганилган материаллар асосида “Она тили дарсларида билим, кўникма, малакаларни назорат қилишнинг замонавий технологиялари”, “Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатишдаги муаммолар” мавзуларига оид мустақил иш бажарилади.

Фанлардан дарсларни кузатиш ва таҳлил қилишда қуйидагиларни: кўргазмали, намунавий, ҳисобот дарслари ва уларга қўйилган талаблар асосида дарсни таҳлил қилиш.

Дарсни баҳолаш мезонлари: 1) ўқитувчининг дарсга тайёргарлиги таҳлили (дарс ишланмаси, таквим-мавзу режа, ўқув дастури, дарслик, дарс такдимоти, кўргазмали куроллар, тарқатма материаллар ва ҳ.к.ларни олдиндан ҳозирлаб қўйилганлиги), 2) дарс мазмуни таҳлили (дарс мақсадининг тўғри белгиланганлиги, мавзунинг бошқа фанлар билан боғланганлиги, дарс мавзусини мустаҳкамлаш учун берилган топшириқларнинг тўғри танланганлиги, ўқитувчининг ўз фанини қанчалик мукамал билиши), 3) дарснинг услубий таҳлили (ўқитишнинг турли усулларида тўғри ва ўрнида фойдаланганлиги, дарснинг интерфаоллик даражаси (ўқувчиларни фаоллаштирадиган гуруҳларда ёки мустақил ишлашига шароитнинг қанчалик яратилганлиги), дарс вақтининг тўғри тақсимланганлиги, ўқувчиларнинг дарсдаги гуруҳий ёки мустақил ишининг тўғри ташкил қилинганлиги, ўқув материалларининг табақалаштирилганлик даражаси (яхши ва қийин ўзлаштирадиган ўқувчиларга муносабат), 4) ўқитувчининг педагогик маҳорати таҳлили (ўқитувчининг дарс мавзусини раво тилда тушунтира олиши, ўқитувчининг дарсда ўзини дадил тута олиши, мотивация (ўқувчиларни таълим олишга ундаш) ва уни рағбатлантириб бориши, дарс давомида ижодий, таълимий муҳитни ярата олганлиги, дарсга оид кўргазмали куроллар, жиҳозлар ва асбоблардан ўрнида фойдаланганлиги, ўқувчиларнинг фаоллиги), 5) дарсда дарслик ва бошқа қўшимча ўқув материалларидан фойдаланиш таҳлили (дарсда дарсликдан самарали фойдаланиш даражаси, қўшимча ўқув материалларидан фойдаланиш даражаси), 6) дарсда АКТ ва таълимнинг бошқа воситаларидан фойдаланиш таҳлили (ўқитувчининг проектор, мультимедиа ва бошқа техник воситалардан фойдалана олиш даражаси, ўқитувчининг тайёрлаган такдимот сифати ёки ўқув доскасидан самарали фойдалана олиши, такдимот сифати ёки мавзу асосий моментларининг доскага ёзиб борилиши), 7) дарсда яратилган таълимий муҳит ва муносабатлар таҳлили (ўқитувчининг ўқувчиларга нисбатан муносабати: хушмуомалалиги, тил топа олиши, ўқувчиларнинг бир-бирларига нисбатан муносабати: ўзаро

ёрдам, ҳурмат, ҳамжиҳатлик, ўқувчиларнинг ўқитувчига нисбатан муносабати: ҳурмат, интизом, эшитиш), 8) Баҳолаш ва дарсга яқун ясаш таҳлили (ўқувчиларнинг дарс давомида билим ва кўникмаларининг тўғри баҳолаб борилиши, баҳолаш топшириқларининг дарс мақсадидан келиб-чиқиб тузилганлиги, дарс охирида дарсга яқун қилиниши, рефлексия) асосида дарсни кузатиш ва уни дидактик (таълимий) ва услубий таҳлил қилиш.

Мазкур машғулот умумий ўрта таълим муассасаларининг бошланғич синфларида ўтказилади. Унда ўтказилган дарс тингловчилар томонидан тегишли мезонлар асосида таҳлил қилинади. Илғор педагогик тажрибага эга бўлган ўқитувчиларнинг иш тажрибаси ўрганилади. Бу жараёнга кўчма машғулот ташкил қилинган бошланғич синф ўқитувчиларини жалб этиш, уларнинг дарсларини таҳлил қилиш орқали уларга методик ёрдам кўрсатиш ҳам кўзда тутилади. Машғулот натижаси сифатида очиқ дарсни кузатиш ва таҳлил қилиш варағи тўлдирилади ва малака ишига илова қилинади.

МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Муаммоли вазият методи – тингловчиларни муаммоли вазиятга тўқнаш келишини таъминлаш асосида уларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиришга асосланадиган йўл. Методнинг моҳияти аниқ вазиятни таҳлил қилиш, баҳолаш ва унинг ечими юзасидан қарор қабул қилишдан иборат. Таълим жараёнида муаммоли вазият методи қўлланилганда тингловчиларнинг фаолиятлари қуйидаги тизим асосида ташкил этилади:

“Ақлий ҳужум” стратегияси

Стратегия тингловчиларни мавзу хусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритиш, ўз тасаввурлари, ғояларидан ижобий фойдаланишга доир кўникма, малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантиради. У ёрдамида ташкил этилган машғулотларда ихтиёрий муаммолар юзасидан бир неча оригинал (ўзига хос) ечимларни топиш имконияти туғилади. Стратегия мавзу доирасида маълум қарашларни аниқлаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади.

“Биламан. Билишни хоҳлайман. Билиб олдим” (БББ) ГО

ГО тингловчиларга муайян мавзулар бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Уни қўллашда тингловчилар гуруҳ ёки жамоада ишлашлари мумкин. Гуруҳда ишлашда машғулот якунида гуруҳлар томонидан бажарилган ишлар таҳлил қилинади.

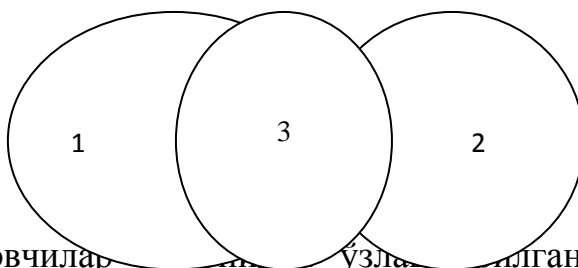
Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қоғозида ўз аксини топган қуйидаги схема асосида ташкил этилади:

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

“Венн диаграммаси” ГО

ГО тингловчиларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

Ёзув тахтаси ўзаро тенг тўрт бўлакка ажратилади ва ҳар бир бўлакка қуйидаги схема чизилади:

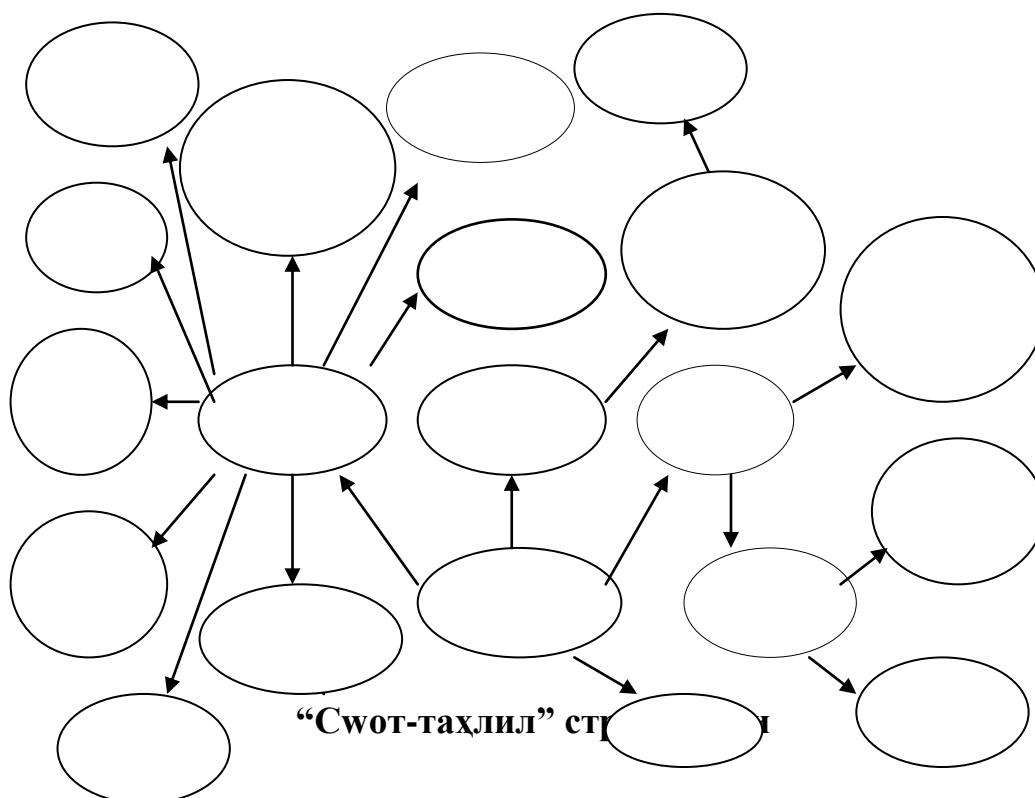

ГО тингловчилар билан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

“Кластер” ГО

“Кластер” (ғунча, тўплам, боғлам) ГО пухта ўйланган стратегия бўлиб, уни тингловчилар билан яқка тартибда, гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда қўллаш мумкин. Кластерлар илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

Майда алоҳида қисмлар тарзида қуйидагича ифодалайди:

Стратегия муаммонинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга хизмат қилади. Тингловчилар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади.

У ёрдамида муаммонинг қуйидаги тўрт жиҳати таҳлил қилинади:

С	⇒	Кучли (устун) жиҳатлари (ҳал этилаётган муаммонинг афзалликларини ёритиш)
W	⇒	Кучсиз (заиф) жиҳатлари (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ички омилларининг таъсирини ўрганиш)
O	⇒	Имкониятларни чамалаш (белгиланган вазифаларни ҳал этишнинг энг мақбул йўлларини излаш)
T	⇒	Таҳдидни ўрганиш (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ташқи омилларининг таъсири аниқлаш)

Ж.Стилл, К.Мередиc, Ч.Темил томонидан ишлаб чиқилган “Ўқиш ва ёзиш асосида танқидий фикрлашни ривожлантириш дастури”да ҳар бир тингловчи ва тингловчилар гуруҳларининг фикрлаш фаоллигини ошириш,

уларда танқидий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш учун “Синквейн” стратегиясини қўллаш самарали эканлиги айтилади.

Бу ўринда стратегиянинг моҳияти билан танишиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

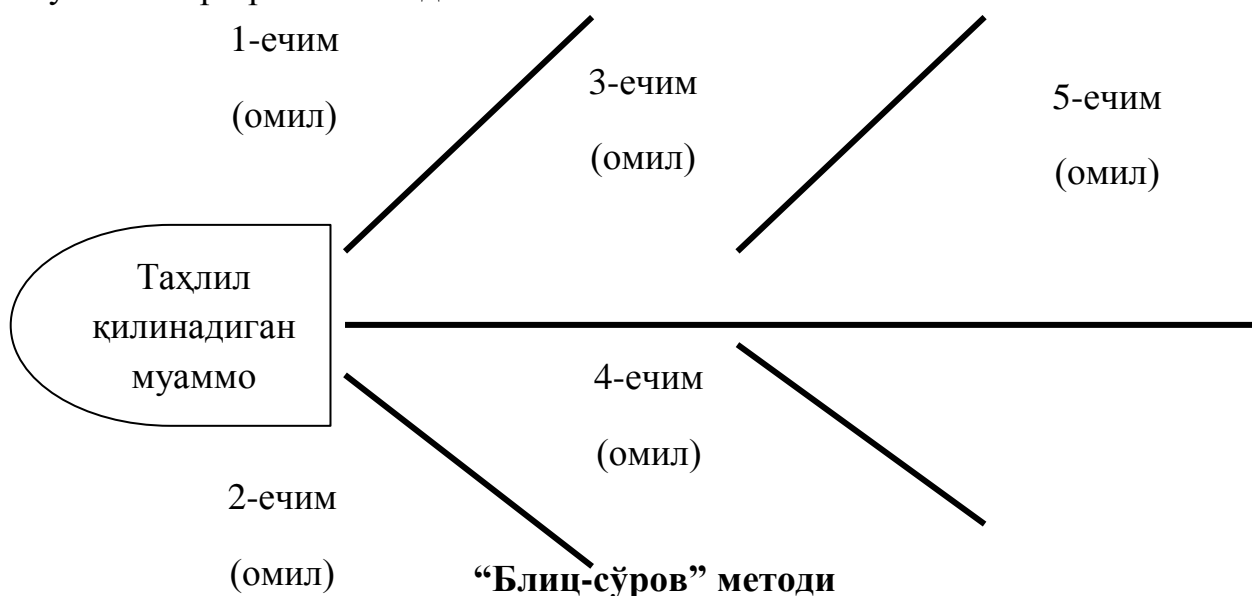
Синквейн (фр. “беш қатор” маъносини англатади) маълумотларни синтезлаш (алоҳида маълумотлар асосида яхлит ғояларни шакллантириш)га ёрдам берадиган қофиясиз шеър бўлиб, у асосида ўрганилаётган мавзу (тушунча, ҳодиса, воқеа)ларга оид маълумотлар тўпланади; ҳар бир ўқувчи (тингловчи) ушбу маълумотлар йиғиндиси (қофиясиз шеър)ни ўз сўзлари билан турли вариант ёки нуқтаи назарлар орқали ифодалаш имкониятига эга

Синквейн тузиш – мураккаб ғоя, сезги ва ҳиссиётларни бир неча сўз орқали яққол, ёрқин ифодалаш малакаси бўлиб, бу жараён мавзунини пухтароқ ўзлаштириш, маълумотларни яхшироқ англашга ёрдам беради

Синквейн тузиш мураккаб жараён бўлиб, уни самарали ташкил этиш учун муайян қоидаларга амал қилиш талаб этилади. Одатда, синквейн тузиш беш босқичли ҳаракатларни ташкил этиш орқали амалга оширилади.

“Балиқ скелети” график органиайзери (ГО)

ГО талабаларда мавзу юзасидан муайян масала моҳиятини тасвирлаш ва ечиш қобилиятини шакллантиради. Уни қўллашда талабаларда мантиқий фикрлаш, мавзу моҳиятини ёритувчи таянч тушунча, маълумотларни муайян тизимга келтириш, уларни таҳлил қилиш кўникмалари ривожланади.

“Блиц-сўров” (инг. “блиц” – тезкор, бир зумда) методи берилган саволларга қисқа, аниқ ва лўнда жавоб қайтарилишини тақозо этадиган метод саналади. Таълим муассасаларида ушбу методга мувофик саволлар, асосан, ўқитувчи томонидан берилади. Берилган саволларга жавоблар жамоавий, гуруҳли, жуфтлик ёки индивидуал тарзда қайтарилиши мумкин. Жавоб қайтариш шакли машғулот тури, ўрганилаётган мавзунинг мураккаблиги, талабаларнинг қамраб олинишига кўра белгиланади.

**НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

Она тили фанини ўқитиш методикаси

1- маъруза: Бошланғич синф она тили фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили.

Режа:

1.1. Она тили фанидан ўқув дастурига киритилган ўзгаришлар, ўқув дастуридаги фанга оид компетенцияларнинг мазмун моҳияти.

1.2. Бошланғич 1-4-синф она тили фани дарсликлари таҳлили, улар мазмунининг ўқув дастурларга мослиги.

1.3. Мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили ва таълим-тарбиявий аҳамияти, улардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиш.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: ўқув дастури, дарслик, узвийлик, мультимедиа, методик қўлланма, билим, кўникма, малака, компетенция.

1.1. Она тили фанидан ўқув дастурига киритилган ўзгаришлар, ўқув дастуридаги фанга оид компетенцияларнинг мазмун моҳияти.

Бошланғич синфлар она тили таълими ўқувчиларда нутқ фаолиятининг асосий турларини ўстириш билан бир қаторда, қуйидаги муҳим масалаларни ҳал этишни кўзда туттади:

Бошланғич синфларда она тилидан бериладиган билимлар мазмунини ўзбек тилининг товуш тузилиши ва ёзма нутқда товушларни ифодалаш усуллари ҳақидаги, сўзларнинг ўзгариши ва гапда сўзларнинг боғланиши ҳақидаги, сўзларнинг морфемик таркиби ва сўз ясалиши, сўзларнинг лексик – семантик гуруҳи ҳақидаги, ўзбек тилининг тўғри ёзув қоидалари ва тиниш белгиларининг ишлатилиши ҳақидаги билимлар ташкил этади. Берилган бу билимлар ўқувчилар нутқини ўстиришга хизмат қилади.

Она тили ўқитишнинг мазмуни ва методлари ўқувчиларга дастур талаб қилган ҳажмда пухта билим бериш, кўникма ва малакалар ҳосил қилишга кўмаклашиши лозим.

Мактабни битириб чиққан ёшлар ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётнинг ранг – баранг жабҳаларида, мулоқот ва муносабатнинг барча турларида ўзбек тилидан бемалол – эркин, самарали ва тўғри фойдалана олиш, унинг чексиз имкониятларидан тўлақонли баҳраманд бўлиш, зарурий кўникма ва малакаларга эга бўлишлари керак.

«Она тили» дарсларида ўқувчиларни мустақил ва ижодий фикрлашга йўналтириш лозим. Шунинг учун ўқув дастури ва у асосида яратиладиган дарсликларда грамматик қоидаларни ёдлатишдан воз кечиш, ижодий

тафаккур тарзини шакллантириш, дарс ва машғулотларни ўқувчиларнинг нутқий малакасини юзага келтиришга қаратиш мақсад қилиб олинди.

Умумий ўрта таълим муассасаларида она тили фанини ўқитишнинг мақсади – ўқувчиларда оғзаки ва ёзма нутқ кўникмасини, ижодий фикрлаш малакасини, китобхонлик ва нутқ маданиятини ривожлантиришдан иборат.

Она тили фанини ўқитишнинг асосий вазифаси: ўқувчи шахсини фикрлашга, ўзгалар фикрини англашга, ўз фикрини оғзаки ҳамда ёзма шаклда саводли баён қила олишга қаратилган нутқий компетенцияни ривожлантириш; ўқувчиларда грамматикага оид билимларни (фонетика, лексикология, сўзнинг таркиби, сўз ясалиши, морфология, синтаксис, ёзув ва имло, тиниш белгилари, нутқ услублари, стилистикага оид тушунчаларни) шакллантириш ва ривожлантириш ҳамда она тилининг кенг имкониятларидан унумли фойдаланган ҳолда ўқиган, кўрган, эшитганларини нутқий тўғри ва раво баён эта олиш кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган лингвистик компетенцияларни шакллантиришдан иборат.

Она тили фанининг ўқув дастури ўқувчиларда компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган Давлат таълим стандарти талабларидан келиб чиқиб тузилган. Ўқув дастурида ўқувчиларда фанга доир нутқий ва лингвистик компетенцияларни ҳамда таянч компетенцияларнинг элементларини шакллантириш кўзда тутилган.

Бошланғич таълимда – ўқувчиларнинг саводхонлигини таъминлаш, оғзаки ва ёзма нутқида адабий нутқ меъёрларига риоя қилишни шакллантиришдан иборат.

Янги таҳрирдаги ўқув дастуридаги ўзгаришлар. 1-4-синфларда “Иқтисод ва солиқ алифбоси” фанининг содда элементлари она тили фани мазмунига, яъни мавзулар кесимида ҳам сингдириб ўқитилиши кўзда тутилган.

Шунингдек, 1-4-синфларда Она тили фани чуқур ўрганиладиган ихтисослаштирилган давлат умумтаълим муассасаларида таълим жараёнини такомиллаштириш, таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, ўқувчилардаги қобилият ва истеъдодни янада камол топтириш учун ихтисосликка йўналтирилган ўқув дастури компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган ўқув дастурига мослаштирилди. Бунда йиллик ўқув соатлари А1 босқичда 608 соат бўлса, А1+ босқичда эса 680 соатни ташкил этади.

Ўрта умумий таълим мазмунида узвийликни таъминлаш мақсадида 2017 йилда тасдиқланган ўқув дастурида 3-синф она тили фани мазмунида “Асос”, “Асосдош сўзлар” мавзулари “Асос”, “Асосдош сўзлар” мавзуларига ўзгартирилди.

Нутқий компетенция (*тинглаб тушуниш, сўзлаш, ўқиш, ёзиш*): мавзу доирасида ўқитувчи нутқини ва содда аудио (мультимедиа иловалари) матнларни ва топшириқларини тинглаб тушуна олади;

кўрган расмлари ва ўқиб эшиттирилган матн юзасидан ўқитувчи ёрдамида суҳбатга кириша олади, нутқ жараёнида ўзлаштирган янги сўзларни оғзаки нутқда қўллай олади. Нутқ ва матннинг гаплардан тузилиши, матнни мазмунан боғланган гаплардан тузилишини айтиб бера олади;

кишиларнинг ҳис-ҳаяжонини билдирган гапларни, гапларни мазмунига кўра фарқлайди, охиридаги нуқта, сўроқ ва ундов белгиларига қараб ўқий олади, ажрата олади, гап оҳангига риоя қилган ҳолда равон ва ифодали ўқий олади;

гапни бош ҳарф билан бошлаб ёза олади, расмларга қараб гап тузади ва ёза олади, ҳарфларни ёзувда имло ва хуснихат қоидаларига амал қилган ҳолда ҳарфларни бир-бирига улаб, кўчириб, намунага қараб ёза олади. Бир мавзу доирасидаги саволларга жавоб ёза олади, 15-20 сўзли диктант ёза олади.

Лингвистик компетенция: ўзбек тилида нутқ товушларини тўғри талаффуз қила олади, сўзларни талаффуз меъёрларига риоя қилаган ҳолда бўғинлаб кўчириш қоидасига риоя қила олади, мавзуга оид сўзларни оғзаки ва ёзма нутқда қўллай олади, тиниш белгиларини тўғри қўллай олади.

2-синф. Ўқувчиларда шаклланган фанга оид компетенция элементлари:

Нутқий компетенция (*тинглаб тушуниш, сўзлаш, ўқиш, ёзиш*):

ўқитувчи нутқини, видео ва аудио (мультимедиа иловалари) матнларни ва топшириқларини тинглаб тушуна олади;

расмлар асосида ва ўқиб эшиттирилган матн юзасидан суҳбатга кириша олади;

нутқ жараёнида ўзлаштирган янги сўзларни оғзаки нутқда қўллай олади;

машқ матнидаги сўзларни қўшиб, гап оҳангига риоя қилиб равон ва ифодали ўқий олади;

шахс ва нарсанинг саноғини билдирган сўзлар нечта?, қанча? сўроқларига, шахс ва нарсанинг тартибини билдирган сўзлар нечанчи? сўроғига жавоб бўладиган сўзларни, бир мавзу доирасидаги саволларга жавоб ёза олади;

3-4 та гапдан иборат ижодий матн ярата олади;

расмлар асосида қисқа матн туза олади, хатбошига, имло ва хуснихат қоидаларига амал қила олади.

Лингвистик компетенция:

ўзбек тилида нутқ товушларини тўғри қўллай олади;

талаффуз меъёрларига риоя қила олади;

бўғин кўчириш қоидасига риоя қила олади;

мавзуга оид сўзларни оғзаки ва ёзма нутқда қўллай олади;

тиниш белгиларини тўғри қўллай олади;

30-40 сўзли диктант ёза олади.

A1+

Нутқий компетенция (*тинглаб тушуниш, сўзлаш, ўқиш, ёзиш*):

машқ ва топшириқлардаги ахборотни тушуна олади;

машқ ва топшириқларда берилган матнни орфоэпия қоидаларига риоя қилиб равон ўқийди;

4-5 та гапдан иборат ижодий матн ярата олади.

Лингвистик компетенция:

нутқда сўзларнинг грамматик шаклларида тўғри фойдалана олади;

35-45 сўзли диктант ёза олади.

A1+

Нутқ ўстириш (1 соат)

Хуснихат (1 соат)

НУТҚ ЎСТИРИШ. Матн. Матннинг ўзаро мазмунан боғланган икки ва ундан ортиқ гаплардан тузилиши. Сўроқлар ёрдамида матнни қисмларга бўла олиш. Кичкина матнга ва матн қисмларига сарлавҳа қўйиш.

Баён ҳақида тушунча. Матнни саволлар ёрдамида қайта ҳикоя қилиш. Унча катта бўлмаган матн юзасидан уч-тўрт сўроқ гаплардан тузилган режа асосида баён ёзиш.

Расмларга қараб саволлар ёрдамида гаплар тузиш ва уни имловий тайёрликдан сўнг ёзиш. Ўқитувчи раҳбарлигида бир мавзуга оид бир неча гап туза олиш. Болаларнинг ўйинлари, ўқишлари, қизиқишлари ҳақида кичик ҳикоя тузиш.

3-синф. Ўқувчиларда шаклланган фанга оид компетенция элементлари:

Нутқий компетенция (*тинглаб тушуниш, сўзлаш, ўқиш, ёзиш*):

ўқитувчи нутқини видео ва аудио (мультимедиа иловалари) матнларни ва топшириқларини тинглаб тушуна олади;

расмлар асосида ва ўқиб эшиттирилган матн юзасидан суҳбатга кириша олади;

нутқ жараёнида ўзлаштирган янги сўзларни оғзаки нутқда қўллай олади;

машқ матнидаги сўзларни кўшиб, гап оҳангига риоя қилган ҳолда равон ва ифодали ўқий олади;

гапнинг бош ва иккинчи даражали бўлаклари ва гапларнинг ифода мақсадга кўра турларини билади, гапда сўзларни ўзаро боғлаб кичик матн ёза олади, матн қисмларига сарлавҳа қўя олади, матннинг *кириш* қисми, *асосий фикр*, *охирги хулоса* қисмларини топа олади;

шахс ва нарсани билдирган отларга, ясама отларга, шахс ва нарсаларнинг белгисини билдирган сўзларга, шахс ва нарсаларнинг миқдори, тартибини ва ҳаракатини билдирган сўзларга, бўлишли ва бўлишсиз феълларга мос сўзларни топиб ёза олади;

-ла, -илла (-улла) феъл ясовчи кўшимчалари билан феъл ясай олади;

саволларга ёзма жавоб ёза олади, матндаги гапларни мазмунан ўзаро боғлай олади, хатбошига, имло ва ҳуснихат қоидаларига амал қила олади, табрикнома, қисқа хатлар ва 50-60 сўзли диктант ёза олади.

Лингвистик компетенция:

ўзбек тилидаги нутқ товушларини тўғри талаффуз қилади;

талаффуз меъёрларига ва бўғин кўчириш қоидасига риоя қила олади;

ўзлаштирган лексик бирликларни матнда қўллай олади;

мавзуга оид сўзларни оғзаки ва ёзма нутқда ўринли қўллай олади;

нутқда сўзларнинг грамматик шаклларида тўғри фойдалана олади;

тиниш белгиларини тўғри қўллай олади.

A1+

Нутқий компетенция (*тинглаб тушуниш, сўзлаш, ўқиш, ёзиш*):

нутқида от, сифат, сон, феъл сўз туркумларидан ўринли фойдаланиб, матн ёза олади; 55-65 сўзли диктант ёза олади.

Лингвистик компетенция:

ўрганилган ифода воситаларидан нутқда ўринли фойдалана олади.

НУТҚ ЎСТИРИШ. Матн. Матнни мазмунан тугалланган кичик қисмларга бўлиш: матн қисмларига сарлавҳа танлаш. Воқеабанд матнга ўқитувчи раҳбарлигида режа тузишни уддалаш. Матннинг қисмларини ва ҳар бир қисмдаги гапларни ўзаро боғлай олиш. Матн мазмунидаги асосий

фикрни аниқлаш. Матннинг тузилиши: кириш (муқаддима) қисм, асосий қисм, якуний қисм; матндан ана шу қисмларни аниқлай билиш.

Хабар (ҳикоя). Бирор воқеа-ҳодиса ҳақида тайёр режа ёки кўпчилик иштирокида тузилган режа асосида баён - ахборот ёзиш.

Воқеабанд бир расм ёки туркум расмлар, шунингдек, ўқувчиларнинг ҳаёти билан боғлиқ бир мавзуда (ўйинлари, сайр-саёҳатлари, табиатни кузатиш кабилар ҳақида) синф жамоасининг олдиндан кўрган ҳозирлиги билан оғзаки ёки ёзма кичик ҳикоялар ёзиш.

4-синф. Ўқувчиларда шаклланган фанга оид компетенция элементлари:

Нутқий компетенция (*тинглаб тушуниш, сўзлаш, ўқиш, ёзиш*):

ўқитувчи нутқини ва мавзуга оид тушунчаларни, ўзаро савол-жавоб, топшириқларни, кичик матнларни, мавзу доирасидаги видео ва аудио (мультимедиа иловалари) матнларини тинглаб тушуна олади;

кишилик олмошининг келишиқ кўшимчалари билан қўлланишини, феъл, унинг сўроқлари, гапдаги вазифаси, бўлишли ва бўлишсиз шакллари, феъл замонлари, феълларнинг шахс-сон кўшимчалари билан қўлланиши тусланишини, *лан, -илла, -сира, -ла, -лаш* феъл ясовчи кўшимчалар эканини, феълларнинг талаффузи ва имлосини билади, ўқилган матн мазмунини ва ўзгалар фикрини англаб, ифодалай олади, оғзаки нутқда сўз ва гаплар оҳангига риоя қила олади, руҳсат, илтимос, узр сўраш, миннатдорчилик, таклиф каби мулоқот одоби қоидаларига амал қила олади, нутқ жараёнида ўзлаштирган янги сўзларни оғзаки нутқда қўллай олади;

машқ матнидаги сўзларни, турли матн ва топшириқларни гап оҳангига риоя қилган ҳолда тўлиқ, тўғри, равон ва тушунарли қилиб ўқий олади;

65-70 та сўзгача бўлган диктантни ёза олади; грамматик таҳлил қила олади; 5-6 гапдан иборат хабар, тасвир, муҳокама шакллари қўллаб матн ярата олади, ижодий матннинг мантиқий изчиллигига риоя қилган ҳолда ва хатбоши, имло ҳамда ҳуснихат қоидаларига амал қилиб ёза олади, диктант турларини фарқлай олади, расм асосида ижодий матн ярата олади, грамматик таҳлил қила олади, дўсти, ота-онаси, устозига табрикнома, хат ёза олади.

Лингвистик компетенция: Она тилидаги нутқ товушларини фарқлай олади, бўғин кўчириш қоидаларига амал қила олади; мавзуга оид янги сўзларни оғзаки ва ёзма нутқда қўллай олади; ёзма нутқда тиниш белгиларини тўғри қўллай олади.

A1+

Нутқий компетенция (*тинглаб тушуниш, сўзлаш, ўқиш, ёзиш*):

соғда матннинг асосий мазмунини тушунади ва тушунтира олади; матн мазмунини тушуниб ифодали ўқий олади; 70-75 сўздан иборат диктантни ёза олади; 7-8 гапдан иборат хабар ёки расм асосида ижодий матн туза олади.

Лингвистик компетенция:

сўзларнинг товуш таркибини орфоэпик жиҳатдан тўғри шакллантира олади; гапнинг ифода мақсадига кўра турларини фарқлай олади ва ёзма нутқда ўринли қўллай олади.

НУТҚ ЎСТИРИШ. Нутқ, матн ва гапни фарқлаш; оғзаки ва ёзма нутқни ўстиришни тўғри шакллантириш; матн мазмунини қайта ҳикоялатиш; матндаги асосий фикрни аниқлай олиш; матннинг тузилишини аниқлаш, уни қисмларга ажратиш; улар орасидаги боғланишни изоҳлай олиш; матнга сарлавҳа топиш.

Баён. Берилган матн асосида ҳикоя ёзиш; муҳокама ва тасвир жанри элементлари қатнашган баён ёзиш; матнни қисқартириб, ижодий қайта ҳикоялаш асосида баён ёзиш; танлаб қайта ҳикоялаш асосида баён ёзиш.

Баён ва кичик ҳикояларга тасвир ва муҳокама туфайли ҳосил бўлган фикрлардан аста-секин икки-уч жумладан қўшиб бориш.

Ижодий матн. Қисмли (қисмларга ажратиб берилган) расмлар ва мавзулар битта расмда ифода этилган кўриниш асосида, шунингдек, ўқилган, кузатилган, эшитилган, кўрилган воқеа ва ҳодисалар асосида материал тўплаш, режа ва шу асосида кичик ҳикоя ёзиш; баён режасини тузишда ўқувчиларни мустақил фикрлашга йўллаш.

Ўз ишлари ва ҳаётлари ҳақида дўстларига хат ёзиш. Ота-онаси, устози ҳамда ўртоқларига оғзаки ва ёзма табрикнома тайёрлаш.

1.3. Мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили ва таълим-тарбиявий аҳамияти, улардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиш

2014 йил, 19 февраль куни тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг ПҚ-2133 сонли «Соғлом бола йили давлат дастури тўғрисида»ги қароридаги 71, 75-бандларида эътироф этилган вазифаларнинг ижросини таъминлаш мақсадида бошланғич синф ўқитувчилари учун методик қўлланмалар яратиш, нашр этиш ҳамда дарсликларнинг мультимедиа ли иловаларини ишлаб чиқиб, амалиётга жорий этишнинг 2014-2017 йилларга мўлжалланган режаси Халқ таълими вазирлиги

томонидан 2014 йилнинг 7 март куни тасдиқланди ва режага асосан ижодий гуруҳ томонидан яратилиш муддатлари белгилаб олинди.

2014 йилда 1-синф учун: “Саводга ўргатиш”, “Она тили”, “Ўқиш”, “Математика”, “Атрофимиздаги олам” фанларидан, 2015 йилда 2-синф учун: “Она тили”, “Ўқиш”, “Математика”, “Атрофимиздаги олам” фанларидан, 2016 йилда 3-синф учун: “Она тили”, “Ўқиш”, “Математика”, “Табиатшунослик” фанларидан, 2017 йилда 4-синф учун: “Она тили”, “Ўқиш”, “Математика”, “Табиатшунослик” фанларидан илғор педагогик ҳамда ахборот коммуникацион технологиялари асосида методик қўлланмалар яратилиши режалаштирилди.

Мазкур қарорнинг ижроси сифатида шу кунга қадар 1-4-синф она тили фани бўйича мультимедиа электрон иловалар, методик қўлланмалар яратилди. Бу методик қўлланмаларда илғор педагогик ва ахборот коммуникацион технологиялардан фойдаланиб ўқитиладиган дарс ишланмалари, мультимедиа электрон иловалар, дарс жараёнида қўлланиладиган метод ва усуллар, дидактик ўйин технологиялар, мантиқий машқлар ва дарсликдаги муаллифлар ҳақида маълумотлар ўрин олган. Улар ўқувчиларни ўйлашга, изланишга, хулосалар чиқаришга ундайди.

Методик қўлланмаларда ўқувчиларни ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ўстириш, луғатини янги сўзлар билан бойитиш, сўзлардан нутқида тўғри ва ўринли фойдаланишга ўргатиш мақсад қилиб олинган.

Ҳар бир ўқитувчи 1-4-синф она тили фанидан яратилган мультимедиа иловали методик қўлланмалардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиши зарур. Айниқса, она тили дарсларида матн устида ишлашга ва уларнинг хусусиятлари ҳақидаги мавжуд билимларини янада бойитишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Шунинг учун мазкур методик қўлланмалар мазмуни, унда берилган дидактик материаллар, савол-топшириқларга илмий ва танқидий ёндашув асосида амалиётга татбиқ этиш талаб этилади.

Назорат учун саволлар:

1. ДТС қачон қабул қилинган?
2. ДТСда ўқувчилар билими қайси параметрлар билан ўлчанади?
3. Ўқув дастур нима?
4. Дастурнинг асосий қисми неча бўлимдан иборат? Ҳар бир бўлим-чи?
5. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг қайси қарорида

ахборот коммуникацион технологиялари асосида методик қўлланмалар яратилиши режалаштирилган?

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР
МАЗМУНИ**

Амалий машғулотларни ўтказиш бўйича умумий йўриқнома

Амалий машғулотларда тингловчилар бошланғич таълимнинг турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари, бошланғич синф ўқитувчисининг фаолият функциялари: (лойиҳалаш, диагностик, прогностик, коммуникатив, ташкилотчилик) ва бошланғич таълим соҳасидаги инновациялар билан танишадилар ва улар асосида амалий ишларни бажарадилар. Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда кичик гуруҳларга бўлиб ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий ва хорижий адабиётлардан, электрон ресурслардан, интернет материалларидан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади.

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ:

Она тили дарсларини ташкил этишга илмий-методик ёндашув.

Машғулот мақсади: она тили дарсларини ташкил этишга илмий-методик ёндашув, дарс самарадорлигини оширувчи интерфаол методлардан фойдаланиш бўйича кўрсатмалар бериш.

Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг тилни ўзлаштириш жараёнини текшириш шуни кўрсатадики, тилга илмий қараш асосларини шакллантириш унинг муҳим боғланишларини билишга ҳам ёрдам беради. Хусусан, ўқувчиларнинг сўзнинг товуш томони билан унинг лексик маъноси, сўзнинг морфемик таркиби билан лексик маъноси, сўзнинг грамматик маъноси билан унинг маълум сўз туркумига тегишлилиги ўртасидаги боғланиш кабиларни билиб олиши шу мақсадга хизмат қилади. Бу боғланиш тилнинг фонетик, лексик, сўз ясалиши ва грамматик томонларининг бир-бирига таъсир қилишини характерлайдиган умумий боғланишларнинг хусусий кўриниши ҳисобланади. Шуни таъкидлаш керакки, ўқувчиларнинг характерли боғланишларни тушунтиришлари тилни эгаллаш нуқтаи назаридангина эмас, балки дунёқарашларини шакллантиришда ҳам катта аҳамиятга эга.

Тилдан билим беришда ўқувчиларнинг ҳаётий тажрибасига таяниш муҳимдир. Ўқитувчи назарий характердаги умумлаштириш зарур бўлган далилий материалларни йиғиш босқичида ҳам, берилган билимларни амалиётга татбиқ этиш учун ҳам болаларнинг ҳаётий тажрибасига, нутққа оид амалиётга таянади. Тилга оид билимни ўрганиш натижасида ўқувчилар нутқ фаолиятининг сифати ўзгаради, онглилиги ортади. Тилни

ўрганишни ҳаёт билан боғлаш дунёнинг моддийлигини тушунишга асос яратади. Бу билан бир пайтда она тили дарсларининг асосий вазифаларидан бири бўлмиш ўқувчиларда тўғри кузатиш ва ўз фикрларини оғзаки ва ёзма шаклда аниқ баён этиш кўникмасини ўстириш масаласи ҳал қилинади. Бунда ўқитувчидан ўқувчиларда диалектик фикрлаш кўникмасини шакллантиришга алоҳида эътибор бериш талаб этилади.

Диалектик тафаккур кенг маънода ҳодисаларнинг бошқа ҳодисалар ва жараёнларга боғлиқлигини ҳисобга олиб, уларни ҳар томонлама мавжуд белгилари йиғиндиси билан ривожланишда кўриш кўникмасини таърифлайди. Тафаккурнинг бундай сифати ўқувчиларда аста-секин шакллана боради ва ўз навбатида, улар кузатиш жараёнида далилларни топиш, уларни таҳлил қилиш ва ўрганиладиган ҳодисаларнинг айрим томонлари ўзаро боғлиқлигини аниқлаш, таққослаш ва умумлаштириш кўникмасини эгаллаб борадилар. Кейинги йилларда ўқувчиларнинг ўқув фаолияти тобора изланиш характериға эға бўлмоқда. Тилни ўрганишда бошланғич синф ўқувчилари учун айрим қоида ва аниқликларни ёдлаб олиш эмас, балки атрофдаги ҳаётни кузатиш асосида ўқувчиларнинг ўзлари «топган» ёки адабий манбалардан тайёр олинган тил материаллини мақсадға мувофиқ анализ ва синтез қилиш етакчи ҳисобланади. Ўрганиладиган грамматик ва сўз ясалишиға оид, лексик тушунчаларнинг мавжуд белгиларини аниқлаш жараёнида фаол қатнашиш, билиб олинган далилларни ўхшаш ва фарқли томондан қиёслаш, шунингдек, ўрганилган назарий билимларни ҳар хил нутқий фаолиятға ижодий татбиқ этиш – буларнинг барчаси ўқувчиларда диалектик фикрлаш кўникмасини ўстириш учун замин ва шарт-шароит яратади. Бунда муҳим омиллардан бири ўқувчиларнинг ақлий фаолиятини ўқитувчи томонидан мақсадға мувофиқ бошқариш, уларда орфографик, грамматик ёки лексик-услубий вазифаларни ҳал қилишнинг умумий методларини шакллантириш ҳисобланади.

Ўқувчиларға таълим-тарбия бериш вазифаларидан бири уларда илмий дунёқараш элементларини шакллантиришдир. Бу вазифани ҳал қилишда мақсадға мувофиқ ишлашнинг етакчи шarti – ўқувчини шахс сифатида муваффақиятли камол топтиришдир. Қуйида кўрсатилган омиллар тилни ўргатиш билан боғлиқ ҳолда ўқувчиларда илмий дунёқараш элементларини шакллантириш усулини белгилайди:

1. Тилнинг ижтимоий ҳодиса сифатидаги моҳияти унинг алоқа (коммуникатив) вазифасини ифодалашдан иборатдир. Мактабда, шу жумладан, бошланғич синфларда тилни ўргатишнинг етакчи йўналиши

ўқувчилар томонидан тилнинг алоқа вазифасини бажаришини тушунишларига эришиш ҳисобланади.

2. Тил билан тафаккур узвий боғлиқ бўлиб, тафаккур сўз воситасида юзага чиқади. Тил тафаккурнинг маҳсули ҳисобланиб, ондан ташқарида ўзича яшамайди.

3. Тил ва тафаккур атрофимизни ўраб олган моддий борлиққа нисбатан иккиламчидир. Тафаккур ташқи дунёнинг тушунчадаги ифодаси ҳисобланади. Сўз тушунчанинг шартли номини ўзида акс эттиради. Дунёда йўқ нарса онгда ҳам, тилда ҳам бўлмайди. Бу ҳолат ўқувчиларда дунёқарашни шакллантириш асосини ташкил этади ва дидактик тамойиллардан бирини, яъни тил атрофни ўраб олган муҳитни, воқеликни кузатиш жараёнида фаол билиш фаолияти вазиятида ўрганилишини белгилайди. Бундай ёндашиш дунёқарашнинг асосий масалалардан бирига, яъни нима бирламчи: табиат (материя)ми ёки онгми деган саволга жавоб тайёрлаш ҳисобланади; материя – бирламчи, онг – иккиламчидеган тушунчадан ўқувчиларнинг хабардор бўлишига ёрдам беради.

4. Тил – барча томонлари ўзаро диалектик боғланишда ва бирликда бўлган мураккаб, кўп қиррали ҳодиса. Алоқа жараёнида тилнинг барча томонлари, унинг барча жиҳатлари бир-бирига ўзаро таъсир этади, шундай шароитдагина тил ўзининг алоқа қуроли вазифасини бажара олади.

Мактабда тилнинг барча томонлари (талаффузи, фонетикаси, лексикаси, грамматикаси, сўз ясалиши)ни ўзаро боғлиқ ҳолда ўрганиш она тилини ўргатишдаги етакчи тамойил бўлиб, уни амалга ошириш ўқувчиларнинг тилни мураккаб, ривожланувчан, ўзаро боғланган муҳим томонларга эга бўлган ҳодиса сифатида англаб етишлари учун илмий асос яратади. Тилнинг моҳиятини бундай идрок этиш ҳодисаларнинг ривожланувчанлиги ва ўзаро боғланган қисмлардан тузилишини тушунишга замин ҳозирлайди.

Мактаб тажрибаси ва махсус текширишлар шуни кўрсатадики, юқорида қайд этилган дастлабки қоидаларни ўқув жараёнида амалга оширишда ижтимоий ҳодиса сифатида тил ҳақидаги билимлар мажмуасини тўғри танлаш, асосий тил ҳодисаларини ва турларини тушунтиришда ўқитувчининг тутган методологик йўлининг аниқлиги, ўқувчилар фикрлашини фаоллаштириш, тил назариясини ўргатишга асос бўладиган тил материалининг юқори сифатли бўлиши каби далиллар ҳал қилувчи таъсир этади. Шубҳасиз, ҳар бир омил мактаб тажрибасида бир-биридан ажралган ҳолда бўлмайди. Аксинча, уларнинг бир-бирига тўғри, мақсадга мувофиқ таъсири ижобий натижа беради.

Тилни ижтимоий ҳодиса сифатида таништириш муҳим аҳамиятга эга. Тилнинг ижтимоий моҳияти унинг алоқа вазифасини бажаришида кўринади. Унинг жамият ҳаётидаги аҳамиятини аниқ тушунишга ёрдам бериш учун қуйидаги жиҳатларга аҳамият бериш керак:

а) ўқув жараёнида ҳар бир тил бирлигининг нутқимиздаги ўрнини ўқувчилар ўзлаштиришини таъминлаш зарур. Ўқувчилар тилнинг алоқа вазифасини тилнинг асосий бирликлари (фонема, морфема, сўз, сўз бирикмаси, гап)нинг вазифасини тушуниш жараёнида ўрганадилар.

б) ўқувчиларнинг тилнинг ўзаро алоқа воситаси эканлигини тушунишлари “Тил ҳар бир киши, умуман, жамият ҳаётида қандай ўринни эгаллайди?” саволига жавоб топишда ижобий таъсир кўрсатади. Ўқувчилар синфдан синфга ўтиши билан бу саволга жавоб чуқурлашиб ва кенгайиб боради. Тил кишиларнинг биргаликдаги меҳнат фаолиятида, янгиликларни маслаҳатлашиб тушунишида, янги машиналар ихтиро қилишда зарурлиги ҳақида мисоллар топиб, ўз фикрларини тасдиқлайдилар. Ёшлари улғайган сари ўқувчилар одамнинг одам бўлишида тилнинг аҳамиятини тушуна борадилар. Меҳнат ва нутқ кишини яратади, уни ҳайвонот олаmidан ажратади. Одам меҳнат жараёнида ўзининг фикрлаш фаолиятини ривожлантириш ва нутқини ўстириш билан ўзини доимо такомиллаштириб боради. Оламни, коинотни ўзгартира бориб, киши янада камол топа боради, унинг тили ҳам бойийди. Кишилар билан, жамият аъзолари билан алоқа, муносабат, биргаликдаги меҳнат ҳар бир кишининг ўсиши, ривожланишидаги зарурий шартлардан ҳисобланади.

в) бошланғич синф ўқувчиларининг тилга ижтимоий ҳодиса сифатида қарашини шакллантиришда тилнинг келиб чиқиши, тилда янги сўзларнинг пайдо бўлиши ҳақида уларнинг савиясига мос бўлган «сир»ни ечиш (тушунтириш) ижобий таъсир кўрсатади. Ўқитувчи ўқувчиларга тилнинг бир киши томонидан махсус ўйлаб чиқарилмаганини, у ибтидоий одамларнинг меҳнат фаолияти билан боғлиқ ҳолда яратилганини ва аста-секин ривожланиб борганини тушунтиради: *“Биздан жуда узоқ вақтлар илгари тилда фақат бир неча ўнгина сўз мавжуд эди, кишилар атрофдаги табиатни, нарсаларни билиб, иш қуроллари яратиб, нимадир ишлаб чиқарганлари сари тилда янги сўзлар пайдо бўла бошлади. Атрофимизда мавжуд бўлган шахс ва нарсаларга, уларнинг белгиларига, жараёнга, жуда кўп бошқа нарсаларга кишилар ном қўйганлар. Шундай қилиб, тил янги сўзлар билан бойийди ва бойиб бормоқда”*.

Тилнинг ривожланиши, айрим сўзларнинг маънолари ҳақидаги билимни бошланғич синф ўқувчилари от, сифат, сон, феълни ўрганиш жараёнида аста-секин билиб оладилар. Бу ўринда «Сўзнинг таркиби» бўлими катта имкониятга эга. Ўқувчилар бу бўлим материалларини ўрганиш жараёнида тилимизнинг янги сўзлар билан бойиб бориши ҳақидаги муҳим манбалар билан, сўз ясалиши билан танишадилар. Маълумки, кўпгина янги сўзлар тилда мавжуд бўлган сўзлар заминидан яратилади, тилда бор қолиплар каби ясалади: *лимон* типидан *лимонзор*, *сувчи* типидан *бўзчи* каби. Тилда янги сўзнинг пайдо бўлиши ўзидан кейин бир хил асосли сўзлар гуруҳининг ҳосил бўлишига сабаб бўлади: *ишли*, *ишсиз*, *ишчи* каби.

Бошланғич синфларда тилнинг ривожланиши ҳақидаги масала махсус ўрганилмайди. Тилга жамиятнинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда ривожланадиган ҳодиса сифатида илмий қарашга замин яратиб муҳим аҳамиятга эга. Тилнинг лексик томони бошқаларига нисбатан ҳаракатчан, тез ривожланадиган бўлгани учун, тил лексикаси мисолида бошланғич синф ўқувчилари савиясига мос равишда жамиятнинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда тилнинг ҳам ривожланиши тушунтирилади. Тилнинг лексик таркибида юз бераётган ўзгаришлар юзасидан ўқитувчи ва ўқувчиларнинг кузатишлари болаларда дунёни билиш ҳақидаги тасаввурини шакллантиришга мос материал беради.

Она тилини ўрганиш жараёнида ўқувчиларда илмий дунёқараш асосларини шакллантириш масаласини ҳал қилишда мактабда она тилини ўргатишга асос бўладиган материал алоҳида қимматга эга. Материалнинг ҳақиқий томони, унинг ғоявий йўналиши ва бадиий ифодалилиги ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятига, ҳис-туйғуларига таъсир этади, атроф-муҳит ҳақидаги билимларини кенгайтиради, тилга ва уни яратган халққа қизиқишини тарбиялайди, ўқувчиларнинг умумий тараққиёти даражасини ўстиради ва уларнинг шахсий сифатларининг, дунёқарашларининг шаклланишига таъсир кўрсатади. Кейинги йилларда мактаб она тили дарсликлари ва ўқитувчилар учун нашр қилинган қўлланмалар материали мазмунига қўйилган талаблар анчагина ортди. Материалнинг асосий мезони матн ва алоҳида гапларнинг билимни бойитувчи қиммати, лексик-услубий аниқлиги, мавзу жиҳатдан хилма-хиллиги, ҳаётнинг турли томонлари билан боғланиши, матнларнинг ғоявий-мавзувий йўналтирилганлиги, кичик ёшдаги ўқувчиларга мослигидир.

Шундай қилиб, тилни ўрганиш жараёнида кичик ёшдаги ўқувчиларда илмий дунёқараш асосларини шакллантиришга ўқитувчининг методологик

ёндашуви, ўқувчилар ўзлаштирадиган ижтимоий ҳодиса сифатида ривожланиб боровчи тил ҳақидаги билимлар мажмуаси, ўқувчилар ўрганиб оладиган билиш усули, тилни ўрганишга асос бўладиган материалнинг билим беришдаги, ғоявий-сиёсий ва бадиий қиммати ҳал қилувчи таъсир кўрсатар экан.

Ўқувчиларда дунёқараш асосларини шакллантириш кўп қиррали жараён бўлиб, у мактабда ва мактабдан ташқарида олиб бориладиган ўқув-тарбиявий ишларнинг барча тизимида ҳал қилинади.

Грамматик машқлар ва уларнинг таснифи

Мактабда тилдан назарий билимни ўрганишдан мақсадфикрни оғзаки ва ёзма тарзда грамматик тўғри ва услубий аниқ ифодалаш учун ундан онгли фойдаланиш ҳисобланади. Бироқ назарий билимни амалда қўллашни эса мақсадга мувофиқ ва мунтазам ўргатиб бориш талаб этилади.

Машқлар тизими тушунчани ўзлаштириш босқичига ва унинг хусусиятига мос равишда машқ турини танлаш, унинг мураккаблаша боришини ва ўқувчилар мустақиллиги ўсиб боришини ҳисобга олган ҳолда машқларни бажариш изчиллигини аниқлашни кўзда тутати. Бу тизим машқларнинг ўзаро боғланишига асосланган.

Машқ турлари. Грамматик машқлар турли асосга кўра тасниф қилинади, шунинг учун машқнинг ҳар хил тури ҳосил бўлади. Агар билимни шакллантириш характериға асосланилса, грамматик машқлар икки катта гуруҳга бўлинади:

1) *морфологик машқлар* (бунга лексик-морфологик машқлар ҳамкиради);

2) *синтактик машқлар*.

Агар ўқувчилар фаолиятининг характери, яъни машқ жараёнида ўқувчилар бажарадиган ақлий омиллар характери асос қилиб олинса, машқлар *аналитик, синтетик, таққослашга, гуруҳлашга, умумлаштиришга оид* машқларга бўлинади.

Машқнинг ўзига хос хусусиятларини аниқроқ белгилаш учун юқоридаги икки асос ҳисобга олинади. Масалан, машқнинг вазифаси аралаш берилган сўзлардан гап тузишни ва гап бўлақларини ажратишни талаб этса, бу машқ билимни шакллантириш туриға кўра *синтактик машқ*, фаолият характериға кўра *синтетик-аналитик машқ* ҳисобланади.

Бошланғич синфларда соф морфологик ёки соф синтактик машқ жуда кам қўлланилади, шунинг учун ҳам вазифанинг етакчи томони ҳисобга олинади. Масалан, матнға мазмунға мос отни қўйиш, қайси келишик эканини кўрсатиш талаб этилса, бу *лексик-морфологик машқ*дир. Ўқувчи

отнинг қайси келишиқда эканини аниқлаш учун у боғланган сўз (феъл ёки от)ни аниқлаши (сўз бирикмасини ажратиши) талаб этилади, шунга кўра бу машқ *синтактик машқ* ҳисобланади.

Грамматиктаҳлил *аналитик машқ*қа киради. Грамматик таҳлил сўз туркумига кўра (морфологик) таҳлилни, гап бўлақларига кўра (синтактик) таҳлилни ўз ичига олади.

Гап бўлақларига кўра таҳлил ўқувчилар ўзлаштирган синтактик билимларнинг меъёрига қараб чуқурлашиб боради.

Амалдаги дастурга кўра, 1-синф ўқувчилари “эга” ва “кесим” атамаларидан фойдаланмайдилар, аммо улар гапнинг бош бўлақларини амалий равишда топиш кўникмасига эга бўладилар, яъни гап ким ёки нима ҳақида айтилганини билдирган сўз (эга)ни, у ҳақда нима дейилганини англаган сўз(кесим)ни топадилар. Масалан, *Болалар олмаларни тердилар* гапини таҳлил қилишда ўқувчилар қуйидагича фикр юритадилар: “Гап болалар ҳақида айтилган. Кимлар? – *болалар* (сўзнинг тагига битта тўғри чизик чизадилар). *Болалар* – нима қилдилар? *тердилар* (сўзнинг тагига икки тўғри чизик чизадилар). *Болалар тердилар* – гапнинг асосий қисми; нималарни? (тердилар) – *олмаларни*”.

2-синфда 1-синфдагидек муҳокама қилинади, фақат мазмуни чуқурлаштирилади. Масалан, 2-синф ўқувчиси “*Чиройли гуллар адирларни беади*” гапини қуйидагича таҳлил қилади: “Гап гуллар ҳақида айтилган. Нималар? – *гуллар* – эга (тагига бир чизик чизади). Пахталар ҳақида нима дейилган? *Очилди* – нима қилди? – кесим (тагига икки тўғри чизик чизади). Қазрларни? (беади) – *адирларни* – иккинчи даражали бўлак, гапни тўлдираяпти (тагига узук чизик чизади). Қандай? (гуллар) – *чиройли* (гуллар) иккинчи даражали бўлак, эгани изоҳлаяпти. *Гуллар беади* – гапнинг асоси. *Чиройли гуллар* ва *адирларни беади* – сўз бирикмаси”.

3-4-синфларда синтактик таҳлил сифат жиҳатидан ўзгармайди, аммо сўз бирикмасини ажратишга аҳамият берилади.

Морфологик таҳлилнинг моҳияти сўзнинг қайси сўз туркуми экани, гапда қандай грамматик шаклда келганида ифодаланади.

Тўлиқ морфологик таҳлилда ўқувчи сўз туркумининг ўзи ўрганган белгиларини айтади. Масалан, 1-синф ўқувчиси шу сўз қандай саволга жавоб бўлишини ва нимани билдиришини айтади (шахс ёки нарса, нарса белгиси, ҳаракати).

Мантиқий машқлар

Мантиқий машқлар болаларнинг нарса ва атроф-муҳит ҳақидаги билимларини тартибга солади ва уларга тўғри фикрлаш усулларини ўргатади. Ўқувчи мактабга келганда, кенг луғат бойлигига эга бўлса ҳам, одатда, тафаккурнинг таққослаш, қарши қўйиш, умумлаштириш, гуруҳлаш усулларидан фойдаланишни билмайди (айниқса, билиш фаолиятининг объекти аниқ предмет эмас, уни ифодаловчи сўзлар бўлса). Мантиқий машқларнинг вазифаси у ёки бу нарса ва ҳодисалар билан танишиш асосида болаларни предмет ва ҳодисалардан муҳимини, умумийсини ажратишга, сўз билан аниқ ифодалашга ўргатиш, болаларга мантиқий усуллар тизимини ўргатиш билан билиминини материал томондан бойитиш ва уни ақлий томондан ўстириш ҳисобланади.

Мантиқий машқлар болаларнинг сўз бойлиги ва тилининг умумий ўсишида катта аҳамиятга эга бўлиб, луғат иши ва тилга оид бошқа ишлар билан боғлаб олиб борилади. Логик машқлар жуда хилма-хил:

1. Нарсаларнинг мавзуга тегишли гуруҳини тузиш: уст кийимлар (*қўйлак, костюм, . . .*) ва оёқ кийимлар (*ботинка, туфли, ..*); уй ҳайвонлари ва ёввойи ҳайвонлар каби. Бунда болалар «*Бу нима?*» сўроғига жавоб беришга ўргатилади: *Бу н и м а?*- *Автобус. Автобус нима?* - *Машина.*

2. Бир турдаги нарсаларни санаб кўрсатиш ва умумлаштирувчи бир сўз билан номлаш. Масалан, *стол, стул, шкафларни* бир сўз билан қандай номлаш мумкин? (*Мебель*)

3. Берилган нарсалардан бир гуруҳга кирмайдиганларини ажратиш. Масалан, *қалам, перо, чизгич, ўчиргич, стул* кўрсатилади, ўқувчилар ўқув қуролларини ажратадилар, *стул* ўқув қуролига кирмаслигини, *мебель* эканини айтадилар.

Бундай машқ ўйин тарикасида ўтказилиши ҳам мумкин: маълум сўзлар берилиб, ортиқчасини топиш ва нима учун ортиқча эканини тушунтириш талаб этилади: *қалдирғоч, чумчуқ, мушук, мусича.*

4. Предмет номлари ва белги билдирган сўзларни гуруҳларга ажратиш. Бунда сўзлар *чойнак, теша, болта, пиёла, арра, тарелка* каби аралаш берилади. Ўқувчилар гуруҳлаб, *идишлар номи: чойнак, пиёла, ... ; иш қуроллари номи: теша, болта, ...* каби ёзадилар. Нарса белгисини билдирган сўзлар ҳам аралаш берилади, болалар тўрт гуруҳга (*ранг, маза, шакл, хусусият*) ажратадилар.

5. Қарама-қарши қўйиш билан умумлаштириш: қалдирғоч, чумчуқ, булбул – қушлар, товуқ, хўроз, куркалар-чи? (Паррандалар.)

Мантиқий машқлар сермазмун бўлиши, ўқувчиларнинг тажрибаси билан боғланиши, уларни тўғри фикрлашга ўргатиши, билимларига аниқлик киритиши ва тартибга солишга хизмат қилиши лозим. Бундай машқлардан ўрни билан бошқа дарсларда ҳам, ўқиш ва грамматика дарсларида ҳам фойдаланилади.

Амалий машғулот топшириқлари

1. Она тили дарсларига илмий ёндашув деганда нимани тушунасиз?.
2. Она тили дарсларида фойдаланиладиган машқларни тасниф қилинг.
3. Она тили дарси самарадорлигини оширувчи интерфаол методлардан бирини тақдимот қилиб беринг.

Назорат саволлари:

1. Она тили дарсларига илмий ёндашув деганда нимани тушунасиз?.
2. Ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни шакллантиришда бошланғич синф ўқитувчисининг роли қандай?
3. Она тили дарсларида ўқувчиларнинг грамматик билимларини таркиб топтиришда қайси иш турларидан фойдаланиш самарали натижаларни беради?.
4. Бошланғич синф она тили дарсларида интерфаол методлардан фойдаланиш бўйича иш тажрибангизни баён қилинг.

3- амалий машғулот: “Савод ўргатиш даврида ёзувга ўргатиш технологияси”

Машғулот мақсади: савод ўргатиш даврида ёзувга ўргатиш технологияси ва ҳуснихатга ўргатувчи методлардан фойдаланиш бўйича кўрсатмалар бериш.

Савод ўргатиш дарслари ўқувчиларнинг умумий камолотиغا, уларда дўстлик, ўртоқлик каби хислатларни миллий қадриятларни шакллантириш, жамоа ичида ўзини бошқариш, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, ростгўйлик, ўқишга онгли муносабатда бўлиш каби ижобий хусусиятларни тарбиялашга кўмаклашуви лозим.

Савод ўргатиш даври сентябрдан декабргача давом этади. Савод ўргатиш жараёни икки даврни: алифбогача тайёрлов даври ва алифбо (асосий) даврига ажратилади. Тайёрлов даври икки босқичга бўлинади:

1. Товуш – ҳарф ўрганилмайдиган босқич;
2. Унли товушлар ва ҳарфлар ўрганиладиган босқич.

Алифбо даври ўрганиладиган товуш ва ҳарфлар, сўзларнинг ва бўғинларнинг тузилиши, мураккаблик даражасига кўра 3 босқичга бўлинади.

Бу даврда болаларнинг фонематик эшитиш қобилиятлари ўстирилади, ўқувчиларнинг атроф-муҳит ҳақидаги тасаввурлари бойитилади.

Бошланғич таълимда ўқиш ва ёзишга ўргатиш тилшунослик, педагогика, адабиётшунослик ва методика соҳасида эришилган ютуқларга асосланган, такомиллашган ҳозирги замон аналитик-синтетик товуш методи воситасида амалга оширилади ҳамда ўқувчилар нутқини ривожлантиришни назарда тутлади. Дарсда ўқувчилар гапни сўзларга, сўзни бўғинларга, бўғинни товушларга ажратадилар, сўздаги товушларни

тартиби билан айтишни ўрганадилар, ўрганилган товушларни ўзаро боғлаб сўз тузиш ва ўқиш юзасидан машқ қиладилар. Болалар товушларни ёзувда ҳарф билан ифодалаш, ҳарфлардан бўғин ва сўз тузишга, уларни ўқишга ўрганадилар. Гап ва боғланишли матнни онгли, тўғри, бўғинлаб равон ўқиш, сўнгра сўзни бутунича сидирға ўқиш малакасини эгаллайдилар.

Ўқувчиларни ўқиш ва ёзишга ўргатиш баравар олиб борилади. Ёзувда товушларни ҳарфлар билан белгилашга, ҳарфлар ва бўғинлардан сўз тузишга, сўз ва гапларни ёзма тўғри шакллантиришга, талаффузи билан ёзилишида фарқ қилмайдиган сўзларни ва қисқа гапларни эшитиб ёзишга, гапнинг биринчи сўзини, кишиларнинг исмини, шаҳар, қишлоқ, кўча номларини, айрим ҳайвонларга атаб қўйилган номларни бош ҳарф билан ёзишни билиб оладилар.

Савод ўргатиш дарсларида ўқувчиларнинг бошқалар нутқини диққат билан тинглаш ва нима ҳақида гапираётганини тушуниб олиш кўникмалари ўстирилади. Болалар синфдошлари олдида гапиришга, ўқитувчининг саволларига жавоб беришга, топшириқларни мустақил бажаришга, билмаган ва ўзлари қизиққан нарсалар тўғрисида сўраб билиб олишга, ўқиганларини қайта ҳикоялашга, ўзлари кузатган, кўрган кинофильмлар ҳамда эшитган ва ўқиган ҳикоя, эртақлари, кузатган расмлари ҳақида ҳикоя қилиб беришга ўрганадилар.

Савод ўргатиш даврида ўқувчилар олган билим ва ҳосил қилинган кўникмалар биргаликда ўқиш жараёнида махсус синфдан ташқари ўқиш машғулотларида болалар адабиёти намуналари билан таништиришга татбиқ этилади. Савод ўргатиш даврида синфдан ташқари ўқиш ҳафтада бир марта ўтказилади ва унга ўқиш дарсларининг иккинчи қисмидан 15- 20 дақиқа ажратилади. Ўқиш ва ёзишга ўргатиш дарсларида болалар руҳиятини ҳисобга олган ҳолда иш турларини мукаммаллаштириш талаб этилади, дам олиш машқлари ўтказилади. Методик қўлланмаларда берилган дидактик ўйинлардан фойдаланиб, бир туридан бошқа турига ўтилади ва ўқувчилар толиқишининг олди олинади.

Савод ўргатиш даврида ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида табиатдаги ўзгаришлар, кишиларнинг турли мавсумда бажарадиган меҳнатларини кузатадилар ва шулар асосида ҳикоя тузишни ўрганадилар. Бу даврда олиб бориладиган барча ишларда оила ва мактаб ҳамкорлигининг узвийлиги, ўзаро муомала маданияти алоҳида аҳамият касб этади.

Ўқиш ва ёзиш нутқ фаолиятининг тури. Мактабда ўқитиш элементар ўқиш ва ёзишга ўргатишдан бошланади. “Алифбе”га асосланган ҳолда

киска вақт ичида ўқувчилар ўқиш ва ёзишга ўргатилади, яъни ўқиш ва ёзиш кўникмасини эгаллайдилар.

Савод ўргатиш даврида ўқиш ва ёзиш ҳаракатини мақсадга мувофиқ равишда бажара олиш **ўқиш ва ёзиш кўникмаси** дейилади. Бу кўникма билимни талаб қилади, чунки ҳар қандай кўникма билимсиз шаклланмайди. Билим кўникмага айланмаган бўлиши мумкин. Масалан, бола в ҳарфининг элементларини, ёзув чизиқлари орасига қандай жойлаштирилишини билиб, уни дафтарда ёза олмаслиги ёки ўқувчи ҳарфларни таниб, уларни ўқий олмаслиги мумкин. Ёзиш кўникмасини ҳосил қилиш учун бошқа фаолият турлари, яъни ёзиш жараёнида партада тўғри ўтириш, ручкани бармоқлар орасида тутиш, дафтарни қияликда кўйиш кабилар ҳам ўргатилади.

Ўқиш ва ёзиш кўникмаси такомиллаштирила бориб, малакага айлантирилади. Малаканинг шаклланиши учун бир фаолият бир неча бора такрорланиши лозим. Ёзиш малакасида ўқувчи ручкани қандай ушлаш, қандай юргизиш ҳақида ўйлаб ўтирмай, сўз ва гапларни ёза бошлайди. Демак, ўқиш ва ёзиш малакаси ҳаракатнинг ўйлаб ўтирмай амалга оширилиш жараёнидир. Малака ўқитишнинг кейинги босқичларида мустаҳкамланиб, автоматлашиш даражасига етказилади.

Ўқиш ва ёзиш киши нутқ фаолиятининг тури бўлиб, у нутққа оид малакадир. Ўқиш малакаси ҳам, ёзиш малакаси ҳам нутқ фаолиятининг бошқа турлари билан, яъни оғзаки ҳикоя қилиш, ўзгалар нутқини эшитиш орқали англаш, ички нутқ билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланади. Мактабда ўқитишнинг муваффақияти савод ўргатишнинг қандай ташкил этилганлигига боғлиқ.

Ўқувчини савод ўргатиш жараёнида элементар ўқиш ва ёзишга ўргатишда ўқувчиларнинг фаолият кўрсатиши ва нутқ фаолиятига киришишлари учун талаб бўлиши, ўз фикрини оғзаки ёки ёзма ифодалаши учун зарурият ва эҳтиёжни юзага келтирувчи вазият яратилиши лозим.

Ўқиш ва ёзиш малакаси бири иккинчисининг муваффақиятли амалга ошувини таъминлайди. Шунинг учун ҳам ўқишга ўргатиш билан ёзувга ўргатиш параллел олиб борилади ва бу фаолият мунтазам равишда машқ қилдирилади. Шундай экан, савод ўргатиш жараёнида бола жуда кўп ўқиши ва ёзиши зарур. Ўқиш учун ҳам, ёзиш учун ҳам янги матн олинади, чунки бир матнни бир неча бор қайта ўқиш билан мақсадга эришиш қийин. Бу кўпинча ўқилган матнни юзаки ёдлаб олишга олиб келади. Такрорий фаолиятда вазият ва мазмуннинг алмашилиши малакани мустаҳкамлашга ёрдам беради, қобилятни ўстиради. Ўқувчи олдида узок муддатда амалга

ошадиган мақсад - ўқиш ва ёзишни ўрганиш ҳамда ҳозирда бажариши шарт бўлган кундалик мақсад - топишмоқни ўқиш ва жавобини топиш, сўз ва гапларни ўқиш, расм асосида сўзлаб бериш кабилар туради.

Ўзбек тили ёзуви товуш ёзуви, яъни фонематик ёзувдир. Ҳар бир товуш учун, ҳар бир фонема учун махсус график шакл (ҳарф) олинган. Ўқишда график шакллар товушга айлантирилса, ёзувда аксинча, товушлар ҳарфларга айлантирилади. Бу ўқиш ва ёзиш фаолиятида ўқувчи учун қийинчилик туғдиргандек туюлса-да, аслида ўқиш ва ёзиш жараёнини соддалаштиради, чунки тилимиздаги товушни ифодаловчи ҳарфлар сони унча кўп эмас. Ўқиш ва ёзишни ўзлаштириш учун товуш ва ҳарфларнинг ўзаро муносабатига оид қоидаларни ўзлаштириш кифоя. Савод ўргатиш методикасида ўзбек тили товушлар ва ҳарфлар тизимининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш талаб этилади.

Бошланғич синфларда ўқувчиларни ҳуснихат билан ёзишга ўргатиш методикаси уларда аниқ, чиройли ва тез ёзиш имконини ҳосил қилиши лозим. Бу каби вазифаларни амалга ошириш учун дастур мазмунини ва унинг талабларини, ўқитиш усулларини, ёзувга ўргатишнинг гигиеник шартларини, ўқувчиларнинг ёзувидаги индивидуал камчиликларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ва тузатиш усулларини ишлаб чиқиш зарур.

Ўқитувчининг намунавий ёзуви – болаларда тўғри ёзувни шакллантиришнинг асосий омили ҳисобланади. Ёзишга ўргатиш кўпинча тақлид қилиш орқали амалга ошади. Ўқитувчининг биринчи ўқув йилида синф тахтаси ёки ўқувчи дафтарига ёзганлари асл нусха сифатида кўрилади, чунки ўқувчилар ундан ўз дафтарига кўчириб оладилар. Шунинг учун ўқитувчининг ҳуснихати тўғри ва чиройли бўлиши лозим. Синф тахтасига ёзилган ёзуви эса ўқувчининг дафтаридаги ҳарфларнинг жойлашишига мос ҳолда бўлиши керак. Амалиётнинг кўрсатишича, агар ўқитувчи қаторнинг охиригача ёзмаса (тўлдирмаса), болалар ҳам ундан намуна олиб қаторнинг охиригача ёзишмайди, қоғозни бекорга сарф этишади ва сўзларни кейинги қаторга тўғри кўчириш йўллари ўргана олмайдилар, шубҳали ҳолларда қатор охиригача кўчирмайдиган бўлишади.

Ўқитувчи ўз ёзувини янада чиройли ва мукамал бўлиши учун узлуксиз шуғулланиб боришни ўз олдига мақсад қилиб қўйиши шарт.

Шундай фикрлар бор, агар мунтазам ёзиб борилса, ёзув яхшиланиб боради. Лекин бунинг акси ҳам бўлиши мумкин: инсон қанчалик кўп ёзса, унинг ёзуви шунчалик тушунарсиз бўлиб борар экан.

Ўқитувчи тўғри ҳуснихатда ёзишни ўрганиб олиши лозим. Ўқитувчи фақат назарий жиҳатдангина эмас, балки ҳар бир ҳарф учун йўлга қўйилган амалий пропорционал боғлиқликни ҳам билиши даркор.

Шу билан бир вақтда лозим бўлган машқлар орқали қўл кафтини ва бармоқлар ҳаракатини енгиллатиш ва ривожлантириш керак бўлади.

Ўқитувчи синф тахтасида ёзиш усуллари ҳам эгаллаб олиши лозим. Синф тахтасида ёзиш жараёнида хатоларга йўл қўймаслиги керак. Масалан, ҳарфларни график ёзиш, унинг узоқдан қандай кўринишини ҳисобга олмасдан ёзиш, барча асосий ва бирлаштирувчи унсурларни бир хил қолипда ёзиш каби.

Фақатгина яхши ёзувга эга бўлган ҳолдагина ўқитувчи болаларга намуна бўла олади ва улардан яхши натижалар олиши мумкин. Ўқувчилар ҳарфларнинг тузилишини, уни чизишдаги кетма-кетлигини яхши ўзлаштириб олишлари учун ўқитувчи буларнинг ҳаммасини синф тахтасида кўргазмали тарзда кўрсатиши лозим.

Таҷрибаларнинг кўрсатишича, ўқувчи чиройли ва тўғри ёзувда синф тахтасига бўрда аниқ ва чиройли ёзадиган ўқитувчининг ўқувчилари чиройли ва тўғри ёзадилар.

Синф тахтасида ёзиш малакаларига қуйидагилар киради: 1-навбатда қўл ҳаракатини ривожлантириш; симметрияни ҳис қилиш ва тахтанинг қайси қисмида ёзилган ҳарф, сўз ва фраза ёзилганини тезда топишни; бир карашда топишни ўргатиш лозим.

Бундан сўнг бўр билан ёзишни у билан ишлаш техникасини ўрганиб олиш лозим. Бўр билан ёзишда ингичка ва қалин штрихларни ёзишни, шунингдек, ингичка чизиқдан босиб ёзишга ўтиш ва ҳ.з. малакаларни эгаллаши лозим. Ёзувда синф тахтаси ва бўрнинг сифати катта аҳамиятга эга.

1. Ўқитувчи болаларнинг дафтаридаги хато-камчиликларни ўз ўрнида аниқ кўрсатмаслиги натижасида боланинг ёзишига нисбатан эътиборсизлик юзага келади.

2. Аниқ ва тўғри ҳуснихатда ёзишга нафақат ҳуснихат дарсида, балки, барча дарс турларида ва синфдан ташқари ёзув ишларида, ёзма ариза, улар томонидан тайёрланадиган кўргазмалар (деворий газеталар, жадваллар, шиорлар ва ҳ.з.) амал қилиш керак.

Орфографик - тўғри, аниқ ва тушунарли қилиб ёзишни талаб этиш жараёнида ўқитувчи ўқувчининг пала-партиш ёзувини ва икки varaқ қоғозга ёзган ёзма ишини ҳам назорат қилиб бориши лозим. Ҳар бир ўқувчининг дафтари тартибли бўлишига эришиш керак.

3. Хуснихатга ўргатиш изчил ва кетма-кетлик характериға эға бўлиши лозим. Ўргатиш жараёнида ўқитувчининг дастур материаллини, ўқувчини соддароқ шаклий кўринишға эға бўлган харфлардан, мураккаброқ кўринишға эға харфларға ўтказишға ва йирик ҳамда секин ёзувдан, майда ва тез ёзувға ўтказишда эътибор берилади. Хуснихат машқлари ўзаро боғлиқликда мунтазам уюштирилади.

Шуни ёдда тутиши керакки, болани секин ёзувда харфни тўғри ёзишни ўрганиб олмагунча тез ёзувға ўтказиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам дастурда тез ёзиш кўникмалари 3-4-синфларда шакллантирилади.

4. Айрим ўқувчиларнинг ёзувидаги индивидуал фарқларни кузатиб бориш мумкин. Бу фарқ ўта қия ёзилишда ва ҳоказоларда кузатилади.

Ёзувдаги индивидуаллик ўзига хосликни 4-синфларда ўтказиладиган машғулотлар жараёнида аниқлаш мумкин, чунки бу даврда ўқувчилар мустақил равишда бир чизиқли дафтарға ёзишға ўтгани бўлади.

Ўқувчида аниқ ва равон ёзув ҳосил бўлиши учун ўқитувчи ўқувчининг бутун диққатини харфнинг график шаклиға, бошқа харф билан қўшилиб кетмаслиғиға, хар бири бир-биридан ўзига кўрсатилган ўлчамға эътиборини қаратиши лозим.

5. Ўқувчиларнинг хуснихат билан тўғри ёзиш кўникмаларини ривожлантириб бориш, хуснихатға ўргатиш ишларини тизимли тарзда олиб бориш талаб этилади. Бунинг учун ҳам ўқувчилар тўғри ёзувнинг хар кунги кўникмаси билан чекланиб қолмай, узлуксиз равишда назорат-текширув ишларини олиб боришлари зарур бўлади.

Ўқувчилар назорат вақтини олдиндан билганлари маъқул, чунки бунгача ручкадаги камчиликни ва дафтарни тайёрлаб қўйишға вақт ажратадилар. Ёзиб бўлгач, болалар ўз ишларини ўртоқлари билан алмашадилар ва ўқитувчи билан биргаликда таҳлил қиладилар. Энг яхши ишлар ўқувчи бурчағиға илиб қўйилади.

Назорат пайтида хуснихат қоидаларига риоя этган ҳолда ёзилганиға, харфларнинг тўғри ёзилганлиғиға, матннинг осон ўқилишиға, ёзув бир текислиғиға, матнни ўқиш учун ва қоғозни тежашни режалай олишға эътибор бериш лозим. Мунтазам равишда нафақат она тили дарсларидаги ёзма ишларини, балки ўқувчининг бошқа ўқув фанларидаги ёзувини ҳам текшириб бориш лозим.

Назорат-текширув ишларини бир-бири билан солиштира олиши учун ўқувчиларнинг ишларини махсус жойға илиб қўйилади. Бунинг учун назорат - текширув ишларини алоҳида қоғозға ёзиш керак ва у унча катта бўлмаган матн асаосида бўлиши керак. Ёзув малакасини

яхшиланганлигини солиштириб бориш учун ҳар бир ўқувчининг назорат - текширув ишларини сақлаб қўйиш лозим.

Хуснихатга ўргатиш. Хуснихатга ўргатишнинг вазифаси ҳарф, сўз, гап ва матнни тўғри ва чиройли ёзишни такомиллаштиришдир. Ёзувни ўрганиш жараёнида ўқувчи товушнинг шакли бўлган ҳарфни, сўз ва гапни китобдан ва доскадан тўғри, хуснихат қоидаларига риоя қилиб кўчириб ёзиш, ёзганларини текшира олиш ва йўл қўйган график камчилик ҳамда хатоларини ўқитувчи раҳбарлигида ўзи тузата олиши керак. Бу даврда эшитиб ёзиш кўникмалари ҳам ривожлантириб борилади. 1-синфда ўқув йилининг 2-ярмидан бошлаб хуснихат малакалари такомиллаштириб борилади.

Дастурга кўра она тили дарсларида А1 даража учун “Хуснихат дақиқа”лари учун 5-8 дақиқа, А1+ даража учун ҳафтасига 1 соат вақт ажратилади. Чиройли ёзиш кўникмалари ривожлантирилади. Бўғин, сўз, гап матнни хуснихат қоидаларига риоя қилган ҳолда кўчириб ёзиш; эшитиб ёзиш ва мустақил ёзиш; матнни ёзишда сарлавҳанинг ёзилишига, хат бошидан бошлаш; сўзлар орасидаги масофанинг бир хиллигига, ҳарфларнинг тўғри ва аниқ ёзилишига, туташтирилишига диққат қаратилади, ҳошияга риоя қилиш, ўзининг ва ўзгаларнинг ёзувини график таҳлил қила олиш каби малакалари такомиллаштирилади.

Ўқув дастурида синфлар кесимида хуснихат учун қуйидаги мазмун киритилган:

1-синф. Ёзувга оид малакаларни шакллантириш: ҳарфларни ёзув чизиклари орасида тўғри жойлаштириш; ҳарфларнинг қиялиги, уланишини ҳамда сўзлар орасини бир хил тенгликда чамалаш. Кичик ва бош ҳарфларни алифбо тартибида хуснихат билан ёзишни машқ қилиш.

Айрим ёзув қоидалари. Партада тўғри ўтириш, дафтарни белгиланган қияликда қўйиш; ручкани уч бармоқ орасида эркин ушлаш; дафтарни чап қўл билан ушлаб туриб ёзиш; ҳар бир ҳарфни тўғри туташтириш, ҳарф ва ҳарф бирикмаларини тўғри ва аниқ ёзиш.

2-синф. Бир чизикли дафтарда ўхшаш унсурли ҳарфларни ёзиш ва ҳарфни бир-бирига тўғри туташтириш; ўхшаш унсурли кичик ҳарфлар ва шу ҳарфлардан тузилган бўғинлар ва сўзларни ёзиш, ўхшаш унсурли бош ҳарфлар ва уларни ўзидан кейин келган кичик ҳарфга туташтириш.

Айрим ёзув қоидалари: дафтарларнинг паст томонидаги бурчагини кўкрак ўртасининг қаршисига тўғри қўйиш; дафтарни чап қўл билан ушлаб туриб ёзиш; ручкани уч бармоқ орасида эркин ушлаш; ҳар бир ҳарфни тўғри туташтиришга риоя қилган ҳолда бўғин ва сўзларни аниқ ёзиш; ҳарф

ва ҳарф бирикмаларини тўғри ва аниқ шакллантириш; шошмасдан ёзиш; ҳар бир машқни уч-тўрт марта такрорлаш.

Ўқув йили давомида имлоси қийин бўлган қуйидаги сўзларнинг талаффузи ва ёзилишини билиб олиш: *avgust, baland, baho, bahor, behi, Buxoro, dars, daftar, do'st, farzand, hasl, havo, hikoya, jahon, juft, karam, kaft, kon'ki, lavlagi, loviya, lug'at, mashina, minnatdor, moslama, navbatchi, no'xat, oktabr, payvand, p'al'to, paxta, qo'ng'iroq, quyosh, sabzi, Samarqand, sentabr, sinf, singil, soat, Toshkent, traktor, vazifa, vatan, xalq, xursand, yomg'ir, yostiq, o'qituvchi, o'quvchi, shahar kabi.*

Ўхшаш унсурли кичик ва бош ҳарфларни ёзиш; ҳарфларни бир-бирига туташтириш;

Ўхшаш унсурли кичик ҳарфлар:

1-guruh – *i, u, n, m, t, l, y*

2-guruh – *h, j, k, f*

3-guruh – *o, o', q, a, g, g', p*

4-guruh – *e, b, x*

5-guruh – *r, v, s, sh, ch*

Ўхшаш унсурли бош ҳарфлар:

1-guruh – *U, L, Z, I*

2-guruh – *M, H, K, N, A*

3-guruh – *O, O', Q, X, CH*

4-guruh – *E, S, I, Z*

5-guruh – *V, G, G', Y*

3-синф. Ёзувга оид малакаларни мустаҳкамлаш. Бир чизикли дафтарда ҳарфларнинг баландлик ва кенглик ўлчамига риоя қилиб ёзиш. Ёзилиши қийин айрим бош ва кичик ҳарфларни (*I, S, H, N, G', Q, P, S*) ёзишга, шунингдек, ҳарфларни тўғри туташтиришга риоя қилиш, сўзлар, гапларни кўчириб ёзиш, эшитиб ёзиш.

Боғланишли нутққа оид машқлар дастур материалларини ўрганиш жараёнида унга боғлиқ ҳолда ўтказилади.

4-синф. Она тили дарсларида “Хуснихат дақиқа”лари учун 5-8 дақиқа вақт ажратилади. Чиройли ёзиш кўникмалари ривожлантирилади. Бўгин, сўз, гап матнни хуснихат қоидаларига риоя қилган ҳолда кўчириб ёзиш; эшитиб ёзиш ва мустақил ёзиш; матнни ёзишда сарлавҳанинг ёзилишига, хат бошидан бошлаш; сўзлар орасидаги масофанинг бир хиллигига, ҳарфларнинг тўғри ва аниқ ёзилишига, туташтирилишига диққат қаратилади, хошияга риоя қилиш, ўзининг ва ўзгаларнинг ёзувини график таҳлил қила олиш каби малакалари такомиллаштирилади.

Ўқув йили охиридаги такрорлаш ўрганилган билимларни эслатиш орқали системага солиш ва умумлаштириш мақсадида ўтказилади. Ўқувчилар бир дарсда бир неча турдаги мужассам топшириқларни бажарадилар. Такрорлаш дарслари матн, гап, гап бўлаклари, товуш ва ҳарфлар, товушларнинг турлари, бўғин, алифбо, асос, сўз ясовчи, гапда сўзларни боғловчи қўшимча, сўз туркумлари бўйича ўтказилади. Ўқувчилар нутқи ва ёзувидаги камчиликлар ҳисобга олинади. Бу ўқитувчининг бошқа синфларда таълим жараёнини тўғри ташкил этишини таъминлайди. Ўқувчилар билан ўқув йили давомида имлоси устида ишланадиган, ўқувчиларнинг луғат бойлигига қўшилган айрим сўзлар дарслик охиридаги луғатда берилган. Дарсликда нотаниш сўзлар маъноси берилган бўлиб, ўқувчилардан уларни ўзлаштириш талаб қилинади.

Ўқув йили охиридаги такрорлаш ўрганилган билимларни эслатиш орқали системага солиш ва умумлаштириш мақсадида ўтказилади. Ўқувчилар бир дарсда бир неча турдаги мужассам топшириқларни бажарадилар. Такрорлаш дарслари матн, гап, гап бўлаклари, товуш ва ҳарфлар, товушларнинг турлари, бўғин, алифбо, асос, сўз ясовчи, гапда сўзларни боғловчи қўшимча, сўз туркумлари бўйича ўтказилади. Ўқувчилар нутқи ва ёзувидаги камчиликлар ҳисобга олинади. Бу ўқитувчининг бошқа синфларда таълим жараёнини тўғри ташкил этишини таъминлайди. Ўқувчилар билан ўқув йили давомида имлоси устида ишланадиган, ўқувчиларнинг луғат бойлигига қўшилган айрим сўзлар дарслик охиридаги луғатда берилган. Дарсликда нотаниш сўзлар маъноси берилган бўлиб, ўқувчилардан уларни ўзлаштириш талаб қилинади.

Чиройли ёзув имло билан чамбарчас боғлиқ. Ўқувчининг имловий саводхонлиги ҳақида ғамхўрлик қилиш тилнинг аниқлиги, фикрни тўғри ифодалаш, кишилар билан ўзаро хатосиз муомала учун ғамхўрлик демакдир. Шу сабабли ҳам савод ўргатиш давридан болаларда график малакаларни шакллантириш билан бирга имлога оид малакаларнинг шаклланишига замин яратилади.

Маълумки, савод ўргатиш даврида ўқувчи гапни бош ҳарф билан ёзиш, сўзнинг сатрга сиғмай қолган қисмини кейинги қаторга кўчириш, кишилар исми, шарифи, ҳайвонларга қўйилган номларда бош ҳарф ишлатилишини амалий тарзда ўрганади. Чиройли ёзув дарсларида сўзлар, гаплар, матнлар ёзиш, уларнинг имлосини текшириши орфографик зийракликни аста-секин шакллантира боради, имло қоидаларини пухта эгаллашларига замин яратади.

Инсоннинг ёзма нутқи ҳарфлар орқали шаклланади. Ҳуснихат дарсларида саводли ёзув график малакалар билан шакллантирилиши асосий вазифа ҳисобланади. Ҳар бир ҳарфнинг аниқ ёзилиши ёзувнинг аниқ ва раво бўлишини таъминлайди. Бунинг учун ҳарфларнинг шаклини тўғри ёзиш, уларни тўғри улашнинг аҳамияти каттадир. Ҳарфларни босмасдан бир текисда ёзиш, элементларни ажратмасдан боғлаш, сўзларни қаторда тўғри жойлаштириш, ёзув вақтининг белгилаб олиниши, таҳлил ишларининг (бўғин-товуш, товуш-ҳарф, имловий таҳлил), яъни фонетик-график таҳлилнинг амалга оширилиши муҳим саналади.

Ҳуснихат дарсларида ўқувчилар қуйидаги талабларга амал қилишлари лозим.

1. Ҳуснихатнинг гигиеник талабларига риоя қилишлари, ҳарфларни график жиҳатдан тўғри шакллантиришлари, улашлари, ритм асосида ёзишлари назарда тутилади. 1-синфда хат-савод ўргатиш даврида болалар ёзувга бевосита ёзув дафтарларидаги материаллар асосида ўргатилади.

2. График меъёрларга амал қилиш. Бунда ҳарфлар элементининг қиялигига, ҳарфлар бўйининг тенглигига, ҳарфлар ва сўзлар орасидаги оралик масофаларнинг тенг бўлишига эътибор берилиши керак.

3. Ҳарфлар қиялигини тўғри сақлаш. Болаларнинг ёзувлари ҳар хил қияликда бўлиши мумкин. Агар ҳарфларнинг асосий элементлари дафтар чизиғига нисбатан тик ҳолатда бўлса, ёзув ҳолати ҳам тик бўлади. Ҳарф элементлари ўнг томонга қия бўлиб, ўтмас бурчак ҳосил қилиши ҳам мумкин. Биз ўқувчиларни ўнг томонга қия қилиб (65°) ёзишга одатлантиришимиз лозим.

Ўнг қўл билан ёзадиган кишилар учун ёзувнинг қиялиги ўнг томонга мослаштирилиши фақат ҳарфларнинг шаклини чиройли қилиш учун эмас, ёзувнинг қулайлиги учун ҳам мос келади. Ёзувнинг қиялигини тўғри сақлаш, қўл ва бармоқларни ортикча зўриқтирмайди.

Ёзувнинг ўнг томонга қиялигини сақлаш тирсақларни бир томонга эркин юритиш учун қулай бўлиб, парта устидаги дафтарнинг туриш ҳолатига боғлиқдир.

Ёзаётганда дафтарнинг ҳолати бир томонга қия бўлиши ўз-ўзидан ёзувнинг қиялигини таъминлайди.

Ёзувнинг қиялигини сақлашда дафтардаги сийрак қия чизиқлар ҳам катта ёрдам беради. Бундай машқ қилишда дафтарнинг ҳолати ўзгарса ҳам, ёзувнинг қиялиги ўзгармаслиги мумкин. Шунинг учун қия чизиқли дафтарлардан фақат дастлабки пайтларда фойдаланилади.

Қия ёзишга ўргатишнинг ўзига хос усуллари мавжуд. Ўқувчиларга дастлаб энг содда шаклдаги кичик таёқчаларни ёздириб машқ қилдириш вақтидаёқ тик ва қия таёқчаларнинг фарқини ўргатиш зарур.

Бунинг учун ўқитувчи доскада икки хил шаклда (қия ва тик) таёқчалар шаклини ёнма-ён ёзиб кўрсатади, уларнинг фарқларини таҳлил қилиб беради. Бундай машқлар хотирада узоқ вақт сақланиб, хатоларнинг олди олинади.

Шунингдек, ёзув қиялигининг тўғри бўлиши учун дафтарнинг қия ҳолатини ҳам ҳисобга олиш лозим эканлиги тушунтирилади ва кўрсатилади. Дафтарнинг парта устида нотўғри туриши гигиеник қоидаларнинг бузилишига ҳам сабаб бўлади, чунки ўқувчи ёзувнинг қиялигини сақлаш учун гавдасини дафтарнинг нотўғри ҳолатга мослайди.

4. Дафтарни партада ёзиш талаблари асосида тутиш.

Дафтарнинг пастки чап бурчаги кўкрак ўртасига тўғри бўлиши ёки дафтарнинг қия чизиги (агар қия чизикли дафтар бўлса) партанинг четига тик бўлиши керак.

Дафтар бети сатрларга тўлиб борган сари юқорига сурилиб боради. Чап қўл билан эса дафтарнинг юқори томони босиб турилади. Бунинг учун синф партасининг устига икки ўқувчининг ҳар бири учун алоҳида ингичка қия чизик текширув чизигли сифатида чизиб қўйилади. Бу чизикнинг пастки учи ўқувчиларнинг чап кўкраклари ўртасига тўғри бўлиб, партанинг олд қиррасига нисбатан 65° қия бўлади.

Агар дафтарнинг чап бети тўлса, дафтарнинг букланадиган жойи текширув чизикқа тўғирлаб олинади ва ўнг бетига ёзишга ўтилади.

Ўқувчиларда ҳарфларни қия ёзишга ўргатиш малакасини ошириш анча мураккаб жараён бўлиб, ўқитувчидан чидам, сабр-тоқат, куч талаб қилади. Мунтазам равишда турли машқлар олиб бориш, ўқувчилар ҳаракатини қунт билан кузатиб бориш натижасида кўзланган мақсадга эришилади.

Ўқитувчи томонидан берилган кўрсатмаларга қарамай, айрим ўқувчилар ҳарфлар қиялигини тўғри белгилай олмайди, камчиликларга йўл қўяди. Бунинг учун камчиликларни тузатиш мақсадида график машқлар берилиши керак. Ўқувчиларга даставвал дафтар сатрига бир нечта ҳарф ёздириб, улар орасига қия чизиклар қўйилади ва ҳарфлар шу чизикларга таққослаш орқали хатолар тушунтирилади, тузатишга киришилади.

2. Ҳарфларни бир текис босимсиз ёзиш. Ҳарфларни бир текисда ёзиш ҳам чиройли ёзув малакаларини шаклланишида асосий ўрин тутаяди.

3. Ручкани бармоқлар орасида қаттиқ сиқмасдан эркин ва бўш ушлаш ҳарфларни текис ёзишга имкон яратади.

4. Босимсиз ёзиш ҳарфларнинг умумий кўриниши бир текис ва чиройли бўлиши, тез ёзиш малакасининг шаклланиши ва боғлаб ёзишни тўғри амалга оширишда енгиллик туғдиради.

4. Ўқитувчи доскада ҳарфларни бўр билан ёзиб кўрсатади. Бунда ўқитувчи ҳам бўрни қаттиқ ушламай, босимсиз бир текис ёзиши лозим.

5. Ўқувчиларга босим билан ёзилган матнларни кўчиртирмаслик керак. Босимсиз, бир текис ёзишга дарснинг дастлабки кунлариданоқ одатлантириб бориш кутилган самара беради, ўқувчининг қўлини толиқтирмайди.

6. Ҳарфларнинг туташтирилишини тўғри ифодалаш. Хуснихат дарсларида ҳарфларнинг шакллари ёзиб тугатганларидан кейин ўқитувчининг навбатдаги вазифаси ҳарфларни бир-бирига улаб, қўшиб ёзишга ўргатишдан иборат.

7. Ҳарфларни элементларга ажратмай, боғлаб ёзиш. Ҳарфларни қўшиб ёзилишини таъминлаш учун айрим чизиқлар ўз ҳаракати бўйича орқага қайтади. Бундай ҳаракатлар чизиқ доира шаклидаги ҳарфларда кўпроқ кузатилади.

Бошланғич синф ўқитувчилари билиши зарур бўлган энг асосий ёзув усуллари ҳақида фикр юритамиз. Бу метод ва усуллар қуйидагилардир:

Чизиқли усул. Қайсидир ҳарфни ёзилишини ўрганиш учун ўқувчи бу ҳарф қандай белгиларга эга эканлигини, ҳарфдаги алоҳида элементларнинг жойлашиш ўрнини, унинг катталигини ва ҳоказоларни ўрганиб олиши керак. Ўқувчига ҳарфнинг ёзилишини тўғри ўргатиш учунунинг қатордаги ўрнини тўғри жойлаштириш ва қаторни қоғоз варағида жойлашиш ўрнини билиш учун қоғозда горизонтал, ётиқ чизиқлар чизилади, шунда дафтарнинг бетида ўзига хос сетка пайдо бўлади. Ўқувчилар унга ҳар бир алоҳида ҳарфни ёзиб борадилар.

Қаторнинг йўналишини кўрсатиб турувчи чизиқ вақатлар ҳарфларнинг айрим элементларининг пропорцияларини аниқлаштириб олиш ва ёзувни ўрганиш жараёнини анчагина осонлаштиради. Шунинг учун ҳам ёзувга ўргатишнинг асосий услуби ҳисобланади ва ўқувчи мактабда тўғри ёзиш машғулотларида ундан фойдаланади. Чизиқли услубнинг ўзига хос ижобий хусусиятларидан ташқари, сетканинг ичига ёзиш бир қатор камчиликларга эга.

1) тез-тез учраб турадиган каттакларда ёзиш болани бир мунча чеклаб қўяди, унинг диққатини бўлади; бир томондан ўқувчи керакли ҳарфни

ёзаётган қўлининг ҳаракатини кузатиб борса, иккинчи томондан эса ҳарфлар чизикдан ташқарига ўтмаслигини кузатиб боради.

2) катаклар орасига ёзишни ўрганган бола аниқ ва тез ёзиш малакаларини эгаллай олмайдилар. Шунинг учун ҳам ўқувчи ҳарфнинг элементларини чизиш асосий пропорцияларнинг асосини ўзлаштириб олгандан сўнг, катакларга ёзиш эҳтиёжи йўқолади. Иккинчи синфдаёқ болалар бир чизикли дафтарга ёзишга ўтадилар.

3) қўл кафтларининг ва панжаларининг эркин ҳаракатланишини ривожлантириш учун лозим бўладиган услублар ёзувга ўргатишда машқ ҳаракатига эга бўлган алоҳида машғулотларсиз иш битмайди. Бу майда мускуллар ва қўлнинг кафт қисми яхши ривожланмаган. Уларда кўрсаткич бармоқ ва айниқса унинг учи яхши ривожланмаган, бунинг натижасида бола кўрсаткич бармоқ билан ручкани қаттиқ босиб ёзадилар. Болалар катта бармоқдан ҳам яхши фойдалана олмайдилар, бунинг натижасида ўз хоҳишларича ушлайдилар. Шунинг учун ҳам кўрсаткич ва катта бармоқнинг майда мускулларини ривожлантириш лозим.

Тайёргарлик машқларини бажариш билан болалар қўлларини ёзувда керак бўладиган ҳарф элементларини нозик ва аниқ ҳаракатларга тайёрлаб борадилар. Бундай машқларнинг мақсади бармоқлар ҳаракатининг энгил ва эгилувчан бўлишига эришишдир. Улар ўқувчиларга ҳарфларни тўғри хуснихатда ёзишга ва уни тез ёзувда ривожлантиришга ёрдам беради.

Бу услубни биринчи синфнинг биринчи ярим йиллигида ёзувга энди ўргатишга бошлаган даврда қўллаш катта аҳамиятга эга. Масалан, пастга айлана шаклида ёзиладиган штрихни ёзиш учун, бармоқларни айлана ҳаракат қилишга машқ қилдириш лозим. Кейинчалик улар “о” ҳарфини ёзишга ҳам ёрдам беради.

Ёзувда ёки услубда кўрсатиб ўтилган машқларнинг барчасини бирданига бажариш мумкин эмас, балки у ёки бу ҳарф ўргатиш учун дарс жараёнида керак бўладиган, қўл ва бармоқларни тўғри ҳаракатлантиришга ёрдам берадиган услубни олиш керак.

Генетик усул. Генетик усул тўғри ёзишга ўргатишнинг асосий услуби ҳисобланади. Савод ўргатиш учун яратилган “Ёзув дафтари”даги ҳарфларни ўрганиш вақтида ҳарфлар осон ёки қийинлигидан қатъий назар кетма-кет ўрганилади.

Генетик усул билан ёзувга ўргатиш ҳозирги кунда савод ўрганиш давридан сўнг тўғри ёзувга ўргатишнинг бутун боришида амалга оширилади. Бу услубнинг афзаллиги шундан иборатки, ўқувчи ёзувдаги

харфни “Алифбе”даги тартибда эмас, балки унинг ёзилишидаги мураккаб томонларига ва ёзувдаги ҳарф аввалги ёзув машқларига мос келиши керак.

Олдинига ўқувчилар оддийроқ ва енгил ҳарфларни ёза бошлайдилар, кейинчалик эса бирмунча мураккаброқ ва охирида қийин машқларни ёзадилар.

Бундай кетма-кетликнинг афзаллик томони шундаки ўқувчи 1-2 та элементни ўзлаштириб олиб шакли жиҳатидан соддароқ бўлган ҳарфга ўтади. Сўнг қандайдир шрифтни ёки алоҳида бир элементни қўшиш орқали янги ҳарфларни, тузилиши жиҳатидан мураккаброқ бўлганни ўрганишга ўтади.

Алоҳида элементни ўрганганидан сўнг алоҳида ҳарфларга эга бўлган ёзувга, ундан кейин сўз ёзишга ўтилади.

Бу қуйидаги тартибда амалга оширилади:

1. Ўқитувчи ҳозир ёзув билан шуғулланишларини айтиб ўтади, ўқувчилар машғулотга керак бўладиган нарсаларни тайёрлаб қўядилар.

2. Ундан кейин ўқитувчи хаттахтадаги ҳарф ёки сўзнинг ёзилиш тартибини тушунтириб беради, ўқувчилар эса ўқитувчининг ёзиш жараёнидаги қўл ҳаракатларини такрорлаб боришлари лозим.

3. Ўқитувчи томонидан сўз ўқувчилар билан ўқиб чиқилади ва ҳавода ёзиш машқлари бир неча бор такрорланади. Бундай тайёргарлик машқларидан сўнг ўқувчилар дафтарга ёзишга ўтадилар.

Ёзиш малакасини эгаллаб боришга ўргатиш мақсадида аввалига содда элементлардан ташкил этилган сўзларни кейин эса мураккаброқ сўзларни ёзишга ўтилади.

Намунага қараб ёзиш усули. Хуснихатга ўргатиш усулларида бири ҳарфларнинг шаклини намуна қилиб кўрсатиш ва ёздаришидир.

Ҳар бир ҳарфнинг намунаси хаттахта барча ўқувчиларнинг диққатини жалб қилган ҳолда ёки айрим ўқувчиларга дафтарда алоҳида-алоҳида кўрсатилади. Ўқувчининг вазифаси хаттахтада эслаб қолган шаклларини ўз дафтарларига тўғри акс эттиришидир.

Хаттахта ёзиб кўрсатилган ҳар бир ҳарф барча ўқувчиларга аниқ кўриниб туриши шарт. Агар айрим ўқувчилар уни аниқ кўрмаган бўлсалар, қайтадан такрорлаб кўрсатилади.

Ўқитувчи ҳар бир ҳарфларнинг боғланиши, оғзаки ёки хаттахта тушунтириш орқали қўлни қаерга қўйиш керак, қаерда қўл ҳаракати бурилади, ҳарфларнинг баланд-пастлиги қайдаражада бўлиши кераклиги орқали тушунтирилади.

Нусхага қараб кўчириш усули. Бу усул қадимий усул бўлиб ҳозирги кунда ҳамқимматини йўқотмаган ҳолда қўлланилиб келинмоқда. Бу усулда ўқувчилар ҳарфларни “Ҳуснихат дафтари”даги намуналарга қараб кўчириб ёзадилар.

Тайёр ҳолдаги нуқталар билан ифодаланган ҳарфлар устидан қўлни юргизиб машқ қилиш механик жараён бўлиб, ўқувчилар бу топшириқни осон бажарадилар.

“Ҳуснихат” дарслигида берилган намунага қараб ёздириш ўқитувчининг вақтини тежайди, унумли ишлашга ёрдам беради.

Нусха кўчириш усули. Бу метод ҳарф шаклини тўғри тасаввур қила олмайдиган, ёзаётганда дафтар чизикларидан пастга ёки юқорига чиқиб кетадиган ўқувчилар учун қўлланилади.

Айрим ҳолларда ўқитувчи чиройли ёзувга ўргатишнинг дастлабки даврида ўқувчиларни ҳарф, унинг элементлари ҳақида тўғри тасаввурга эга қилиш учун юпка хитой қоғозидан ҳам фойдаланиши мумкин. Лекин бундай машқлар қўл ҳаракатини ўстириш учун ёрдам беради. Бундан узоқ фойдаланиш яхши самара бермайди, ўқувчи ҳарф шаклинимустақил ёки намунага қараб ёзишда қийналади. Шунинг учун ҳам бу усулдан яқка шуғулланганда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Тасаввур орқали ёзиш усули. Болаларга тасаввур орқали ҳавода ҳарфлар шаклини ёздириш ҳам қўлланилади. Ўқитувчи доскага эзиб кўрсатган ҳарф ёки унинг боғланишларини ўқувчиларга ручкани ҳавода ҳаракатлантириб кўрсатади ва бу орқали ўқувчида ҳарф ҳақида тасаввур ҳосил қилинади. Сўнг ўқувчи дафтарга ёзишга киришади. Бундай машқ усули ўқувчининг қизиқишини оширади.

Бу усулнинг салбий жиҳати шундаки, ўқитувчи бу усулдан фойдаланганда барча ўқувчиларнинг қўл ҳаракатини тўғри ёки нотўғрилигини бир пайтда текшира олмайди. Бунда бир неча ўқувчининг қўл ҳаракатини кузатиб тегишли кўрсатма берилади.

Ритмик(саноқ-оҳанг) усули. Бу усул ўқитувчи саноғи остида ҳарф ва унинг элементларини ёзиш демакдир. Бу усулдан савод ўргатиш даврида фойдаланжш мумкин.

Саноқ-оҳанг усулининг фойдали жиҳатлари мавжуд. Биринчидан, ҳарфларнинг текис ёзишини таъминлайди. Иккинчидан секин ёзадиган ўқувчиларни тез ва синфдаги барча ўқувчи билан баробар ёзишга ундайди. Учинчидан, ўқувчилар аниқ ва дадил ҳаракатланиш орқали иш бажаради. Тўртинчидан, синфда дарсни жонлантиради.

Бу усулдан бутун дарс давомида фойдаланиб бўлмайди, чунки ўқувчи чарчаб қоладива ёзув сифати бузилади. Ритмик усулни қўллашда асосан, ҳарфларнинг асосий элементи “бир”, “икки”, “уч” деб берилади.

Бу усулни қўллашда ҳарф ёки элементлар аввал саноксиз ёзилади сўнгра санок остида ёздирилади.

Санок-оҳанг ёки ритмик усулдан бўғин ва сўз, гапларни ёздиришда ҳам фойдаланилади.

Ҳарф ва уларнинг элементларини таҳлил қилиш усули. Ҳарф ва унинг элементларини таҳлил қилиш турлича амалга оширилади. Ҳарфларни элементларга ажратиб таҳлил қилиш ҳар бир ҳарфнинг неча элементдан тузилганлигини, қандай шаклда эканлигини, бу элементлар бошқа ҳарфлар билан боғланишида қандай кўринишга эга бўлишини ўқувчилар тасаввур этадилар.

Айрим ҳарфлар бир неча элементдан ташкил топган бўлиб, улар бир бутун шаклда ёзилади, аммо ўқитувчи унинг неча элементдан иборатлигини эслатиб ўтади. Масалан, кичик d ҳарфининг биринчи элементи тўлиқ овал, иккинчи элементи пасти ҳалқали таёқчадан иборат.

Бу ўринда ҳарфнинг неча элементдан иборат эканлиги эслатиб ўтилади, ёзишда эса бу ҳарфни қўл ҳаракатини узмасдан ёзиш талаб қилинади.

Қўл ҳаракатини машқ қилдириш усули. Қўл ҳаракатини машқ қилдириш усули болаларнинг чарчаган аъзоларини дам олишига ва ёзув сифатига катта таъсир этади. Ўқувчилар дарс жараёнида бажариладиган машқлар оддий бўлиб, кам вақт олиши ўқувчининг жисмоний жиҳатдан ўсишига, қўл ва бармоқларнинг чиникишига, қадди-қоматининг тўлиқ, эркин тутилишига ёрдам бериши лозим. Ёзув дарсида 8-10 дақиқа ўтгандан сўнг ўқувчилар бегоҳат бўлиб чарчаш аломатлари кўзга ташланади.

Мана шундай ҳолатда ўқувчиларнинг чарчашларига аҳамият бермай кўп ёздириш натижасида ўқувчи толиқади, ҳаракатлари сустлашади, хати хунуқлашади, кўп хатога йўл қўяди.

Шу сабабли чарчашнинг олдини олиш учун вақти-вақти билан жисмоний машқлар ўтказиб бориш зарур.

Жисмоний машқ изчил ўтказиб борилса, кейин эса ёзишга киришилса, ўқувчиларнинг иш қобилияти тикланади ва дарсга қизиқиши ортади.

Хуллас, иш фаолияти даврида қўл ҳаракатини машқ қилдирувчи жисмоний машқлардан фойдаланиш чиройли ёзувга ўргатишнинг асосий шартларидан биридир.

САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР

1. Хуснихатга ўргатишда қайси тамойилларга амал қилинади?
2. Чиройли ёзув имло билан қандай алоқадорликка эга?
3. Хуснихатга ўргатишда генетик тамойилнинг аҳамиятини тушунтиринг.
5. Хуснихатга ўргатишда қандай кўргазмалардан фойдаланилади?
6. 1-4-синф ўқувчиларини хуснихатга ўргатишда уларнинг қайси ҳолатлари ҳисобга олинади?

4-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ:

Бошланғич синф она тили дарсларида ўқувчиларнинг фанга оид компетенцияларини шакллантиришда фойдаланиладиган назорат ва ижодий топшириқ турлари

Машғулот мақсади: Бошланғич синф она тили дарсларида ўқувчиларнинг фанга оид компетенцияларини шакллантиришда фойдаланиладиган назорат ва ижодий топшириқ турларидан фойдаланиш бўйича кўрсатмалар бериш.

Диктант эшитиб идрок қилинган сўз, гап, матнни ёзишдир. Ўқувчиларнинг оғзаки ёзма нутқини ўстиришда, саводхонлигини оширишда диктантнинг аҳамияти катта. Ўқувчи диктант ёзиш жараёнида хато қилмасликка ҳаракат қилади. Хато қилмаслик уларнинг фонетик, лексик ва грамматик билимларни қай даражада ўзлаштирганликларига боғлиқ бўлади. Имло қоидалари грамматик ҳодисалар билан боғлиқ бўлади. Демак, саводли диктант ёзиш учун ўз навбатида грамматик қоидаларни ҳам билиш зарур.

Бошланғич синфларда диктант учун матн танлашда бир қанча тамойилларга риоя қилиш зарур:

1. Матннинг монологик нутқ шаклида бўлиши. Унда кўчирма гаплар, ундалмали, кириш сўзли, ажратилган бўлакли гаплар, қўшма гап бўлмаслиги лозим.
2. Матн ҳажми 1-4-синф ўқувчиларининг ўқиш сурътига асосланган бўлиши.
3. Матн мазмуни болалар ҳаёти билан боғлиқ бўлиши.
4. Диктант матни ўқувчиларга у ёки бу ҳақда билим бериши.
5. Танланган матн ғоявий-бадий жихатдан юксак бўлиши, болалар ҳиссиётига таъсир қилиши.
6. Матн тарбияловчи характерда бўлиши.

7. Матнда ўрганилаётган ҳодиса камида 5-6 марта учраши.

Диктантлар мақсадига кўра икки хил бўлади:

1. **Таълимий диктантлар** – билим беришга йўналтирилган диктантлар.

2. **Текширув диктантлари** – ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилишга қаратилган диктантлар.

Таълимий диктантларни ўтказиш вақтини, ўрнини, турини ўқитувчининг ўзи белгилайди. Таълимий диктантлар учун дарснинг маълум бир қисми (5-10 дақиқаси), баъзан бир дарс ажратилади. Бу диктант ўқувчилар билимини мустаҳкамлаш мақсадида ўтказилади. Таълимий диктантда ўқитувчи ўқувчиларга ўргатилаётган ҳодисанинг имлосини бир неча таҳлил усулларидадан фойдаланиб тушунтиради, ўқувчилар сўзларни тўғри ёзишларига ишонч ҳосил қилгач, уни ёзишга рухсат беради. Ҳар қандай йўл билан хатонинг олдини олиш чораси кўрилади. Масалан, 1-синфда **а** ва **о** унлилари ўрганилаётган дарсда бўғин-товуш, товуш-ҳарф таҳлили ўтказилади. **Баҳо, баҳор** сўзларининг биринчи бўғинида **а** ҳарфи ёзилишини ўқувчилар билиб олгач, ўқувчилардан бири шу сўзларни хаттахтага ёзади. Сўнг сўз ўчириб ташланади, шундан кейин айтиб туриб ёздирилади.

Таълимий диктантлар ташкил этиш ва бажарилиш усулига кўра куйидаги турларга бўлинади:

1. Таъкидий диктант.
2. Ўз диктант ёки ёддан ёзув диктанти.
3. Изоҳли диктант.
4. Сайланма диктант.
5. Эркин диктант.
6. Расм диктант.
7. Луғат диктант.
8. Ижодий диктант.

Шулардан сайланма, эркин ва ижодий диктантларда матн маълум ўзгаришлар билан ёзилади.

Текширув диктантида яқинда ёки илгари ўрганилиб, машқлар билан мустаҳкамланган қоидаларни ўқувчилар қай даражада ўзлаштирганликлари аниқланади. Текширув диктанти бирор бўлим ўрганилгандан сўнг ёки чорак охирида ўтказилади. Текширув диктанти ўқув йили давомида 5-6 марта ўтказилади. Диктантнинг бу турида йўл кўйилган хатолар чуқур таҳлил қилинади, уларни бартараф қилиш усуллари белгиланади. Шу жиҳатдан текширув диктантининг таълимий

аҳамияти катта. Имловий машқ сифатида диктантнинг хилма-хил турларидан фойдаланилади.

Таъкидий диктантдан қоидани татбиқ этиш усулларини яхши билиб олиш мақсадида фойдаланилади. Матнни ёзишдан олдин, уни ёзиш жараёнида, изоҳли ёзувдаги каби, ўқувчилар сўзни қандай ёзишни ва нима учун шундай ёзилишини тушунтирадilar.

Ўз диктант ёки ёддан ёзувда ўрганилган имловий қоида асосида ёзиладиган сўзлар бўлган матнни ўқувчилар ўзлари ўқиб ёдлайдилар(кўриб идрок қиладилар) ёки ўқитувчи раҳбарлигида эшитиб ёдлайдилар (идрок қиладилар), кейин ўзлари мустақил ёзадилар.

Изоҳли диктант ўқувчиларнинг қобилиятига қараб икки хил ўтказилади. Ўқувчи, одатда, ўқитувчининг кўрсатмаси билан маълум сўзнинг ёзилишини диктант ёзишдан олдин ёки кейин изоҳлайди. Сўзнинг ёзилишини бўғин-товуш, товуш-ҳарф томондан таҳлил қилади, унга қоидани татбиқ этади. Масалан, ““Китоб – билим манбаи” – Китоб: Ки-тоб. Икки бўғин. Биринчи бўғинида **к, и**; иккинчи бўғинида **т, о, б** товушлари бор. Охирги **б** товуши **п** товуши тарзида талаффуз қилинади. Унда **б** ёки **п** товушини ифодаловчи ҳарфнинг ёзилишини текшириб аниқлаймиз. Бунинг учун сўз охирига **и** товушини қўшамиз ва айтамыз: **китоби. Б** товуши ёзилар экан” каби изоҳланади.

Бу диктантда ўқувчилар қоидаларга оид сўзларнинг тагига чизадилар.

Сайланма диктантда ўқувчилар диктовка қилинган гаплар ёки матннинг ҳаммасини ёзмайдилар. Унинг ўқитувчининг топшириғига мос қисминигина (ўрганилган қоида асосида ёзиладиган сўзларни, сўз бирикмаларини) ёзадилар. Масалан, бош ҳарф билан ёзиладиган сўзларнигина ёзиш (1-синф), қаратқич келишигидаги сўзни у боғланган от билан ёки тушум келишигидаги сўзни у боғланган феъл билан бирга ёзиш (4-синф) каби. Сайланма диктант ўқувчиларда имловий зийракликни ўстиради.

Эркин диктантда ўқувчиларга мазмунни бузмай, гап тузилишини ўзгартириш, бир сўзни унга яқин маъноли сўз билан алмаштириш эркинлиги берилади. Диктант учун 3-5 қисмли матн танланади. Ўқитувчи аввал матнни бир марта ифодали ўқиб беради, сўнгра матн мазмуни юзасидан суҳбат ўтказади. Айрим қоидаларни эслатади. Кейин матннинг бир қисми қайта ўқиб берилади, ўқувчилар унинг мазмунини ёзадилар.

Эркин диктант имло қоидаларини мустаҳкамлашга хизмат қилиши билан бирга, ўқувчилар нутқини ўстиради, фикрлаш қобилиятини ривожлантиради.

Расм диктант предмет расмини ёки ўзини кўрсатиб ўтказилади: предмет расми кўрсатилади, ўқувчилар унинг номини айтадилар ва ёзиб вергул қўядилар, иш шундай давом этади (Биринчи сўз бош харф билан, қолганлари қоидага кўра ёзилиши эслатилади). Расм диктантда ўрганилган қоидани, айниқса, ўқув йили давомида ўрганиладиган имлоси қийин сўзларни тўғри ёзишни пухталаш, шунингдек, уларни ўқувчилар қандай ўзлаштирганликларини синаш мақсади кўзда тутилади.

Ўқитувчи дарснинг мақсади ва малакани шакллантириш устида ишлаш босқичини ҳисобга олган ҳолда, диктантнинг барча турларидан изчиллик билан фойдаланади.

Баён ўқувчиларнинг луғатини бойитиш, боғланишли нутқини ўстиришга қаратилган орфографик машқ турларидан бири ҳисобланади. Баён орфографик мавзуларни ўрганишнинг яқунловчи босқичида, ўқувчилар қоидаларни билиб олиб, уни татбиқ қилишга ўрганганларидан сўнг ўтказилади. Баён ёзганда ўрганилган имло қоидаларини тўғри татбиқ этиш уларнинг онгли ўзлаштирилганлигини кўрсатади.

Ижодий машқлар. Ижодий машқларда ўқувчилар ўзлари эркин равишда гап тузадилар. Бошланғич синфларда ижодий машқларнинг қуйидаги турларидан фойдаланилади:

1. Гап тузиш учун мавзу берилади, ўқувчилар шу мавзуга мос гап тузадилар: «Қуёшли кунда», «Бизнинг уй» ёки «Қуён ва тирпратикан» каби.

2. Нарса расми ёки сюжетли расм берилади, ўқувчилар расм асосида бир ёки бир неча гап тузадилар.

3. Икки-учта «таянч» сўз берилади, ўқувчилар шу сўзларни қатнаштириб гап тузадилар. Таянч сўз сифатида болаларнинг фаол луғатига айланттириш зарур бўлган сўзлар олинади.

Амалий машғулот топшириқлари

1. Ўқувчиларга имло ва тиниш белгиларига доир қоидаларни ўргатишда ҳамда бу қоидалар юзасидан ҳосил қилинган малакани текширишда, оғзаки ва ёзма нутқини ўстиришда, саводхонлигини оширишда диктантнинг аҳамияти қайдаражада?
2. Таълимий ва текширув диктантининг фарқли томонларини Венн диаграммаси асосида баён қилинг.
3. Диктант айтиш техникасига риоя қилган ҳолда намунадаги матнни ўқиб бериш.
4. Таянч сўзлар асосида ижодий матн ва дидактик материал яратиш.

Назорат саволлари:

1. Бошланғич синф она тили дарсларида ташкил этиладиган назорат ва ижодий топшириқлар.
2. Таълимий ва текширув диктантининг фарқли томонлари. Таълимий диктантнинг таркибий тузилиши.
3. Диктант айтиш техникаси ва ўқитувчининг нутқи. Диктант, баён, иншоларни текшириш ва таҳлил қилиш.
4. Ижодий топшириқлар ва уларни ташкил этиш методикаси. Ўқувчиларни ижодий матн яратишга ўргатиш орқали уларнинг боғланишли нутқини ўстириш.

**КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР
МАЗМУНИ**

КЎЧМА МАШҒУЛОТ (2 соат кўчма машғулот)

Мавзу: Она тили дарсларида билим, кўникма, малакаларни назорат қилишнинг замонавий усуллари

Машғулот мақсади: Бошланғич синфларда она тили дарсларини илмий-методик ёндашув ташкил этиш бўйича кузатиш ва таҳлил қилиш.

Машғулотни ўтказиш тартиби: Бошланғич таълимнинг тажрибали ўқитувчиларининг она тили фани дарс машғулотларини: кузатиш, ўрганиш ва тажриба алмашиш. Она тили дарсларида билим, кўникма, малакаларни назорат қилишнинг замонавий усуллари бўйича мутахассис томонидан ташкил этилган семинар-тренингда иштирок этишади.

Кўчма машғулот “Она тили фанини ўқитиш методикаси” фани доирасида, талаб даражасидаги моддий-техника базага эга ва илмий-услубий жиҳатдан имконияти мавжуд бўлган умумий ўрта таълим мактабида ташкил этилади.

Кўчма машғулот гуруҳ журналга қайд этилиб мактаб раҳбарияти томонидан тасдиқланади.

Машғулот мазмуни:

Режа

1. Бошланғич синфларда она тили дарсларининг турлари ва уларга қўйиладиган талаблар.

2. Янги билим бериш, уларни нутқ амалиётига татбиқ этиш ва ўқувчиларни тарбиялаш.

3. Янги билим бериш, уларни нутқ амалиётига татбиқ этиш ва ўқувчиларни тарбиялаш.

Таянч тушунчалар: дарс, дарс тури, мақсад, янги материални ўрганиш дарси, билимни мустаҳкамлаш дарси, умумлаштирувчи-такрорлаш дарси, билимларнинг қанчалик ўзлаштирилганини ҳисобга олиш (текширув) дарси.

Дарснинг умумий таснифи. Мактабда дарс ўқув-тарбия жараёнини ташкил қилишнинг асосий шакли ҳисобланади. Дарс таълим-тарбияни амалга оширишнинг энг қулай ва энг зарур омилдир.

Дарсга қўйиладиган **умумий талаблар** қуйидагилар:

1. Таълимий талаб. Ҳар бир дарс ўқувчига қандайдир билим бериши лозим. Ҳар бир дарснинг асосий мақсади ҳам шу.

2. Тарбиявий талаб. Бу ҳар жиҳатдан комил шахсни тарбиялаш демакдир.

3. Дидактик талаблар. Бу ўқитувчига дарсни тўғри ташкил қилиш: дарс мақсадларини, турини тўғри белгилаш, дарсдаги у ёки бу материални ўқувчиларга етказиб бериш услуб ва усулларини тўғри танлаш, ўқувчилар билимини текшириш ва баҳолаш шакллари аниқлаб олиш демакдир.

4. Психологик талаблар. Бу талаб шуни назарда тутадикки, ўқитувчи ўз ўқувчиларининг характер-хусусиятини қанчалик даражада яхши билиши жудда катта аҳамиятга эга. Ўз ўқувчиларининг психологик хусусиятларини яхши билган ўқитувчигина тўлақонли дарс уюштириши мумкин.

5. Гигиеник талаблар. Бу ўқувчилар саломатлиги ҳақида қайғуриш демакдир. Синфда ёруғлик, тоза ҳаво ҳар доим етарли бўлиши лозим.

Бошқа фанлар каби, она тили ўқитишнинг самаралилиги дарснинг сифатига бевосита боғлиқдир.

Она тили дарсларининг турлари ва қурилиши. Дарс турлари унинг дидактик мақсадига кўра белгиланади, чунончи: **янги материални ўрганиш дарси, билимни мустаҳкамлаш дарси, умумлаштирувчи-такрорлаш дарси, билимларнинг қанчалик ўзлаштирилганини ҳисобга олиш (текширув) дарси** ва бошқ. Ҳар бир дарс тури муайян қурилиши билан бошқасидан фарқланади. Дарснинг дидактик мақсади, тури ва қурилиши ўртасида маълум боғланиш мавжуд. Муайян бир дарснинг дидактик мақсади ўрганиладиган мавзуга ва бу дарснинг дарслар тизимида тутган ўрнига қараб белгиланади. Ўқитувчи дастурда мавзуга ажратилган соатлар сонини ва ўрганиладиган материалнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, дарс турини танлаб, қурилишини белгилайди.

Дарсга қўйилган умумдидактик талаблар педагогик адабиётларда кенг ёритилган. Уларни она тили ўргатишга татбиқ қилиб, методик аниқликлар киритилса, она тили дарсларига қўйилган талаблар қўйидагича бўлади:

1. Янги билим бериш, уларни нутқ амалиётига татбиқ этиш ва ўқувчиларни тарбиялаш бир бутун жараён дир. Дарсда ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишга, фойдаланиладиган тил материалининг ғоявий-сиёсий, эстетик ва бадиий қимматли бўлишига, тилни ўрганиш жараёнида болаларда дунёқараш элементларини шакллантиришга алоҳида аҳамият бериш зарур. Ижодий изланиш муҳити яратилган дарслардагина зарур ахлоқий сифатлар тарбияланади.

Она тили дарсларида ўзбек тилига муҳаббат ва сўзга эҳтиётлик билан муносабатни тарбиялашга алоҳида эътибор берилади. Бунинг учун матн пухта танланади. Тилни ўрганиш жараёнида лексик-услубий ишларга ката

ўрин берилади. Дарсда шеър, соддалаштирилган матнлар билан бирга, юксак бадий матнлардан ҳам фойдаланилади.

Она тили ўқитиш жараёни ўқувчиларда илмий дунёқараш асосларини шакллантиришга қаратилади. Она тили дарслари ҳар бир киши учун зарур бўлган саранжом-саришталик, мустақиллик, ташаббускорлик сифатларини ҳам тарбиялайди.

2. Дарснинг аниқлиги ва ички мантиқийлиги, унинг мақсадга йўналтирилганлиги жуда муҳим. Янги материал ўргатиладиган дарснинг мазмуни ва мантиқи ўрганиладиган тил ҳодисаси ҳамда унинг лингвистик моҳиятининг бир-бирига таъсир қилишига маълум даражада сабаб бўлади. Ўқитувчи бу ўзаро боғланишни билиши ва уни ўқувчилар билан бирга топшириқларни бажариш давомида аста оча бориши муҳимдир.

Агар дарс грамматик билимларни мустаҳкамлаш, орфографик кўникмаларни шакллантириш мақсадини ўз олдига қўйса, дарснинг мантиқий шартлари аста мураккаблаштириб борилган машқлар тизимини акс эттиради. Болалар бирор имло қоидасини яхшилаб билиб, ўрганиб олишлари учун бир-икки машқ жамоавий равишда бажарилади. Ўқувчилар мустақиллиги ошгач, машқни мустақил ишлайдилар. Дарсда бажарилган машқлар ўртасидаги боғланишни шакллантирадиган кўникманинг хусусияти ҳам сабаб бўлади. Ўқув материалининг мавзуга ва дарснинг мақсадига мос бўлиши унинг мақсадга йўналтирилишини таъминлайди. Дарсда фойдаланиладиган барча ўқув материаллари (шу жумладан, тил далилларини кузатиш, имло ва нутққа оид машқларни бажариш учун танланадиган материаллар ҳам) дарснинг мақсадига жуда мос бўлиши зарур.

3. Она тили дарси, аввало, ўқувчилар нутқ ва тафаккурини ўстириш дарсидир. Она тили дарслари ижтимоий-фойдали бўлиши учун ўқувчиларда ўз фикрини грамматик тўғри, услубий аниқ, изчил ифодалаш ва бошқалар фикрини бера олиш кўникмасини шакллантиришга қаратилиши лозим. Она тили дарсларида нутқ ўстириш кўрсатмаси грамматик материални ўргатишда ўқувчиларнинг тилимиздаги ҳар бир сўз туркуми ёки сўз қисмининг ролини билиб олишларига эриштирадиган методик усулларни қўллашни талаб этади, яъни грамматик назария грамматик тўғри ва аниқ нутқ малакаларини шакллантиришга, англаб, тушуниб ёзиш малакаларини ўстиришга амалда татбиқ этиш учун ўргатилади. Дарсда болалар нутқини ўстириш дарснинг мазмунида ва қўлланнилан вазифалар турларида ўз аксини топади.

Грамматик, сўз ясалишига оид, имловий материалларни ўрганишни нутқ ўстириш билан боғлаш ўқувчилар ақлий фаолиятини бошқариш ҳисобланади. Болалар нутқини ўстириш жараёни уларнинг тафаккурини ўстириш билан боғлиқ.

Она тили дарси ўқувчилар таффакурини ўстириш устида ишлаш мақсадига йўналтирилганлигига қараб баҳоланади. Бунда муайян грамматик ва имловий материални ўрганиш жараёнида шу материални яхшироқ ўзлаштиришни тامينлайдиган, ақлий фаолиятни талаб қиладиган машқларни ўтказиш тушунилади. Масалан, “Асосдош сўзлар” тушунчасини шакллантириш учун сўзларнинг лексик маноси ва морфемик таркибини таққослашни (уларнинг маъноларида умумийликни ва уларда бир хил асоснинг мавжудлигини) билиш лозим. Ўқувчилар тафаккурини ўстириш учун ўқитувчи дарсга тайёрланганда, вазифа турларини танлайди, дарснинг материални ва уни ўзлаштиришда ўқувчилар бажарадиган ақлий фаолият машқларини ҳам белгилаб олади.

Ўқувчиларга бериладиган назарий билим тилдан онгли фойдаланиш имконини беради. Назарияга аҳамият бериш, элементар тарзда бўлса ҳам, ўқувчиларнинг тил ҳодисалари ўртасидаги боғланишни билиб олишига эътибор бериш демакдир. Бошланғич синф ўқувчилари бундай боғланишни билсалар, *нима учун шундай?* сўроғига жавоб топа оладилар. Масалан, “Нима учун *дафтар* сўзи келишик ва эгалик қўшимчалари билан турланади, *ўқидик* сўзи эса шахс-сон қўшимчалари билан тусланади?”.

Она тили дарсларининг фойдали бўлишига дарсда оғзаки ва ёзма ишларни мақсадга мувофиқ ўтказиш, ўқувчиларнинг ўқув ишларини текшириб, назорат қилиб бориш, ўз вақтида хатоларнинг олдини олиш ва тўғрилаш, техника воситаларидан фойдаланиш каби омиллар катта таъсир кўрсатади.

ЎҚИШ ФАНИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

1-маъруза: Бошланғич таълим ўқиш фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, дарслик, мультимедиа иловали методик қўлланмалар таҳлили.

Режа:

1. Ўқиш фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, 1-4-синф “Ўқиш китоби” дарсликлари таҳлили.
2. Ўқиш дарсларини ташкил этишда мультимедиа иловали методик қўлланмалардан фойдаланиш. Мультимедиаларнинг таълимий ва тарбиявий аҳамияти, улардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиш.
3. Ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиришда ўқиш дарсларининг роли. Ўқувчиларда ўқиш малакаларини шакллантиришдаги қийинчиликлар.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: ўқув дастури, дарслик, мультимедиа, методик қўлланма, билим, кўникма, малака, компетенция.

1.1. Ўқиш фанидан компетенциявий ёндашув асосидаги ўқув дастури, 1-4-синф “Ўқиш китоби” дарсликлари таҳлили.

Умумий ўрта таълимнинг бошланғич синфларда ўқиш фани ўқувчиларни онгли, тўғри ва ифодали ўқишга ўргатиш билан бирга уларда китобхонлик ва нутқ маданиятини ҳамда мустақил фикрлаш қобилияти шакллантиради. Ўқувчиларни ҳар томонлама ривожлантиришга хизмат қилади.

Бошланғич синфларида ўқиш фанини ўқитишнинг асосий мақсади:

миллий ҳамда жаҳон адабиётининг нодир намуналарини ўқитиш орқали ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий дунёси, адабий-эстетик дидини шакллантириш ҳамда уларда мустақил фикрлаш, образли тафаккурга оид билим, кўникма, малакаларни ҳосил қилиш ва ривожлантириш;

ўқувчиларни бадиий адабиётга қизиқтириш, асарларни ўргатиш жараёнида олам ва инсон табиати, миллий ҳамда умуминсоний қадриятлар, шунингдек, китобхонлик маданиятини шакллантириш орқали ўқувчиларнинг маънавиятини, дунёқарашини кенгайтириб, мустақамлаб боришдан иборат.

Ўқиш (1-4-синф) фанини ўқитишнинг асосий вазифаси:

Ўқувчиларнинг оғзаки нутқи адабий тил меъёрлари асосида шаклланиши ва ривожланишини таъминлаш, нутқий компетенцияни ўстириш;

ёзма нутқда юксак саводхонлик, адабий тил меъёрларига риоя этиш, услубий ранг-барангликдан фойдалана олиш кўникма ва малакаларини ривожлантириш ҳамда дастлаб таниш, кейин нотаниш матн ифодали ўқитилиб, ўқувчидаги кўникма, малака аниқланади. Шунингдек, миқдорий кўрсаткич – ўқиш тезлиги, онгли ва равон ўқиш, бир дақиқада нечта сўз ўқий олиши ҳам белгиланади.

Боланинг матн мазмунини тўлиқ ўқиб олиши, қайта ҳикоялаши, шунингдек, ўзгалар нутқини эшитиб, тушуниб олиши мақсад қилинади.

Мазкур дастурдан ўрин олган ватан мавзусидаги асарлар ўқувчиларни мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ҳаёти ва халқимизнинг бунёдкорлик йўлидаги олиб бораётган ишлари билан таништиришга ёрдам беради.

1-синфнинг ўқув йили охирида болалар Ватан ва унинг табиати, инсоний қадриятлари ҳақида кичик-кичик асарларни ўқийдилар.

2-синфда шакл ва мазмун жиҳатдан унча мураккаб бўлмаган Ватан, она табиат, истиқлол, кишиларнинг ҳаёти ва меҳнати, ахлоқий муносабатлар ҳақидаги асарлар билан танишадилар.

3- ва 4-синфлар ўқиш дастурида мавзулар кўлами анча кенгайди.

Бу синфларда ўқиш дарсларининг каттагина қисми асарни ўқиш ва матн устида ишлашга қаратилади.

Дарсда ўқувчиларнинг фаоллигини оширадиган, тасаввурларини бойитадиган усуллардан фойдаланиш, асарларни жанр мазмунидан келиб чиқиб, ролларга бўлиб ўқиш, қаҳрамонлар номидан қайта ҳикоя қилиш, қаҳрамоннинг тақдири ҳақидаги ҳикояни давом эттириш, қизиқарли мавзуларда оғзаки ҳикоя туздириш каби ижобий топшириқлардан фойдаланиш каби ишлар амалга оширилади.

Синфдан ташқари ўқиш дарслари билан боғлаб олиб борилади. Синфдан ташқари ўқиш мазмунига кўра таълимнинг ҳар бир босқичида икки асосий бўлимга ажратилади:

Биринчи босқичда ўқиш доираси, яъни ўқитиладиган китоблар ва уларни қайси тартибда ўқиш билан таништириш юзасидан ўқувчиларга кўрсатма берилади.

Иккинчи босқичда шу ўқув материаллар асосида билим, кўникма ва малакалар шакллантирилади. Ўқувчилар китоб ва уларнинг муаллифлари ҳақидаги билимларни бевосита амалий фаолиятлари, яъни китоб устида

ишлаш жараёнида эгаллайдилар. Ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлиги остида аввал мавзуга оид бир неча китоб билан танишса, кейинроқ болалар ёзувчиларнинг асарлари билан танишадилар, сўнгра болаларнинг қизиқишларига мос, руҳиятларига яқин ҳар хил муаллифларнинг бир мавзуга доир китобларини мустақил танлаб олишга ўтадилар.

Ўқувчилар миллий ва жаҳон адабиётларини ўқиб, таҳлил қилиш асосида эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, гўзаллик ва хунуклик ҳақидаги хилма-хил талқинларга дуч келишади. Уларга онгли муносабат билдириш ҳамда ўзларидаги ахлоқий-маънавий фазилатларнинг шаклланиши ва ривожланишига замин яратади. Мутолаа ўқувчиларнинг оғзаки ҳамда ёзма нутқлари ривожланади. Боланинг матн мазмунини тўлиқ ўқиб олиши қайта ҳикоялаши, шунингдек, ўзгалар нутқини эшитиб, тушуниб олиши малакалари ҳосил қилинади.

1-4-синфларда “Конституция алифбоси”, “Динлар тарихидан умумий тушунчалар”, “Иқтисод ва солиқ алифбоси”, “Саломатлик дарслари”, “Тежамкорлик сабоқлари” каби фанларнинг содда элементлари ўқиш фани мазмунига, яъни мавзулар кесимида сингдириб ўқитилиши кўзда тутилган. Шунинг учун амалий-тажриба ва синов машқларида кундалик фаолиятда шахсий, оилавий ва иқтисодий вазиятларга, жумладан, тежамкорликка, меҳнатни енгиллаштириш ва самарадорлигини оширишга, савдо-сотик билан боғлиқ ҳамда содда алгоритмларни кундалик вазиятларда қўллай олишга боғлиқ бўлган масалалар ечилиши лозим. Дастурда фанни чуқурлаштирилиб ўқитиладиган 2-3-4-синфлар (A1+) учун мавзуларга ажратилган соатлар ва компетенция элементлари алоҳида кўрсатилган.

Бошланғич синф ўқувчиларида таянч ва фанга оид адабий-нутқий ва бадиий асарларни таҳлил қилиш компетенцияларнинг шакллантирилиши ҳам белгилаб берилган. Ўзбекистон Республикасида таълимнинг узлуксизлиги, узвийлиги, ўқувчи шахси ва қизиқишлари устуворлигидан келиб чиқиб, уларнинг ёш хусусиятларига мос равишда ўқиш фанидан қуйидаги таянч компетенциялар шакллантирилади.

Ўқувчиларда шакллантириладиган таянч компетенция элементлари:

Ахборот билан ишлаш компетенцияси:

турли ахборот манбаларидан ўзига керакли маълумотларни топа олиш.

Ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси:

кун тартибига риоя қилиш;

ўзлаштирган билимларини бойита олиш.

Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси:

ўзининг ўқувчилик бурч ва вазифаларини билиш, унга риоя қилиш;
мактабда, оилада бўлаётган жараёнларда иштирок этиш;
одобли бўлиш, катталарни ҳурмат қилиш.

Миллий ва умуммаданий компетенцияси:

миллий байрамлар ва урф-одатларни тушуна олиш.

Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси:

турли содда жадвал кўринишдаги маълумотларни ўқий олиш.

Фанга оид компетенциялар:

Адабий-нутқий компетенциялар (*тинглаб тушуниш, фикрни оғзаки баён қилиш, ўқиш, фикрни ёзма баён қилиш*).

A1

ихчам матн асосида яратилган аудиоматн, видеотасвирларни тинглаб тушуна олади;

эртак, топишмоқ, мақол, тез айтиш, ривоят, ҳикоят, масал, халқ кўшиқлари, ҳикоя, шеърларни ўқиб тушунади ва мазмунини қайта сўзлаб бера олади;

ёзма ва босма ҳарфларни, улар ифодалайдиган товушларни тўғри талаффуз эта олади;

матнни гап оҳангига риоя қилган ҳолда аниқ, равон ўқий олади;

бир дақиқада 50 — 55 сўзни ўқий олади;

монологик ва диалогик нутқда ўз фикрини аниқ ифодалай олади;

ўрганилган мавзулар доирасида 5-6 гапдан иборат кичик ижодий матн ёза олади;

мактаб кутубхонасидан фойдалана олади;

кичик ҳажмдаги 8 — 10 та шеърни ёддан айтиб бера олади.

A1+

бир дақиқада 55 — 60 сўзни ўқий олади;

асар қаҳрамонлари, табиат тасвири ҳақида 7-8 гапдан иборат кичик ижодий матн ёза олади;

кичик ҳажмдаги 10 — 12 та шеърни ёддан айтиб бера олади.

Бадий асарни таҳлил қилиш компетенцияси

A1

матндаги сўз ва гапларнинг маъноларини тушуна олади;

асар мазмунидан таъсирлана олади;

халқ оғзаки ижоди намуналарини (эртақ, топишмоқ, мақол, масал, тез айтишни) фарқлай олади;

ўрганилган асарларнинг номи, муаллифи, мазмуни ва қаҳрамонларини ажрата олади;

асар қаҳрамонларига муносабат билдира олади;

ўқилган асар мазмунига доир савол ва топшириқларга жавоб бера олади.

A1+

мустақил ўқиш учун тавсия этилган асарларда тасвирланган воқеа-ҳодисалар мазмунини тушуниб, қайта ҳикоя қила олади, асар қаҳрамонларига муносабат билдира олади.

Ўқиш фани ўқув дастури структурасининг қисқа аннотацияси

Ўқиш фани 1-4-синфларда жами 608 соат ҳажмда ўқитилиб, ҳафтасига 18 соат, шундан 1-синфда 4 соатдан (жами – 68 соат), 2-синфда 4 соатдан (жами – 136 соат), 3-синфда 5 соатдан (жами – 170 соат), 4-синфда 5 соатдан (жами – 170 соат) ўқитилади.

Ўқиш фанини чуқур ўрганишга ихтисослаштирилган мактабларнинг 2-3-4-синфларида эса 680 соат, ҳафтасига 20 соат, шундан 2-синфда 6 соатдан (жами – 204 соат), 3-синфда 7 соатдан (жами – 238 соат), 4-синфда 7 соатдан (жами – 238 соат) ўқитилади.

Ўқув дастурида “Ўқтириш хати” келтирилган бўлиб, унда Ўқиш фанининг ўқитишнинг аҳамияти ва унга замонавий ёндашувлар, фанни ўқитишнинг мақсад ва вазифалари, ўқув дастуридаги мавзуларнинг мазмуни ёритилган.

1-4-синфларда “Конституция алифбоси”, “Динлар тарихидан умумий тушунчалар”, “Иқтисод ва солиқ алифбоси”, “Саломатлик дарслари”, “Тежамкорлик сабоқлари” каби фанларнинг содда элементлари Ўқиш фани мазмунига, яъни мавзулар кесимида сингдириб ўқитилиши кўзда тутилган.

“Конституция алифбоси” 2-3-4-синфларда 10 соатдан,

“Динлар тарихидан умумий тушунчалар” 2-3-4-синфлардаги “Отанани рози қилиш”, “Илм, тозалик” ҳақидаги мавзуларда ёритилган.

“Иқтисод ва солиқ алифбоси” 1-4 синфларда 10 соатни ташкил этади.

“Саломатлик дарслари” 1-синфда «Наврўз – табиат тантанаси»

2-синфда «Навоийнинг дўсти», «Ёрдам берди» 4-синфда «Нурхон билан Бурхон» каби мавзулар кесимида сингдириб ўқитилиши кўзда тутилган.

Шунингдек, дастурда фанни чуқурлаштирилиб ўқитиладиган 2-3-4-синфлар учун мавзуларга ажратилган соатлар алоҳида кўрсатилган.

Ўқиш фани Давлат таълим стандартида умумий кўринишда берилган таянч компетенциялар А1 ва А1+ даражага ажратиб берилди. Ҳар бир синфнинг бошида ўқувчиларда шакллантирилиши лозим бўлган шу синфга хос таянч компетенция элементлари берилди.

Ҳар бир синфда ўрганиладиган бўлим ва мавзулар номлари ҳамда уларга ажратилган соатлар кўрсатилди. Бунда ҳар бир бўлим мазмуни ва фанга оид компетенциялар элементлари очиб берилди.

Ўқиш фанининг хусусиятидан келиб чиқиб ўқувчиларда фанга оид компетенциялар элементларининг шаклланганлик даражасини аниқлаш мақсадида назорат иши ҳамда ўқувчилар билимини мустаҳкамлаш, такрорлаш соатлари ажратилди.

А1 ва А1+ (1-4-синф) якунида ўқувчиларда шаклланган таянч ҳамда фанга оид компетенциялар элементлари келтирилди.

Истиклол туфайли халқимиз янги тарихий даврга қадам қўйди. Бу – албатта, таълим тизимига, жумладан, бошланғич синф ўқиш дарсларининг мақсад ва вазифаларига янгича ёндашишни тақозо этади. Халқ таълими вазирлигининг «Янги дарсликлар авлодини яратиш тўғрисида»ги Қарори талабларидан келиб чиқиб, бошланғич синфлар учун янги «Ўқиш китоби» дарсликлари нашр қилинди. Ушбу дарсликлар олдида бир қатор талаблар қўйилди. Мазкур талаблардан бири, унда берилган савол-топшириқлар ўқувчини фаол ишлашга, шунингдек, мустақил ва ижодий фикр юритишга ўргатадиган шаклда тузилмоғи зарур.

Маълумки, дарслик юқори илмий ва услубий савияда ёзилган, ўқув дастурига мос асосий китобдир. Мактаб дарсликлари орқали ўқувчиларга билим бериш билан бирга, уларнинг ўқув-билув кўникма ва малакалари ҳам шакллантирилади, дунёқарашлари ва фикрлаш доираси кенгайтирилади. Бу борада «Ўқиш китоби» дарсликлари олдида илмий-методик ва бадиият нуқтаи назаридан алоҳида талаблар қўйилган.

«Ўқиш китоби»ни яратишда изчиллик ва узвийликка қатъий риоя қилиниши, танланган бадиий асарларнинг ўқувчилар ёш хусусиятларига мос келиши, бадиий юксаклиги, муайян мақсадни кўзда тутиши, асарларнинг жанрий ранг-баранглиги каби илмий-методик ҳамда инсонпарварлик хислатларини тарбиялашга қаратилиши билан боғлиқ талаблар мазкур дарсликларнинг ҳаётий мезони дейиш мумкин.

Шундай экан, бошланғич синф «Ўқиш китоби» дарсликлари ҳам белгиланган талабларга мувофиқ бўлиши керак. Шу нуқтаи назардан, биз «Ўқиш китоби» дарсликларидаги савол-топшириқларни ўқувчиларни

изланишга ўргатиш жиҳатдан қуйидаги гуруҳларга бўлишни лозим топдик:

1. Қайта хотирлаш типигаги савол-топшириқлар.
2. Қисман изланувчанлик типигаги савол-топшириқлар.
3. Ижодий типдаги савол-топшириқлар.
4. Адабий тушунчаларни англаш типигаги савол-топшириқлар.

1-синф «Ўқиш китоби»ни таҳлил қилиб, дарсликка киритилган савол-топшириқлар, асосан, қайта хотирлаш типига мансублигининг гувоҳи бўлди. Дарҳақиқат, биринчи синф ўқувчиларининг ёш хусусиятлари фақат асар воқеаларини қайта эсга олиш асосида саволларга жавоб беришни талаб этади.

2-синф «Ўқиш китоби»даги савол-топшириқлар эса асосан қайта хотирлаш ва қисман изланувчанлик типига мансуб. Масалан, қайта хотирлаш типигаги савол-топшириқларга ватан мавзусида ўрганиладиган асарлардан сўнг «Ватанимиз қандай ном билан аталади?, Ўзбекистонда қандай шаҳарлар бор экан?, Тошкент қандай шаҳар?, Нима учун Тошкентни тинчлик ва дўстлик шаҳри деймиз?, Каптар қафасдан кутулиб қайси томонга учди?, Кишилар нима қилмоқчи бўлдилар?, Ўқитувчи нималар ва кимлар ҳақида гапириб берди?» каби, қисман изланувчанлик типигаги савол-топшириқларга «Қайси бекатларнинг номини биласиз? Ҳикоят қандай яқунланган? Ватанимиз озодлиги учун курашган инсонлардан яна кимларни биласиз? Шеърда Амир Темурнинг қандай хислатлари ифодаланган? Улуғбекнинг қандай фазилатлари бўлган?» каби савол-топшириқларни киритиш мумкин. Лекин мазкур мавзуга оид шеърлардан сўнг фақат шеърни ёд олиш топшириғи берилган. Бизнингча, бу ерда шеър матнини таҳлил қилишга ёрдам берувчи савол-топшириқлар ҳам тавсия қилиниши керак эди.

3-синф «Ўқиш китоби» дарслигида савол-топшириқларнинг қуйидаги типларини кузатиш мумкин. Жумладан, ватан мавзусига оид матнлардан сўнг берилган «Гербдаги рамз ва тимсоллардан нималарни билиб олдингиз? «Герб» сўзи ниманинг белгисини англатади? Бобомиз Амир Темур давлати байроғи қайси рангда эди? Донолар нега кенгаш қилишди? Адолат қандай қарор топди? Тошкентга қайси иншоотлар зеб бериб турибди? Олим – фаришталарнинг истаги нималардан иборат эди? Нима учун оқил киши ҳаммани донишманднинг хузурига боришга маслаҳат берди? Донишманд қайси фариштанинг фикрини маъқуллади? Рустам ака тўғон ҳақида болаларга нималарни сўзлаб берди? Болалар қайси балиқларни катер тагига жойлашди?» каби савол-топшириқлар қайта

хотирлаш типига мансуб бўлса, «Матндаги *зиёда* сўзи ўрнида яна қандай сўз ишлатиш мумкин?, Нима учун Тошкент дўстлик шаҳри деб аталади?, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашда сизнинг вазифангиз нимадан иборат?, Сиз ўз тилингизни севасизми?, Нима учун?, Ўқитувчи она тилимизнинг бойлигини нега боғ билан қиёслайди?» каби ижодий типдаги баъзи савол-топшириқлар ҳам кўзга ташланади.

4-синф «Ўқиш китоби»да қайта хотирлаш типига оид савол-топшириқлар бирмунча камроқ киритилган. Улар қуйидагича: «Дехқонбобо поездда кимларни учратди? Болалар унга нималар ҳақида гапириб беришди? Илм ақлни пешлаши ҳақида шеърда нима дейилган? Самад қишлоғининг харитасида нималарни тасвирлади? Болалар нима устида тортишиб қолишди?» каби.

Қисман изланувчанлик типига савол-топшириқлар «Мустақиллик қайтариб берган алломалардан кимларни биласиз?, Шеърдаги «серқуёш ўлка» иборасини қандай сўзлар билан алмаштириш мумкин?, Шеърдан ўзбек халқининг меҳмондўстлиги ҳақидаги ўринларни топинг. Матндан Дехқонбобонинг Ватан ҳақида айтган гапларини топиб ўқинг» тарзида берилган.

Ижодий типдаги савол-топшириқларни ҳам кўплаб учратиш мумкин. Масалан, «Ота-оналарни эъзозлашнинг сабаби нимада? «Ўзбекистон – келажаги буюк давлат» деганда хаёлингизга нималар келади? Ватан деганда хаёлингизга нималар келади? Қандай кишиларни мард деса бўлади?» сингари.

Адабий тушунчаларни англаш типига савол-топшириқлар мазкур бўлимда берилмаган. Юқорида қайд қилинган таснифга кўра, 1-синф «Ўқиш китоби»да матнлардан сўнг асосан қайта хотирлаш типига саволлар берилгани аниқланди. Фақатгина бўлим юзасидан ўтказиладиган такрорлаш дарслари учун савол-топшириқлар тавсия қилинган.

2-синфда қайта хотирлаш типига савол-топшириқлар 68 фоизни, қисман изланувчанлик типига 22 фоизни, ижодий типдаги савол-топшириқлар 10 фоизни ташкил этади.

3-синфда тавсия қилинган савол-топшириқларнинг 60 фоизи 1-, 22 фоизи 2-, 12 фоизи 3-, 6 фоизи 4-типга мансублиги аниқланди.

4-синфда қайта хотирлаш типига савол-топшириқлар 40 фоизни, қисман изланувчанлик типига савол-топшириқлар 20 фоизни, ижодий типдаги савол-топшириқлар 28 фоизни, адабий тушунчаларни англаш билан боғлиқ савол-топшириқлар 12 фоизни ташкил қилади.

Таҳлилдан кўринадики, бошланғич синф «Ўқиш китоби» дарсликларида ўқувчини мустақил ишлаш, фикрлашга ундовчи ижодий характердаги савол-топшириқлар ниҳоятда оз миқдорни ташкил этади. Ҳозирги кунда «Ўқиш китоби» дарсликларида савол-топшириқларнинг деярли 70-75 фоизи билимларни қайта хотирлаш ва қисман изланишни талаб этадиган савол-топшириқлардир. Дарсликларга шу хилдаги савол-топшириқларнинг кўплаб берилиши ўқувчиларнинг мустақил фикрлаши ҳамда фаоллигига салбий таъсир кўрсатади.

1.2. Ўқиш дарсларини ташкил этишда мультимедиа иловали методик қўлланмалардан фойдаланиш. Мультимедияларнинг таълимий ва тарбиявий аҳамияти, улардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиш.

Комил инсонни вояга етказишда бошланғич таълим шубҳасиз мустаҳкам пойдевор ролини ўтайди. Биринчи Президентимиз Ислам Каримовнинг “Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта, бахтли бўлишлари шарт!” -деган сўзларига асосан мустақиллик йилларида таълимни тубдан ислоҳ қилиш борасида бениҳоя кўламли ишлар амалга оширилди.

2014-йил 19-февраль куни тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг ПҚ-2133 сонли “Соғлом бола йили давлат дастури тўғрисида”ги қарорида бошланғич синфларда ўқитиш сифатини яхшилаш чора-тадбирларини амалга ошириш бўйича кўпгина вазифалар белгилаб берилган. Бошланғич таълим бўйича Янги таҳрирдаги Давлат таълим стандарти ҳам мустақиллик давридаги тажрибалар натижаси сифатида майдонга келди. У бошланғич таълим дарсликлари ва методик қўлланмаларининг янги авлодини яратишда дастуруламал вазифасини ўтамоқда. Бошланғич таълим стандартида ўқувчиларнинг ўқиш малакаларининг сифатларни ва ижодий фикрлай олишлари, ўз-ўзини назорат қила билишлари, нутқ маданиятини ўзлаштиришлари, хуснихат билан саводли ёзиш кўникмаларини эгаллашлари алоҳида қайд этилган. Бошланғич синфда “Ўқиш” фани ўқувчиларнинг тафаккур қилиш фаолиятларини кенгайтириш, эркин фикрлай олиш, ўзгалар фикрини англаш, ўз фикрларини оғзаки ва ёзма равишда раво баён қила олиш, жамият аъзолари билан эркин мулоқотда бўла олиш кўникма ва малакаларга хизмат қилади.

Мазкур қарорнинг ижроси сифатида 1-3-синф ўқиш фани бўйича мультимедиа электрон иловалар, методик қўлланма яратилди. Бу

қўлланмада илғор педагогик ва ахборот коммуникацион технологиялардан фойдаланиб ўқитиладиган дарс ишланмалари, мультимедиа электрон иловалар, дарс жараёнида қўлланиладиган метод ва усуллар, дидактик ўйин технологиялар, мантиқий машқлар ва дарсликдаги муаллифлар ҳақида маълумотлар ўрин олган. Улар ўқувчиларни ўйлашга, изланишга, хулосалар чиқаришга ундайди.

Методик қўлланмаларда ўқувчиларни тўғри, тез, ифодали тушуниб ўқиш, ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ўстириш, луғатини янги сўзлар билан бойитиш, сўзлардан нутқида тўғри ва ўринли фойдаланишга ўргатиш мақсад қилиб олинган.

Ҳар бир ўқитувчи 1-3-синф ўқиш фанидан яратилган иловали методик қўлланмалардан таълим сифатини оширишда ўринли ва мақсадли фойдаланиши зарур. Айниқса, ўқиш дарсларида турли жанрдаги асарларнинг матни устида ишлашга ва уларнинг хусусиятлари ҳақидаги мавжуд билимларини янада бойитишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Шунинг учун мазкур методик қўлланмалар мазмуни, унда берилган дидактик материаллар, савол-топшириқларга илмий ва танқидий ёндашув асосида амалиётга татбиқ этиш талаб этилади.

1.3. Ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиришда ўқиш дарсларининг роли. Ўқувчиларда ўқиш малакаларини шакллантиришдаги қийинчиликлар.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2017 йил 12 январь куни “**Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида**”ги фармойишни имзоладилар. Фармойишда болалар адабиётининг сифатини яхшилашга алоҳида эътибор қаратдилар. Хусусан, таълим муассасаларида синфдан ташқари ўқиш учун тавсия этилган ўзбек ва чет эл адибларининг мумтоз ва замонавий асарларини танлаб, хрестоматия адабиётлари рўйхатларини қайта кўриб чиқиш ва ўқув жараёнига мутолаа этилган асарлар асосида иншо ёзиш тизимини жорий этиш масаласига алоҳида урғу берилган.

Болалар адабиёти ўқувчиларни ёшларни имон-эътиқодли кишилар сифатида ва Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашда мамлакатимизнинг қудратли қуролидир. Бугунги даврда бу фанга интилиш, қизиқиш, ўрганиш, ўзлаштириш янада ошди. Шундай экан, кичкинтойларга атаб ёзиладиган ҳар қандай бадиий асар уларнинг ёш хусусиятларига, савияларига мос бўлиши, улар қалбида чуқур ўй-фикрлар уйғотиши, ёрқин образлар ва юксак ғояларга бой бўлиши, уларни улкан ва порлоқ ишларга илҳомлантириши зарур. Энг муҳими, мавзулар тушунарли, содда ва қизиқарли тилда ёритилиши лозим.

Фақат чинакам бадиий асарларгина болаларга кучли таъсир кўрсатиб, ана шу талабларга жавоб бера олади. Шу сабабли бундай китоблар педагогик ва психологик нуқтаи назардан ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Болалар адабиёти бу вазифани бажаришда аввало, бадиий тилга суянади. Адабий асарнинг тили унинг ғоявий мазмунини аниқ ва ифодали очиб бериш воситасидир. Яхши, аниқ, равон, образли, бой тил билан ёзилган асар ёзувчининг мақсад ва фикрларини китобхонларга тез ва осон етказди.

Буюк мутафаккир Алишер Навоий «Маҳбуб-ул қулуб» асарида тилни «кўнгил хазинасининг қулфи¹», деб таърифлайди, кишиларни қисқа ва

---

¹ Alisher Navoiy. «Mahbub-ul qulub» asari. www.ziyouz.com kutubxonasi

мазмунли, чуқур мантиқ билан сўзлашга чақиради. Бу талаб, шубҳасиз, болалар ёзувчиларига ҳам тааллуқлидир.

Болалар ёзувчиси содда, равон, қизиқарли ва мазмундор қилиб ёза билиши керак. Бунинг учун эса у халқ тилини пухта билиши лозим.

Равон тил билан ёзилган бадиий асарлар ёш китобхоннинг нутқига ҳам катта таъсир кўрсатади, сўз бойлигини оширади.

Болалар ёзувчиларининг энг яхши китоблари ёш авлодни табиатни севишга, ҳалол яшашга, илм-фан чўққиларини эгаллашга, халқ учун фойдали янги кашфиётлар қилишга ўргатади. Китоб халқимизнинг ўтмиши, илғор маданиятимиз, фан ва техникамиз ютуқлари билан таништиради, фахр туйғуларини ўстиради.

Мактаб ёшидаги кичик болалар китобхонлиги. Бу ёшдаги болалар китобхонлиги аввалгисидан биров фарқ қилади. Бу фарқ болаларнинг ёши, билими, савияси билан боғлиқ. Мактабгача ёшдаги болалар, асосан, тарбиячилари, ота-оналари ёрдамида бадиий асарлар билан танишсалар, бошланғич синф ўқувчилари бу ишни мустақил бажарадилар. Мустақиллик уларга ишонч ва завқ-шавқ бағишлайди.

Бу ёшдаги болаларни теварак-атрофдаги турли воқеа-ҳодисалар ниҳоятда қизиқтиради. Уларнинг бизни қуршаган олам ҳақидаги саволларига бадиий асарларда муфассал жавоб берилган.

Бу давр болаларига тавсия этиладиган асарларнинг ҳажми аввалгисига нисбатан каттароқ, маъно ва мазмуни мураккаброқ бўлишидан ташқари, ҳарфлари ҳам йирик-йирик бўлиб, расм ва бўёқларга бой бўлиши талаб этилади.

Бу давр болалар китобхонлигида кичкинтой, албатта, бажариши зарур бўлган масъулият бор. Масалан, ота-она, тарбиячи, муаллим топшириғини сўзсиз адо этиш, намунали ўқиш, юриш-туришда ўзгаларга ибрат бўлиш, она-Ватанни севиш ва бошқалар.

Қўшиқлар. Бола тарбиясида қўшиқнинг роли жуда катта. Қўшиқ лириканинг энг қадимги шакллари билан бири бўлиб, куйлашга мўлжалланган бир неча бандли шеърдан иборатдир. Қўшиқлар куй-оҳанг билан айтилади. Баъзан қўшиқ ўйин билан бирга ижро этилади. Демак, қўшиқ учун шеър ва куй керак. Қўшиқ халқ оғзаки ижодининг энг кўп тарқалган ва оммалашиб кетган жанрларидан бири ҳисобланади.

Мақоллар. Халқ оғзаки ижодида мақоллар етакчи ўринда туради. Халқ яратган ғоят ихчам, чуқур ва тугал маъноли гаплар мақол деб юритилади. Мақол халқнинг, бир неча авлодларнинг ақл-у фаросати ҳамда

турмуш тажрибасининг якуни, улар донишмандлигининг маҳсулидир. Мақолларда ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиб кўрган, турмушдаги ҳодисаларга ақл кўзи билан қарайдиган, соф виждонли, олийжаноб меҳнат аҳлининг бирор воқеа-ҳодисадан, бирор кишидан ёки бирор ишдан чиқарган хулосаси баён қилинади. Бу хулоса бирор киши учун (кўпроқ болалар учун) йўл кўрсатувчи бўлиб хизмат қилиши мумкин. Мақоллар халқнинг ақл-идроки, ижтимоий-тарихий тажрибаси, кураши ҳамда меҳнатнинг бадий ифодаси сифатида яратиб келинмоқда.

Топишмоқлар. Қадим-қадим замонларда ҳам ўзбек халқи ўз болаларини кучли, эпчил, ақлли қилиб тарбиялашга катта аҳамият берган. Ўша пайтларда ҳали болаларга таълим-тарбия берадиган иактаблар йўқ эди. Ана шунинг учун ҳам халқ турли ўйинлар ва бошқа воситалар ўйлаб топган. “Бекинмачоқ”, “Чиллак”ка ўхшаш ўйинларда иштирок этувчи болаларда чакқонлик, эпчиллик каби жисмоний ҳислатлар пайдо бўла борган. Хўш, энди болаларнинг зеҳнини чархлаш учун нима қилиш керак эди? Топишмоқ, жумбоқ сингари ақлий ўйинлар ана шу саволга жавоб излаш жараёнида халқ томонидан яратилган. Топишмоқларнинг ҳам ижодкори халқдир.

Масал. Кичкинтой тарбияси жуда муҳим ва ўта масъулиятли ва нозик ишлардан бири ҳисобланади. Бунинг учун болаларни ўз туйғу ва ўй-хаёллари дунёсига олиб кириш лозим. Бу йўлда ота-онага, буви-бобога, тарбиячига масал жуда кўл келади. Масал бола ақлининг ривожига, қизиқишига бой имкониятлар очиб беради. Кўп масаллар ёрдамида болаларнинг гўдаклик чоғлариданок адолатпарварлик, дўстлик, ўртоқлик туйғуларининг шаклланиши, уларнинг табиатга, ҳайвонот оламига меҳр-муҳаббатларининг ошиши учун кенг йўл очилади. Чунки улар камол топар эканлар масал эшитади. Ҳар бир масалдаги яхши-ёмонни, гуноҳ-савобни билиб, мағзини чақиб, тушуниб ўсадилар. Бу эса, уларнинг келажагида оққўнгил, меҳнатқаш, ота-онага, она-Ватанга, ҳайвонот оламига муҳаббатли бўлишлари учун кўприк воситасини адо этади.

Тез айтиш. Боланинг тилини равон, бурро қилишдан ташқари, ақлига-ақл кўшади, онгини ривожлантиради, хотирасини мустаҳкамлайди, ота-онасига, эл-юртига, ўзини қуршаб олган оламга нисбатан меҳр-муҳаббатини оширади. Бошқача ибора билан айтганда, янги авлод ҳар гал ўзидан аввалги авлодлар кашф этган нарсаларни ҳисобга олади, ўзлаштиради. Бу йўл, шубҳасиз, бошқаларига қараганда оқилона, фойдали, порлоқ келажак йўлидир.

Тез айтиш қайта-қайта машқ қилдириш, берилган матнни осонгина дилига, тилига жо қилиб олиш ҳар томонлама фойда сўз ўйини билан ижро этиладиган ҳар бир тез айтиш замирида бир нечта вазифалар ётган бўлади. Шулардан биринчиси қайта-қайта машқ қилиш, тинимсиз такрорлаш натижасида боланинг нутқи ўсади, тили равон бўлади. Буларнинг ҳаммаси йиғилиб келиб бола тарбиясига боғланади.

Эртаклар. Халқ оғзаки поэтик ижодидаги энг бой ва ранг-баранг жанрлардан бири эртаклардир. Халқ томонидан яратилган кўплаб эртакларда болаларнинг ўзига хос ҳаёти четлаб ўтилмаган. Ҳатто, турли ёшдаги болалар учун жуда кўп махсус эртаклар яратилган.

Эртакнинг муҳим хусусиятларидан бири унинг ҳаммаша халқ ҳаёти, кураши, тарихи, руҳий олами, дунёқараши, урф-одатлари билан чамбарчас боғланиши, инсонларга ахлоқий ва маънавий йўлдош бўлиб келишидир. Эртаклар инсоннинг маънавий ва жисмоний кучига ишонч руҳи билан суғорилган бўлиб, ижобий кучлар табиат ва ижтимоий ҳаётда ўзига душман бўлган кучларга қарши курашда доимо ғолиб чиқади. Халқ эртакларида ижтимоий муҳим масалалар одилона ҳал этилади. Эртаклар содда ва тушунарли бўлгани учун ҳар қандай китобхонга тез етиб боради. Ўтмишда яратилган эртакларда халқчиллик кураши ўзининг ҳаққоний бадиий ифодасини топгандир. Халқнинг келажакка бўлган ишончи, адолатнинг адолатсизлик устидан ғалабаси, ёруғликнинг зулматни енгиши, озод ва бахтиёр ҳаётга эришиш ғоялари ёрқин образлар орқали тасвирланган.

Халқ эртаклари ўз хусусиятларига кўра бир неча турга бўлинади: ҳаётий эртаклар, ҳайвонлар ҳақидаги эртаклар, сеҳрли-афсонавий эртаклар, ижтимоий-маиший эртаклар.

Халқ эртакларида эл-юртни кўз қорачиғидай авайлаб сақловчи ажойиб қаҳрамонлар улуғланади, аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳимоя қилинади, узоқ масофалар яқин қилинади, кишилар характеридаги ярамас одатлар, номаъқул иллатлар танқид остига олинади, мардлик, эпчиллик, довюраклик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, вафодорлик, саҳийлик ғоялари улуғланади.

Назорат учун саволлар:

1. Ёш авлод тарбиясида болалар адабиётининг аҳамияти қандай?
2. Болалар адабиётининг катталар адабиётидан фарқи нимада?
3. Болалар китобхонлигига эришиш учун нималар қилиш керак?
4. Ёш авлод тарбиясида болалар адабиётининг аҳамияти?

Тавсия этилаётган дарсликлар ва ўқув қўлланмалар рўйхати **Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалари**

1. Қосимова К., Матжонов С., Гуломова Х., Йўлдошева Ш., Сариев Ш. Она тили ўқитиш методикаси. –Т.: Ношир, 2009. – 163 б.
2. Гуломова Х., Йўлдошева Ш., Маматова Г., Боқиева Ҳ. Ҳуснихат ва уни ўқитиш методикаси. –Т.: ТДПУ, 2009. – 70 б.
3. Рахматуллаева Л.И. Методика преподавания родного языкародного языка. –Т.: Учебное пособие. Молия Иктисод, 2007.

Қўшимча адабиётлар

1. Абдуллаева Қ. ва бошқ. 2-синфда ўқиш дарслари. –Т.: Ўқитувчи, 2009. – 266 б.
2. Умарова М, Ш.Ҳакимова. Ўқиш дарслари (3-синф учун). – Т.:Чўлпон, 2008. – 126 б.
3. Гуломова Х., Йўлдошева Ш., Шерматова У. 4-синфда она тили дарслари. –Т.: Ўқитувчи, 2003.
4. Қосимова Қ. “2-синфларда она тили дарслари”, Т. “Ўқитувчи”, 1998 йил.
5. Гаффорова Т., Гуломова Х. 1-синфда ўқиш дарслари. –Т.:Шарқ, 2003. – 126 б.
6. Ҳ.Бақиева, Н.Аҳмедова, Н.Азизова, Д.Носирова, Б.Тешабоева, У.Исмоилова, Б.Эгамбердиева “Саводга ўргатиш дарслари”.-Т.: “Эхтрёмум-пресс”, 2014. -119 б.
7. Сафарова Р., Гуломов М., Иноятова м. Савод ўргатиш дарслари. 1-синф ўқитувчилари учун методик қўлланма.-Т.: “Тафаккур”, 2012.-141 б.
8. У.Машарипова ва б. “Она тили” 1-4-синф ўқитувчилари учун методик қўлланма.-Т.: “Шарқ”, 2014.-120 б.

Электрон таълим ресурслари

1. www.giy.uz.
2. www.ziyonet.uz.
3. <http://www.istedod.uz>
4. <http://www.edunet.uz>

2-маъруза: Синфдан ташқари ўқиш дарсларини ташкил этишга замонавий ёндашув

Режа:

1. Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг мақсад ва вазифалари.
2. Синфдан ташқари ўқиш учун китоб танлаш тамойиллари.
3. Синфдан ташқари ўқишга раҳбарлик қилиш шакллари.
4. Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг турлари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: ўқув дастури, дарслик, мультимедиа, методик қўлланма, билим, кўникма, малака, компетенция.

1. Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг мақсад ва вазифалари

Синфдан ташқари ўқиш ўқув дастури билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, унда кўзда тутилган мақсад ва вазифаларни амалга оширишда яқиндан ёрдам беради. Бунинг учун ўқувчиларда китобхонлик маданиятини тарбиялаш, уларни оддий китобхондан ижодкор китобхон даражасига кўтариш талаб этилади. Болаларда китоб устида ишлаш малакасини шакллантириш уларда китобхонлик маданиятини тарбиялашнинг муҳим омилдир.

Синфдан ташқари ўқиш машғулотлари икки ҳафтада бир марта ўтказилади ва ўқиш учун ажратилган соатлардан фойдаланилади. Бадиий-адабий асарлар мустақил равишда ва изчил ўқиб борилса, ўқувчиларнинг дунёқарашини кенгайтиришга, шакллантиришга хизмат қилади.

Синфдан ташқари ўқиш таниш бўлмаган муаллифнинг китоблари, муқоваси, титул варағи, кириш сўзи, мундарижаси ва расмларига қараб асарнинг тақвимий мазмунини аниқлаш вазифасини амалга оширишга хизмат қилади. Болаларга эзгуликка муҳаббат, ёвузликка нафрат уйғотиш, боғланишли нутқини ўстириш, адабий-эстетик тафаккурини юксалтириш ўқиш дарсларининг туб моҳиятини ташкил этади.

Синфдан ташқари ўқиш босқичлари, дастур талаблари, тарбиявий вазифалари ўқувчиларнинг қизиқишлари билан белгиланади. Масалан, тайёрлов босқичида кичик ҳажмдаги асарни ўқитувчи ўқиб берса, ўқилганлар юзасидан суҳбат, қайта ҳикоялаш ўтказилса, бошланғич босқичда бутун синф ўқувчилари бир хил китоб билан таъминланади, барча ўқувчилар битта матн устида ишлайдилар. Бунда битта ёзувчи ёки бир мавзудаги асарлар кўргазмаси ташкил қилинади. Асар ичда ўқишга

топширилиши, альбомлар тайёрланиши, кинофильм ва диафильмлардан парчалар кўрсатилиши, мусиқий дақиқалар ўтказилиш ҳамда асар мазмуни юзасидан ижодий расмлар чиздирилиши ҳам мумкин. Бу жараёнда китобни сақлаш мақсадида уни ямаш, ўраш ўргатилади, **“Эртақлар байрами”**, **“Ифодали ўқиш танлови”** ўтказилади.

Асосий босқич якунида кичик ёшдаги ўқувчилар фаол китобхон учун зарур бўлган яхши ўқиш кўникма ва малакаларини эгаллашлари, энг муҳими, уларнинг китоб ҳамда мустақил ўқишни яхши кўришларига эришиш жуда муҳимдир.

2.Синфдан ташқари ўқиш учун китоб танлаш тамойиллари

Методиканинг вазифаларидан бири синфдан ташқари ўқиш учун китоблар танлаш, ўқиладиган адабиётлар рўйхатини тавсия қилиш, йиллик ўқув режаси ва дарс тузилиши намуналарини ишлаб чиқишдир.

Синфдан ташқари ўқиш учун китоб танлашда қуйидаги тамойилларга амал қилинади:

1. Китобни тарғиб қилиш.Синфдан ташқари ўқишга тавсия қилинадиган асарлар рўйхати синфга ёки мактабнинг махсус жойига осиб кўйилади, улар вақти-вақти билан янгилаб турилади, тўлдирилади, кўргазмалар ташкил қилинади. Ўқитувчи махсус суҳбатлар уюштиради.

2. Якка тартибдаги ёрдам ва кундалик текширув. Ўқувчиларнинг ўқиган китоблари юзасидан суҳбат уюштирилади, ўқилган китоблар ҳисобга олинади. Шахсий фикрлар аниқланади, уй кутубхоналари билан танишилади, ота-оналар билан суҳбат ўтказилади.

3. Синфдан ташқари ўқиш юзасидан оммавий ишлар. Адабий эртақлар, викториналар, ёзувчилар билан учрашувлар, адабий экскурсиялар уюштирилади, улар учун махсус тайёргарлик кўрилади.

4. Кутубхонага ёзилиш. 1-синф ўқувчилари ўқитувчининг тавсияси билан кутубхонага аъзо бўлади. Бу жараёнда ўқитувчи ва кутубхоначи ҳамкорликда иш олиб бориши мақсадга мувофиқ бўлади.

5. Ўқувчиларнинг ўқиганларини ҳисобга олиш. Бунда уларнинг китобхонлик кундалигидан фойдаланилади. 1-синф ўқувчилари 2-ярим йилликдан бошлаб китобхонлик кундалигига ёзувчининг исми, фамилияси ва китоб номини, 2-синфда эса унга нашр этилган жойи ва йилини кўшиб ёзадилар. 3-4-синфларда ўқиган китобининг қисқача мазмунини ёзиб, унга тақриз ва ўз мулоҳазаларини ҳам кўшишлари мумкин.

3. Синфдан ташқари ўқишга раҳбарлик қилиш шакллари

Синфдан ташқари ўқишга раҳбарликнинг асосий шакли махсус синфдан ташқари ўқиш дарсларидир. Бундай дарслар эркин дарс ҳисобланади. Синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг китобхонлик қизиқишлари, билим доираси, эстетик таассуроти, бадиий образларни идрок этиши, ижодий қобилияти ривожланади; фаол китобхонга хос кўникма ва малакалар шаклланади.

Синфдан ташқари ўқиш дарслари ўқувчиларнинг фаоллигини оширишга қаратилади, шунинг учун уларнинг қурилиши жуда хилма-хил бўлади. Ҳар бир дарс ўқитувчи ва ўқувчининг ижоди ҳисобланади; дарсда қанчалик хилма-хилликка, ҳаётийликка эришилса, мақсадга эришиш осон кечади.

Шуларга қарамай, синфдан ташқари ўқиш дарслари ўз олдига кўйилган вазифаларни амалга ошириши учун маълум талабларга бўйсунди. Улар қуйидагилардир:

1. Ҳар бир дарсда ўқувчилар ўқиган китоблар (асарлар) ҳисобга олинади. Улар ўқиган ва ўқиётган китобларини синфга олиб келиб кўрсатадилар, икки-уч ўқувчи ўзлари ўқиган китоб ҳақида гапириб беради, дарсда ўзаро фикр алмашиш ҳолати яратилади (бу ҳолат дарсдан ташқари вақтда ҳам давом этиши мумкин).

2. Ҳар бир дарсда ўқиш учун янги китоб (асар)лар тавсия қилинади. Тавсия қилиш шакллари турлича бўлиб, улар фикр алмашув, китобни кўрсатиш, синфда кўргазма ташкил этиш, ўқувчиларни қизиқтириш учун тавсия қилинадиган китобдан бирор парчани ўқиб бериш, расмларни кўрсатиш ёки фильм намойиш этишдан иборат бўлиши мумкин.

3. Ҳар бир дарсда ўқувчиларга асарни яхлит ҳолда ўқитиш мумкин. Агар асар ҳажми каттароқ бўлса, бу иш икки-уч дарс давомида амалга оширилади. Бунда ўқувчилар ўзлари ўқиган китобдан бирор парчани овоз чиқариб ўқиб беришлари мумкин. Бу жараёнда ичда ўқишдан ҳам, шеър ёдлашдан ҳам, ролларга бўлиб ўқишдан ҳам фойдаланилади.

4. Ҳар бир дарсда ўқилган асар юзасидан суҳбат методи орқали таҳлил ишлари амалга оширилади. Бунда эркин ҳикоя қилиш учун “Сенга асардаги нималар ёқди?”, “Бу китоб ҳақида сен нималар айта оласан?” каби саволлар берилади ва ўқувчиларнинг ижодий ҳамда мустақил қайта ҳикоялаш малакалари шакллантирилади.

5. Ҳар бир дарсада маълум бир янги китобхонлик кўникмаси ҳосил қилинади: муаллиф ҳақида маълумотлар тўплаш, китоб номига қараб у нима ҳақда эканлигини айтиш, ўқилган асарлар юзасидан кўргазмалар тайёрлаш, асарга тақриз ёзиш, альбомлар тайёрлаш, китобхонлик кундалигини юритиш каби ишлар амалга оширилади.

6. Ҳар бир дарс кириш суҳбати билан бошланади ва синфда ўқиш дарсларида қўлланадиган барча усуллардан ижодий фойдаланилади.

7. Ҳар бир дарсада таҳлил қилинган асарлар юзасидан умумлаштирувчи, яқунловчи суҳбат уюштирилади. Умумлаштиришга кўргазма ҳам, альбом тузиш ҳам, расмларни татбиқ этиш ҳам ёрдам беради.

Синфдан ташқари ўқишга раҳбарликнинг ёрдамчи шакллари ҳам мавжуд бўлиб, улар барча ишларни изчил уюштиришни таъминлайди, СТЎ дарслари учун шароит яратади. Бундай шаклларга қуйидагилар киради:

1. Китобни тарғиб қилиш. СТЎга тавсия қилинадиган асарлар рўйхати синфга ёки мактабнинг махсус жойига осиб қўйилади, улар вақти-вақти билан янгилаб турилади, тўлдирилади, кўргазмалар ташкил қилинади. Ўқитувчи махсус суҳбатлар уюштиради.

2. Якка тартибдаги ёрдам ва кундалик текширув. Ўқувчиларнинг ўқиган китоблари юзасидан суҳбат уюштирилади, ўқилган китоблар ҳисобга олинади. Шахсий фикрлар аниқланади, уй кутубхоналари билан танишилади, ота-оналар билан суҳбат ўтказилади.

3. СТЎ юзасидан оммавий ишлар. Адабий эртақлар, викториналар, ёзувчилар билан учрашувлар, адабий экскурсиялар уюштирилади, улар учун махсус тайёргарлик кўрилади.

4. Кутубхонага ёзилиш. 1-синф ўқувчилари ўқитувчининг тавсияси билан кутубхонага аъзо бўлади. Бу жараёнда ўқитувчи ва кутубхоначи ҳамкорликда иш олиб бориши мақсадга мувофиқ бўлади.

5. Ўқувчиларнинг ўқиганларини ҳисобга олиш. Бунда уларнинг китобхонлик кундалигидан фойдаланилади. 1-синф ўқувчилари 2-ярим йилликдан бошлаб китобхонлик кундалигига ёзувчининг исми, фамилияси ва китоб номи, 2-синфда эса унга нашр этилган жойи ва йилини қўшиб ёзадилар. 3-4-синфларда ўқиган китобининг қисқача мазмунини ёзиб, унга тақриз ва ўз мулоҳазаларини ҳам қўшишлари мумкин.

Ўқувчиларнинг ўқиган китоблари оғзаки тарзда ҳам ҳисобга олинади: улар ўқиганлари юзасидан синфдан ташқари ўқиш ва синфда ўқиш дарсларида, якка тартибдаги суҳбатларда гапириб берадилар.

4. Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг турлари

Синфдан ташқари ўқиш дарсларининг хусусиятлари, биринчидан, синфдан ташқари ўқиш тизимининг босқичлари билан, иккинчидан, ўқув вазифалари ва дастур билан, учинчидан, олдинга қўйилган тарбиявий вазифалар билан, тўртинчидан, ўқувчиларнинг қизиқишлари билан белгиланади.

1-синфда тайёрлов босқичида янги матн ўқитувчи томонидан ўқиб берилади, бошланғич босқичдаги дарсларда янги кичик ҳажмли матнни ўқувчилар ўқийдилар.

Кейинги босқичларда асар таҳлиliga доир ишлар кенгайтирилади, ўқувчилар ўқиганларини таққослашга, умумлаштиришга, хулосалашга, қаҳрамонларни элементар тавсифлашга ўргатилади. Бу жараёнда ролларга бўлиб ўқишдан фойдаланилади. Асосий босқичда синфдан ташқари ўқиш дарслари 2-синфда ҳафтада 1 марта, 3-4-синфларда 2 ҳафтада 1 марта ўтказилади. Ўқувчилар мустақил ўқишга ўргатилади, улар “Ғунча”, “Гулхан” журналлари билан, “Тонг юлдузи” газетаси билан таништирилади, яъни болалар матбуоти билан таништирилади. Бу босқичда ўзбек, қардош ва чет эл адабиёти ёзувчиларининг турли жанрдаги ва мавзудаги асарларидан фойдаланилади. Бир дарсга ўқувчилар бир нечта асарлар ўқиб келиб, улар ҳақида ўз фикрларини айтиб берадилар, қаҳрамонларни тасвирлаб, расм чизадилар. Бу жараёнда ёзувчилар ҳаёти ва ижодига доир кечалар уюштирилади. Шу тарзда адабиётни севадиган, мустақил фикр юрита оладиган китобхон шахси шакллантирилади.

Синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўқилган китобни муҳокама қилиш, ижодий қайта ҳикоялаш, инсценировка қилиш, расмлар чизиш, ифодали ўқиш, китоблар тавсия қилиш усуллари билан кенг фойдаланилади.

Назорат саволлар:

1. Ўқувчиларда тез, тўғри, онгли ва ифодали ўқиш малакаларини шакллантиришда нималарга аҳамият берилади?
2. Синфдан ташқари ўқиш дарсларига қўйиладиган замонавий талаблар нималардан иборат деб ўйлайсиз?
3. Ўқувчилар китобхонлигини ривожлантирилиш бўйича ўз тавсияларингизни ишлаб чиқинг.

Тавсия этилаётган дарсликлар ва ўқув қўлланмалар рўйхати Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалари

1. Қосимова К., Матжонов С., Фуломова Х., Йўлдошева Ш., Сариев Ш. Она тили ўқитиш методикаси. –Т.: Ношир, 2009. – 163 б.
2. Фуломова Х., Йўлдошева Ш., Маматова Г., Боқиева Ҳ. Хуснихат ва уни ўқитиш методикаси. –Т.: ТДПУ, 2009. – 70 б.
3. Рахматуллаева Л.И. Методика преподавания родного языкародного языка. –Т.: Учебное пособие. Молия Иктисод, 2007.

Қўшимча адабиётлар

9. Абдуллаева Қ. ва бошқ. 2-синфда ўқиш дарслари. –Т.: Ўқитувчи, 2009. – 266 б.
10. Умарова М, Ш.Ҳакимова. Ўқиш дарслари (3-синф учун). – Т.:Чўлпон, 2008. – 126 б.

11. Ғуломова Х., Йўлдошева Ш., Шерматова У. 4-синфда она тили дарслари. –Т.: Ўқитувчи, 2003.

12. Қосимова Қ. “2-синфларда она тили дарслари”, Т. “Ўқитувчи”, 1998 йил.

13. Ғаффорова Т., Ғуломова Х. 1-синфда ўқиш дарслари. –Т.:Шарқ, 2003. – 126 б.

14. Ҳ.Бакиева, Н.Аҳмедова, Н.Азизова, Д.Носирова, Б.Тешабоева, У.Исмоилова, Б.Эгамбердиева “Саводга ўргатиш дарслари”.-Т.: “Эхтримум-пресс”, 2014. -119 б.

15. Сафарова Р., Ғуломов М., Иноятова м. Савод ўргатиш дарслари. 1-синф ўқитувчилари учун методик қўлланма.-Т.: “Тафаккур”, 2012.-141 б.

16. У.Машарипова ва б. “Она тили” 1-4-синф ўқитувчилари учун методик қўлланма.-Т.: “Шарқ”, 2014.-120 б.

Электрон таълим ресурслари

1. www.giy.uz.
2. www.ziyonet.uz.
3. <http://www.istedod.uz>
4. <http://www.edunet.uz>

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР
МАЗМУНИ**

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатишдаги муаммолар

Машғулот мақсади: Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатишдаги муаммоларни таҳлил қилиш, ўқиш дарсларида ижодий топшириқлар тайёрлаш (дидактик материаллар яратиш, слайдлар тайёрлаш) ва уларни қўллаш усуллари бўйича кўрсатмалар бериш.

Маълумки, савод ўргатиш жараёнидаги ўқиш дарсларининг асосий вазифаси ўқувчиларга товуш ва ҳарфни таништириш, уларнинг тўғри талаффузини ўргатиш орқали болаларда тўғри, тез, онгли, ифодали ўқиш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Шунингдек, ўқувчилар луғатини бойитиш, боғланишли нутқини ўстириш, билимини бойитиш, тафаккурини шакллантириш, эшитиш, қабул қилиш сезгисини ўстиришда ҳам бу давр масъулиятлилиги билан алоҳида ўрин тутаяди.

Тайёргарлик даври ўқишга ўргатиш учун замин ҳозирлайди. Бу даврда болаларда ўзгалар нутқини эшитиш, диққатни тўплаш, тил бирликларини (товуш, бўғин, сўз, гап) фарқлаш, ажратиш, уларнинг вазифаларини англаш каби хусусиятлар шакллантирилади. Булар ўқувчиларнинг ўқишни муваффақиятли эгаллашларига ёрдам беради.

Ўқишга ўргатиш учун, аввало, ўқувчи товуш ва ҳарф билан яхши таништирилиши лозим. Товуш ва ҳарф билан таништиришда бўғиндан товушни ажратиш тамойилига риоя қилинади. Ҳарф билан таништириш бир неча хил йўналишда амалга оширилиши мумкин:

1. Мазмунли расм юзасидан савол-жавоб усули билан боғланишли ҳикоя туздирилади. Ундан керакли гап, сўнг керакли сўз ажратиб олинади, сўнгра сўз устида юқоридаги каби таҳлил ишлари уюштирилади.

2. Сўз асос қилиниб, аналитик машқлар ёрдамида ўрганиладиган товуш ажратиб олинади. Масалан: **ой**. Ўқитувчи **ой** расмини кўрсатади, ўқувчилар унинг номини - сўзни айтади. Ўқитувчи о товушини чўзиб (о-о-о-й) айтади ва қайси товушни чўзиб айтаётганини ўқувчилардан сўрайди. Ўқувчилар **о** товушини айтгач, унинг хусусиялари ҳақида савол-жавоб ўтказилади. **О** товушли сўзлар ўйлаб топтиради. Шундан сўнг о ҳарфи кесма ҳарфдан ёки расми алифбодан кўрсатилади. Бунда о ҳарфининг шаклини эсда олиб қолишларига алоҳида эътибор қаратилади.

3. Ўрганилган ҳарфлар ичига бугун ўрганиладиган ҳарф аралаштириб қўйилади, болалар унинг ичидан нотаниш ҳарфни ажратадилар, сўнг ўқитувчи бу ҳарф ифодаладиган товушни айтади. Ўқувчилар товушнинг

хусусиятларини айтадилар. Шу ҳарфни кесма ҳарфлар ичидан топиб, китоб саҳифасидан, расмли алифбодан кўрсатадилар. Шу тариқа товуш-ҳарф билан таништирилгач, ўқишга ўргатиш устида ишланади.

Ўқишга ўргатишда бўғин асос қилиб олинади. Бунинг учун ўқитувчида бўғин жадвали бўлиши лозим. Бўғин жадвали асосида ўқиш намунаси кўрсатилади, яъни ҳарфлаб эмас, ичида, биринчи ҳарфни кўз билан кўриб, унинг номини дилда сақлаб, иккинчи ҳарфни кўриш ва иккаласини боғлаб, унлини мўлжаллаб улаб айтиш тушунтирилади. Бўғин ўқиш ўқитувчининг намунаси асосида доимий равишда ҳар бир дарсда изчил олиб борилади.

Бунда “Алифбе” саҳифаларидаги сўзларни олдин бўғинга бўлиш, сўнг ўқишни машқ қилиш яхши самара беради. Ўқитувчининг намунали ўқишидан сўнг биргаликда овоз чиқариб ўқиш, якка-якка ўқиш, шивирлаб ўқишдан фойдаланилади. Айниқса, секин ўқийдиган ўқувчилар бўлган синфларда хор билан ўқитиш ўқишни тезлаштиришга ёрдам беради. Синф ўқувчиларининг ўқиш кўникмаларидан келиб чиқиб, матндаги сўзларни хаттахтада бўғинларга бўлиб ёзиш, ўрганилган ҳарфларни ҳисобга олган ҳолда қўшимча сўз бирикмалари, гаплар тузиб ёзиш ва ўқитиш усулидан ҳам фойдаланилади.

Маълумки, “Алифбе” саҳифаларида бўғин тузилиши мураккаблашиб боради. Шунинг учун ўқитувчи ҳар бир бўғин тузилишининг мураккаблигига қараб иш усулларни белгилаб олиши зарур. Масалан, уч товушдан тузилган, тўрт товушдан тузилган бўғинларни ўқишга ўргатиш ҳам ўзига хос қийинчиликларни келтириб чиқаради. Бунда *о-лов*, *Ман-нон* типидagi бўғинларда **о-ло:в**, **Ма:н-но:н** тарзидаги қўшимча чизикдан, *бодринг*, *дўст* типидagi бўғинларда **бо:д-ри:нг**, **тў:р:т** тарзидаги қўшимча чизиклардан фойдаланилади. Умуман олганда, ҳар бир ўқиш дарсида, албатта, бўғин тузилиши мураккаб бўлган сўзларни ўқиш машқи ўтказилиши лозим. Бу усул ўқувчиларда ўқиш малакасининг такомиллашувига ёрдам беради.

Ўқишга ўргатишда сўзларни ва гапларни тўлдириб ўқиш кўникмаларини ҳосил қилиш ўқувчини гап тузишга, тез фикрлашга йўналтиради. Ўқувчи тушириб қолдирилган ҳарф ва сўзни расмга қараб топади, унинг гап мазмунига мос ёки мос эмаслигига эътибор беради, ўртокларига нисбатан тез топиб, ўқитувчининг раҳматиға сазовор бўлишга интилади.

“Алифбе” дарслигидаги матнларда турли тиниш белгилари ишлатилган. Ўқувчилар шуларға мос оҳанг танлашни, тўхтам (пауза)

килиш ўринларини белгилаб олиши зарур. Бунда ҳам ўқитувчининг тушунтириши (биринчи учраган тиниш белгини изоҳлаши) ва ифодали ўқиш намунасини кўрсатиши катта аҳамият касб этади. Ифодали ўқилган матнгина тушунарли тузилади.

Ҳар бир предметда бўлгани каби ўқиш дарсларида ҳам таълим-тарбия бирлигига эътибор берилади. Ўқиш дарсларида тарбия ўқилган матннинг онгли ўзлаштирилишига боғлиқ. Биринчидан, ўқувчиматнда фикр нима ҳақида бораётганини англасагина, ўзида шундай хислатларни шакллантиришга ҳаракат қилади. Иккинчидан, яхши инсон бўлиш учун ўқишнинг зарурлигини англайди. Шунинг учун онгли ўқишни таъминлашда матн билан унга ишланган мазмунли расмлар ўртасидаги боғланишларни аниқлаштиришга, матн юзасидан саволлар беришга диққатни қаратиш лозим. Бунда қуйидагича савол ва топшириқлардан фойдаланиш мумкин:

1. *Расмни кузатинг, матнда нима ҳақида гап боради?*
2. *Расмда нима тасвирланган? Улар орасида боғланиш борми?*
3. *Матн мазмунини расмга қараб сўзлаб беринг.*
4. *Болалар қаерга бордилар? Қизнинг исми нима? Боланинг исми-чи?*
5. *Али, Лола нима қилди? Улар қандай лолалар тердилар?*

Демак, ўқиш ўқилганларни ўзлаштиришга йўналтирилган бўлиши лозим, шундагина матндаги асосий фикр, илгари сурилаётган гоя ўқувчилар томонидан ўзлаштирилади, сўз ва матнлар ёд олинган тақдирда ҳам ўқувчиники бўлиб қолади.

Савод ўргатишнинг биринчи кунлариданок ўқиш онгли бўлиши, болаларни онгли ўқишга ўргатиш жуда муҳим. Сўроқлар ёрдамида ўқилганларни бола қандай тушунгани аниқланади, текширилади. Ўқишдан олдин ўтказилган тайёрлов суҳбати ҳам, ўқилган матн юзасидан ўтказилган суҳбат ҳам шу мақсадга - онгли ўқишга хизмат қилади. Шароитга қараб, болаларга ниманидир ўқишни талаб қиладиган муаммоли ҳолатни яратиш ҳам зарур. Бундай ҳолат “Алифбе”дан ёки ҳарф териш матосидан ўқиладиган топишмоқдан фойдаланиб ёки муаммоли саволни келтириб чиқарадиган тахминий суҳбат ёрдамида ҳосил қилиниши мумкин. Масалан, “*Қишда қушлар қаерга учиб кетадилар?*” (*ҳарф териш матосида: “Иссиқ ўлкаларга учиб кетадилар”*). Мана шу каби тайёрлов машғулотлари ўқишнинг юқори даражада онгли бўлишини таъминлайди.

Онгли ўқишни ифодали ўқишдан ажратиб бўлмайди. Аммо аналитик ўқишнинг биринчи босқичида ифодали ўқиш мумкин эмас, чунки болалар сўзда урғули бўғинни ажрата олмайдилар, тугалланган интонацияни, сўроқ

оҳанггини, ҳатто, орфоэпик тўғри ўқишни ҳам билмайдилар. Шунинг учун аналитик ўқиш босқичида сўзни яхлит, орфоэпик қайта ўқиш тавсия қилинади. Бундай қайта ўқиш тўғри интонацияга, ифодалиликка риоя қилиб ўқишга ўргатибгина қолмай, ўқишнинг онгли бўлишига ҳам ёрдам беради.

Савод ўргатишнинг биринчи дарсларидаёқ ўқувчиларга табақалаштириб (дифференциал) ёндашиш (бунда ўқувчиларнинг ўқишга тайёргарликларидаги фикрлар ҳисобга олинади) амалга оширилади.

Ўқишнинг онглилигини ва таъсирчанлигини таъминлаш учун матн мазмунини ўқувчиларнинг кўрган-кечирганлари, таассуротлари билан боғлаш лозим. Шунда ўқувчида ўқишга, ўрганишга қизиқиш ортади.

Онгли ўзлаштиришни амалга оширишда луғат устида ишлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Сўзларнинг маъноси устида тўхталиш, биринчидан, фикрни ойдинлаштиради, иккинчи томондан матнни тушунишга ҳам ёрдам беради.

Шеър, тез айтиш, топишмоқ, қўшиқ, мақол, ҳикматли сўзлардан ўқитиш, ёд олдириш ҳам ўқувчиларнинг ўқишга қизиқишини оширади, ўқиш малакасини шакллантиради, хотирасини мустаҳкамлайди. Бошланғич синфларда ўқиш дарсларининг учдан икки қисми ўқишни машқ қилишга ажратилиши лозим.

Янги материал ўрганиладиган **ўқиш дарсида** асосий иш турлари куйидагилардир:

1. Ўрганиладиган янги товушли сўзни (шу товуш сўз бошида, ўртасида, охирида келган сўзни) бўғин-товуш томонидан таҳлил қилиш билан ажратиш. Бунда янги товуш ажратиладиган сўзни ўқувчилар расм асосида ўзлари тузган гаплар ичидан оладилар. Товушни ажратишда шу сўзнинг чизмаси-моделига асосланадилар. Товушларни эшитиш, талаффуз қилиш, уларнинг артикуляцияси (нутқ органларининг товуш чиқаришдаги иши) устида машқ қилинади.

2. Кичик ва бош ҳарфлар билан таништирилади. Бўғинлар ўқитилади.

3. Сўзларни аввал хаттахтадан, кейин “Алифбе”дан ўқиш. Ҳарф бўғинларидан ҳарф териш картонида сўз, сўз бирикмаси, гап тузиш ва уларни ўқиш, сўз маъноси устида ишлаш.

4. Матнни ўқиш ва таҳлил қилиш, уни қайта ўқиш, расмнинг матнга боғлиқлигини белгилаш.

5. Нутқ ўстириш: луғатни бойитиш, сўз бирикмаси, гап, боғланишли ҳикоя тузиш.

6. Умумлаштириш: янги ҳарфни жадвалга қўйиш, янги ўрганилган товушнинг унли ёки ундош эканлигини аниқлаш, янги ҳарфни илгари ўрганилганлар билан қиёслаш, товуш ва ҳарфнинг аҳамиятини такрорлаш ва ҳоказо.

7. Ўрганилганларни мустаҳкамлаш дарсида янги товуш ажратилади, янги ҳарф билан таништириш машқидан ташқари барча иш турларидан фойдаланилади, шунингдек, қўшимча сўзлар ва матнлар билан ишланади; матнни ўқиш ва таҳлил қилишга, кўргазма воситалар билан ишлашга (ҳарфни териш картони, магнит доскаси, сирли мато, расмлар ва бошқ.) нутқ ўстиришга, ўйинлар ва қизиқарли материалларга, илгари ўрганилган товушлар ва ҳарфларни такрорлаб мустаҳкамлашга алоҳида аҳамият берилади, тарқатма материаллардан ҳам фойдаланилади.

8. Биринчи учраган сўзлар билан ишлаш: очиқ бўғинда дастлаб ундош, кейин эса унли ўқилади, ёпиқ бўғинда эса унли билан тугаган очиқ бўғинни ўқиб, кейинги ундош ўқилади ва сўзни яхлит ўқишга ўргатилади. Янги сўз урғуси қўйилган ҳолда берилади, бу уни ўқишга, бўғинлаб ўқишдек синтетик ўқишга (сўзни бутунлигича ўқишга) ёрдам беради. Бунда янги сўзни хаттахтада катта босма ҳарфлар билан ёзиш, ўқувчиларга ўқитиш тавсия қилинади. Сўз шивирлаш билан ўқилади, кесма ҳарф бўғин билан ёзилади.

9. Сюжетли (расмнинг асосий мазмунини акс эттирадиган) расмга қараб ўқитувчи ёрдамида, унинг йўлловчи саволлари асосида ҳикоя тузиш, ундан гапни ажратиш ва анализ қилиш.

Янги бўғин, сўз тузишда ҳарф териш матоси, магнит доскаси, сирли мато кабиларнинг ва янги сўзни хаттахтада ва дафтарда “яшаш”нинг аҳамияти жуда катта. Ўқиш учун хилма-хил босма материаллардан қанчалик кўп бўлса, улардан турли хил машқлар тузишда фойдаланилса, ўқиш шунчалик онгли, қизиқарли бўлади, малака пухта шакллантирилади.

Бола эндигина ўқий бошлаган босқичда уларни қаторни йўқотмасликка, шунингдек, сўздаги кейинги ҳарфни, кейинги сўзни йўқотмасликка ўргатиш жуда муҳимдир. Бу вазифани савод ўргатишнинг бошланғич босқичида хатчўп (*ўқиётган бетни белгилаб қўйиш учун китоб ичига солиб қўйиладиган қозғоз ёки лентача*) ва таёқча бажаради. Ўқиётган қаторни кузатиб бориш кўникмасига синф ўқувчиларидан ўртоғининг хатосини тўғрилашни талаб қилиш йўли билан ҳам эришилади. Ўқувчилар бу талабни қизғаниб бажарадилар, шу йўл билан уларнинг дарсга, ўқишга эътибори жалб этилади.

Демак, ўқувчиларни ўқишга ўргатиш, уларнинг ўқиш суръатини ошириш, ифодали ва онгли ўқиш элементларини шакллантириш, тарбиялаш ўқиш дарсларининг муҳим вазифалари ҳисобланади.

Амалий машғулот топшириқлари

1. Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатиш машқларини тасниф қилинг.
2. Ўқиш дарсларида интеграция ва инновациядан фойдаланишнинг аҳамиятини Т диаграммаси асосида очиб беринг.
3. Ўқиш дарсларини ташкил этишга илмий-методик ёндашувлар. Ижодий топшириқлар тайёрлаш бўйича кўрсатмалар бериш.

Назорат саволлар:

1. Ўқиш дарсларида илмий-методик ёндашувнинг аҳамиятини очиб беринг.
2. Ижодий топшириқлар тайёрлаш (тест тузиш, дидактик материаллар яратиш, слайдлар тайёрлаш).
3. Ўқувчиларнинг билим, кўникма, малакаларини текширишда ностандарт тестлардан фойдаланиш бўйича ўз тажрибангизни баён қилинг.

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Ўқиш дарсларда матн устида ишлаш орқали бадиий асарни

таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш

Машғулот мақсади: ўқиш дарсларида матн устида ишлаш методикаси, синфдан ташқари ўқиш дарсларини ташкил этишга замонавий ёндашувлар бўйича кўрсатмалар бериш.

Асарни матнини таҳлил қилишнинг методик шартларидан бири асар мазмунини унинг тасвирий-ифодавий воситалари билан боғлиқ ҳолда қарашдир. Яна бир асосий қоида асар устида ишлаш жараёнида таълим-тарбиявий вазифаларни умумий равишда амалга ошириш ҳисобланади. Бу қоидалар асар устида ишлашнинг асосий йўналишини белгилайди, шунингдек, матнни таҳлил қилиш жараёнида ўқувчилар бажарадиган топшириқларни ва муҳокама қилиш учун уларга бериладиган саволларнинг характерини аниқлаб олишга ёрдам беради.

Асар таҳлили жараёнида матн устида ишлашнинг қуйидаги турларидан фойдаланилади:

1. Танлаб ўқиш. Бунда ўқувчи матннинг берилган вазифага мос қисмини ўқийди. Вазифа асарнинг мазмунини ойдинлаштириш, сабаб-натига боғланишини белгилаш, бадиий хусусиятини очиш, ўқилган матнга ўз шахсий муносабатини ифодалашдан иборат бўлиши мумкин. Масалан, 4-синфда “Олтин куз” матнидан “Табиатдаги ўзгаришлар берилган қисмларни топиб ўқинг”, “Бақа ва тақа” масалидаги “Тақачининг насиҳати берилган жойни топиш ўқинг” каби топшириқлар берилиши мумкин.

Танлаб ўқиш матн устида ишлашнинг энг самарали усулидир. Танлаб ўқишдан матн устида ишлашнинг барча босқичларида турли хил қийинчиликда, мураккабликда фойдаланилади. У ўқувчиларда яхши ўқиш сифатларини ўстириш билан бирга уларнинг ижодий тасаввури, нутқи ва зехнини ўстиришга ёрдам беради.

Танлаб ўқишнинг яна ҳам мураккаброқ турлари матндан сабаб-натига муносабати билан боғланган далилларни таққослашни, умумлаштиришни талаб қиладиган ўринларини топиб ўқиш ҳисобланади. Масалан, “Харита” (Нормурод Норқобилов) ҳикояси юзасидан топшириқлар қуйидагича бўлиши мумкин:

– Синф раҳбари Расулни нима учун Самадга бириктириб қўйди? Шу ўринни топиб ўқинг.

– Самаднинг Расулдан аразлаш сабаби ифодаланган ўринни топиб ўқинг.

Бунда ўқувчи бирор қатнашувчи шахс ўзини қандай тутишини, нима учун у шундайлигини тасдиқлаш учун матндан материал танлаб ўқийди.

Танлаб ўқиш онгли ва ифодали ўқиш малакасини шакллантиришни матн устида ишлаш кўникмасини шакллантириш билан бирга қўшиб олиб боришга, болаларнинг ижодий тасаввурини, нутқи ва зеҳнини ўстиришга имкон беради. Шунинг учун ундан ўқиш дарсларида кенг фойдаланилади.

Танлаб ўқиш матн режасини тузишда (матн қисмига унинг мазмунини ифодаладиган гапни, яъни режа қисмини топишда) қаҳрамонга тавсиф бериш (матндан қаҳрамоннинг муайян бир хусусиятини, ҳаракатини тавсифловчи материаллар танлаш)да, асар ғоясини аниқлаш (ғояни англатган ўринни топиб ўқиш)да татбиқ этилади.

2. Ўқувчиларнинг берилган савол ва топшириқларга ўз сўзлари билан жавоб бериши. Машқнинг бу тури ўқувчиларда ўқилганлар юзасидан муҳокама юритиш кўникмасини ўстиришга, асарда қатнашувчи қаҳрамонларни баҳолашга, муаллиф тасвирлаган ҳаётий лавҳалар билан асар ғояси ўртасидаги боғланишни аниқлашга имкон беради. Ишнинг бу турида бериладиган саволлар маълум мақсадга йўналтирилган ва муайян изчилликда бўлиши, ўқувчиларни мустақил фикрлашга ундаши лозим. Бошланғич синф ўқиш дарсларида савол ва топшириқлар қайси мақсадга йўналтирилганига кўра қуйидагича тасниф қилинади:

1. Асар мазмунини ўзлаштириш ва қайта ҳикоялашга доир савол-топшириқлар.

2. Асар тилини ўрганиш ва ўзлаштиришга доир савол-топшириқлар.

Сабаб-натижа тарзидаги саволлардан ҳам фойдаланилади. Агар ўқитувчи асар ғоясини тушунишда ўқувчиларга ёрдам беришни кўзда тутса, савол сабаб-натижа тарзида бўлади. **Анварь Обиджоннинг “Одобли бўлиш осонми?”** эртаги (4-синф) ғояси ўқувчиларни саломлашиш одоби билан таништириш, уларда муомала маданиятини тарбиялашдир. Эртактаги асосий фикрни аниқлаш учун ўқитувчи *“Анварь Обиджон айтмоқчи бўлган салом бериш мавридларини ўз сўзингиз билан айтиб беринг”, “Нима учун эчки сичқонга насиҳат қилди?”, “Тошбақанингсичқонча ҳақидаги фикрини гапириб беринг”* каби савол-топшириқлардан фойдаланиши мумкин. **Қамбар Ўтаевнинг “Нон қаердан келади?”** (4-синф) шеъри асосида эса *“Нон нима? Уни таърифланг”, “Нон қаердан келар экан?”, “Нонни нима учун қадрлаш керак?”* каби савол-топшириқлардан фойдаланиш катта аҳамият касб этади.

Бошланғич синфларда савол-топшириқларга жавоб беришга катта ўрин берилган. Ўқитувчининг вазифаси ана шу савол-топшириқлар устида ишлаш усулларини олдиндан белгилаб олишдир. Ижодий характердаги саволлар ўқувчиларни мустақил фикрлашга ундайди. 4-синф «Ўқиш» китобидан ўрин олган «Қодир билан Собир» матни юзасидан ўқувчиларни ўз фикрини айтишга ундовчи *«Собир ўқишдан кечикиш сабабини очик айтиб тўғри қилдими?»*, *«Унинг ўрнида сиз бўлганингизда нима қилардингиз?»* каби саволлар ўқувчиларнинг фикрлаш қобилиятларини, оғзаки нутқини ўстиради ва матнни яхши ўзлаштиришларига ёрдам беради. Асардаги воқеалар тизимида оид савол-топшириқлар тузиш ва ундан таҳлил жараёнида ижодий фойдаланиш ҳам ката аҳамиятга эга. Масалан, 4-синф “Ўқиш китоби”даги Қудрат Ҳикматнинг **“Баҳор”** шеъри асосида *“Шеърда дастлаб нималар ҳақида гапирилади?”*, *“Шеърдаги фикр юритилган нарсаларни кетма-кет айтиб беринг”*, *“Шоир баҳорни тасвирлашда қандай тасвир усулларидан фойдаланган?”* каби савол-топшириқлардан фойдаланиш ўқувчилар фаоллиги оширади.

Савол-топшириқлар устида жамоа, жуфт ва якка тартибда ишлаш мумкин.

3. Ўқувчиларни савол беришга ўргатиш. Ўқувчиларни савол беришга ўргатиш матн устида ишлашда яхши натижа беради. Методист олимларнинг фикрича, тўғри берилган саволда ярим жавоб тайёр бўлади. Ўқувчилар матнни онгли ўзлаштира олсаларгина, матн юзасидан савол бера оладилар. Ўқувчиларга савол беришни ўргатишни 2-синфдан бошлаш мақсадга мувофиқдир.

Ўқувчиларни онгли равишда савол тузишга ўргатиш учун ўқитувчи матнга ўзи тузган ёки «Ўқиш китоби»да берилган саволларни таҳлил қилади. Таҳлил учун *“Нега у ёки бу савол қўйилган?”*, *“Унда ким ёки нима ҳақида гап боради?”*, *“Савол кўпроқ қайси сўзлар билан бошланади?”* каби саволларни ишлатади ва матндан фойдаланган ҳолда бу саволларга жавоб беришни ўргатади. Иккинчидан, ўқитувчи ўқувчилар эътиборини матнга савол тузиш йўлига қаратади ва савол тузишдан олдин матнни диққат билан ўқиш, қатнашувчи шахсларни кўрсатиш, савол тузиладиган қисмни ажратиш кераклигини тушунтиради. Савол тузишга ўргатишнинг бошланғич босқичида бу машқ жамоа бўлиб бажарилади ва таълимий характерда бўлади; бунинг учун қулайроқ савол ажратилиб, нима учун у кизиқарли экани ёки, аксинча, ноқулай бўлса нима учун ноқулайлиги тушунтирилади. Масалан, 3-синфда **“Аҳиллик улуғ бахт”** эртагида *“Одамларнинг чолнинг болалари ҳақидаги фикри юзасидан савол тузинг”*

топшириғи берилгач, ўқувчилар “*Одамлар ақлли чолнинг болалари ҳақида нима дейишди?*” каби савол тузишлари мумкин.

4-синфда “**Қовун сайли**” (Ш.Саъдулла) ҳикояси юзасидан савол тузиш топшириғи қуйидагича берилади:

– Ҳикоядаги биринчи хат бошини ўқинг ва шу қисм юзасидан савол тузинг.

– Ҳикоядаги биринчи хат бошида қўлланган сўзларнинг маъносини изоҳлаш бўйича савол-топшириқлар тузинг. (*Бежирим, сертўр сўзларининг маъносини изоҳланг*)

– Ҳикоя қаҳрамонлари юзасидан саволлар тузинг ва шу кабилар.

Кейинчалик ўқувчилар муҳокама ва ижодий саволлар беришни ҳам ўзлаштириб оладилар.

4. Матнни тасвирлаш. Матнни тасвирлаш матн устида ишлашда катта аҳамиятга эга бўлиб, ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиради, ундан тўғри фойдаланиш эса асарда ёзувчи тасвирлаган ҳаётий манзараларни ўқувчилар аниқ тасаввур қилишлари учун қулай имконият яратади. Матнни икки хил тасвирлаш мумкин: **1) сўз билан тасвирлаш; 2) график тасвирлаш.**

5. Асар режасини тузиш. Режа матн мазмунини онгли ва чуқур тушунишда, асосий фикрни ажратишда, воқеаларнинг изчиллигини белгилашда, матн қисмларининг ўзаро боғланишини тушунишда ўқувчиларга ёрдам беради. Режа устида ишлаш ўқувчилар нутқи ва тафаккурини ўстиради. Улар матнни мазмунан тугалланган қисмларга бўлишга ва ҳар бир қисмнинг асосини топишга, уларга қисқа ва аниқ сарлавҳа топишга, уни режа қисми сифатида шакллантиришга ўрганадилар.

Матнни ўқиш ва уни тушуниш даражасини аниқлаш бўйича Халқаро тадқиқот методлари (PIRLS).

“Ўқиш саводхонлиги” атамаси ўқиш тезлигини текширишни эмас, балки “саводли ўқиш”ни англатади. Унга кўра, ўқувчи мантиларни тушуниши, уларнинг мазмунини мушоҳада қилиши ва баҳолай олиши, ўз фикрини баён эта олиши зарур. Ўқувчиларга турли матнлар тақдим этилади: бадиий асарлардан парчалар, биографиялар, шахсий хатлар, хужжатлар, газета ва журналлардаги мақолалар, йўриқномалар, реклама эълонлари, географик карталар ва б. Уларда ахборот турли кўринишларда акс этади: диаграмма, расм, харита, жадвал, чизма ва ҳ.к.

PIRLS - бу турли таълим тизимига эга бўлган давлатларда китобхонлик сифати мониторингини тадқиқ қилишдир. Турли давлатлардаги бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш сифати ва матнни тушуниш даражасини, шунингдек, ҳар хил давлатлар таълим тизимидаги ўзгаришларни таққослаш ва намоён қилиш имконини берувчи тадқиқот методларидир.

PIRLS тадқиқотлари 2001 йилдан бошлаб беш йил оралиғида бошланғич таълим миқёсида ўтказиб келинмоқда. У халқаро тадқиқотлар орасида юқори ўринга эга. Бу дастурга кирувчи давлатларнинг сони йилдан йилга ортиб бормоқда. 2001 йилдан бошлаб 4 марта ўтказилди. Охириги **PIRLS** тадқиқотлари 2016 йилда ўтказилди. Шу давргача 35 дан 50 гача бўлган давлатлар иштирок этишди.

PIRLS тадқиқотлари доирасида турли таълим тизимига эга бўлган давлатларнинг 4-синф битувчиларининг ўқиш сифати ва ўқилган матнни тушуниш даражаси ўрганилади. Бу тадқиқотларга 4-синф ўқувчиларининг танланиши шу билан эътиборлики, айнан ўқишнинг тўртинчи йилида ўқувчилар ўқишнинг юқори даражасига эга бўлиши, уларнинг кейинги таълимда билимни эгаллаш қобилиятини шакллантириш ва шу орқали ҳозирги замонга муваффақиятли мослашувига ёрдам беради.

Тадқиқот жараёнида дарсда ўқувчилар томонидан энг кўп қўлланиладиган ўқишнинг қуйидаги икки тури ўрганилади:

1. Адабий китобхонлик малакасини эгаллаш мақсадидаги ўқиш.
2. Мазмунни тушуниш ва амалда фойдаланиш мақсадидаги ўқиш.

Бадиий ва илмий-оммабоп матнларни ўқишда ўқиш кўникмаларининг қуйидаги тўрт гуруҳи баҳоланади:

1. Аниқ кўринишда берилган маълумотни топа олиш.
2. Хулосаларни шакллантириш.
3. Маълумотларни умумлаштира олиш.
4. Матннинг мазмуни, тил хусусияти, тузилишини таҳлил қилиш ва баҳолай олиш.

Ўқувчилар матнни ўқишлари ва саволларга жавоб беришлари лозим. Бунда баъзи топшириқлар тавсия этилган вариантлардан бирини танлашни назарда тутса, бошқалари эса мустақил жавоб беришни талаб этади.

Тадқиқотда бошланғич синф битирувчилари иштирок этади. Айнан шу даврда ўқувчиларнинг ўқиш ва матн устида ишлаш малакалари шу даражада ривожланадики, бу юқори синфлардаги таълимнинг самарали бўлишига замин яратади.

Турли мамалакатларнинг мактаб дастурлари бир-биридан тубдан фарқ қилиши ҳаммага аён. Шунинг учун турли давлатлардан олинган натижалар ўзаро таққослана оладиган даражада бўлишини таъминлаш бундай тадқиқот ўтказувчи ташкилотчиларнинг муҳим вазифаларидан биридир. Масалан, кўпчилик давлатларда болалар 6 ёшдан мактабда ўқишни бошлашади. Аммо Англия ва Янги Зеландияда таълим 5 ёшдан бошланади. Шунинг учун, лойиҳада 4-синфдан эмас 5-синфдан ўқувчилар иштирок этишади. Ўқиш ва матнни тушуниш сифати текшириладиган ўқувчиларнинг ёши 10,5 ёшни ташкил этади. Шарқ мамлакатларида болалар 7 ёшдан ўқишни бошлагани учун улардан 10,7-10,9 ёшдаги ўқувчилар тадқиқотда иштирок этишади.

PIRLS-2001 ўтказилган биринчи тадқиқотда Россия давлати 35 мамлакатлар ичида 16-ўринни эгаллаган. 2017 йилнинг охирида **PIRLS-2016** йилнинг охириги тадқиқотлар натижаси эълон қилинди. Унда Россия давлати биринчи ўринни эгаллади.

**Матнни ўқиш ва уни тушуниш даражасини аниқлаш бўйича
топшириқлардан намуналар
4-синф**

1-топшириқ. Ўқиш техникасини текшириш.

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир қизча яшар экан. Қизча бир куни ўрмонга маймунжон олиб келиш учун борибди. У ерда бир кампирни учратиб қолибди ва унга салом берибди.

– Ваалайкум ассалом, – дебди кампир қизчага. – Менга маймунжонингдан берсанг-чи!

– Марҳамат, – дебди қизча. Кампир маймунжонни еб бўлиб:

– Сен менга маймунжон бердинг, мен сенга бирон нарса совға қиламан. Мана сенга хурмача, сен фақат шуни айтишинг керак: Бир, икки, уч, хурмачада шавла пиш. Шунда у ширин, мазали шавла пишира бошлайди. Шундан сўнг айтасанки: Бир, икки, уч, пиширишдан кеч. Шундан сўнг хурмача шавла пиширишдан тўхтади.

– Раҳмат, буви, – дебди қизча ва хурмачани олиб, уйига – онасининг олдига кетибди.

Онаси бу хурмачани кўриб жуда суюнибди. Бир куни қиз уйдан қаёққадир кетибди. Онаси бўлса хурмачани олдига қўйиб: Бир, икки, уч, хурмачада шавла пиш, – дебди. Хурмача шавла пишира бошлабди. Кўп шавла пиширибди. Онаси тўйиб-тўйиб, ебди. Аммо у хурмачани шавла пиширишдан тўхтатадиган сеҳрли сўзни унутиб қўйибди. Хурмача эса шавлани ҳадеб пишираверибди. Уй ҳам шавлага тўлибди, уйнинг томи,

ховли, ҳатто кўчалар ҳам шавлага тўлиб кетибди, у ҳамон тўхтамай шавла пишираверибди. Онаси жуда ҳам кўрқиб кетиб, қизчаси ҳузурига югуриб кетибди. Лекин йўлда иссиқ шавла дарё бўлиб оққани учун ўтиш жуда қийин экан. Яхшиям қизчаси узоқда эмас экан. Қизча кўчадаги воқеадан хабардор бўлиб, дарров уйга югурубди. Жуда қийинчилик билан келиб, эшикни очибди ва : Бир, икки, уч, Пиширишдан кеч, – деб қичқирибди.

1-топшириқ. 1-вазифа. Эртақ матнини секин, ярим овозда ўқиб чиқинг. Ўқитувчининг ишораси билан ўқиётган жойингизни белгилаб кўйинг.

2-топшириқ. 1-вазифа. Матннинг бу қисмида сеҳрли халқ эртагининг қандай хусусиятларини учратиш мумкин:

- а) сеҳргарлик ишлари
- *б) сеҳрли буюмнинг мавжудлиги
- в) сеҳргарнинг ҳаракатлари

2-вазифа. Матндан сизнинг олдинги жавобларингизни тасдиқловчи гапларни белгилаб чиқинг. (*– Сен менга маймунжон бердинг, мен сенга бирон нарса совға қиламан. Мана сенга хурмача, сен фақат шуни айтишинг керак: Бир, икки, уч, хурмачада шавла пиш.*)

3-вазифа. Бошқа эртақларда ҳам қаҳрамони сеҳрли буюмга эга бўлган шунга ўхшаш воқеалар учрайдими? Қайси эртақларда? Жавобингизни ёзинг. (*«Ур тўқмоқ!», «Уч оғайни ботирлар» эртақлари*)

3-топшириқ. Шеър таҳлили: ўқилганни тушуниш, тасвирий воситаларни англаш, оҳанг танлай олиш, қофияни аниқлаш.

Сув билан суҳбат

– Ҳой, сен, жийрон тойчамдек	– Яхши бола, тойчангдек
Ўйнаб-ўйнаб оққан сув	Ўйнаб-кишнаб келишим,,
Далаларга байрамдек	Қир, адирлар оралаб
Гулдан безак таққан сув.	Шамол каби елишим.

Қулоқ солгин сўзимга,	Кўрасанми, бу ўша
Нега бунча шошасан?	Оппоқ қорли тоғлардан,
Қаердан бу келишинг,	Шошиб, оқиб, келаман
Қирғоқлардан тошасан?	Далалардан, боғлардан.

Зафар Диёр

1-вазифа. Шеърни паст овозда ўқинг. Шеърни қандай оҳангда ўқиган маъқул деб ўйлайсиз?.

- а) секин, ўйчан;
- б) ғамгин ва қайғули;

в) кувноқ, тантанали оҳангда;

*г) хотиржам, майин;

2-вазифа. Шеърдаги қайси мисраларда сувнинг кайфияти ифодаланган? Тўлқинли чизиқлар билан белгиланг.

3-вазифа. Шеърда шоир сувни нималарга ўхшатган? Мана шу мисраларни аниқланг. (– *Ҳой, сен, жийрон тойчамдек;*, *Шамол каби елишим.*)

4-вазифа. Қофиядош қаторларни қалам билан бирлаштиринг. (*Тойчамдек-байрамдек, шошасан-тошасан, келишим-елишим, тоғлардан-боғлардан.*)

4-топширик. *Бадий матннинг алоҳида хусусиятларини билиш, тилнинг тасвирий воситаларини англаш.*

Ёзнинг иссиқ кунлари, қуёш тикка кўтарилган. Бепоеън, кўм-кўк дала кўксида ёнаётган қуёш шуъласи лахча чўғ бўлиб, ғўзалар устида товланиб кўринади. Мурод билан иккимиз майда-чуйдани кўтариб, катта йўлнинг шимол томонидаги ёлғизоёқ йўлдан жўнадик.

Эрталабки ширчойни бобом билан бирга ичдик. Ўртоғимни ҳовли орқасидаги боққа олиб чиқдим. Бир тарафи гулзор, иккинчи томони турли мева дарахтлари билан тўлган сўлим боғдан сира чиқиб кетгимиз келмас эди. Оқ олма, кўксултон роса пишган экан, еб турган эдик, бирдан аллақандай ҳайвоннинг қичқиргани эшитилди. Мурод таажжубланиб атрофига қаради. Шу чоғ бобомнинг бўрсиғи эсимга тушди:

– Ниманинг овози? – деди ўртоғим.

– Бобомнинг бўрсиғи-ку!

– Ростданми? Қаерда – деди ҳайрон бўлиб Мурод.

– Юр, кўрсатаман, – дедим-да, дўстимни бошлаб, боғ этагидаги қафасда турган бўрсиқ олдига олиб бордим. Қафасда турган бўрсиқни хар тарафга сакратиб, ўйнатиб маза қилдик. Шу чоғ тоғам чақириб қолди. (*Ғайратий*)

1-вазифа. Асардан парчани секин, ярим овозда ўқиб чиқинг. Ҳикояда қахрамонни ҳайратга солган қандай ҳодиса юз берди?

а) ғаройиб қуш учиб келди;

*б) аллақандай ҳайвоннинг қичқиргани эшитилди;

в) киш келди ва табиат ўзгача тусга кирди;

2-вазифа. Матндан табиат тасвирини ёрқин тасаввур этишга ёрдам берувчи сифатларни аниқланг? (*Бепоеън, кўм-кўк, сўлим*)

3-вазифа. Матндан ўхшатиш ва жонлантиришлар қўлланган гапларни топинг. (*Бепоен, кўм-кўк дала кўксиди ёнаётган қуёш шуъласи лахча чўғ бўлиб, гўзалар устида товланиб кўринади.*)

4-вазифа. Мазкур матннинг турини аниқланг.

а) муаллифлик эртаги

*б) ҳикоя

в) илмий-оммабоп мақола

Топшириқларни бажариш даражалари

1-топшириқ. Ўқиш тезлиги (1 дақиқада 90 сўз ҳисобида)

1-даража - 1 дақиқада 70 сўздан кам.

2-даража - 1 дақиқада 70-80 сўз

3-даража - 1 дақиқада 80-90 сўз

4-даража - 1 дақиқада меъёрдан кўп

2-топшириқ. Сеҳрли халқ эртақларининг хусусиятларини фарқлай олиш кўникмаси.

1-даража – топшириқ бажарилмаган ёки нотўғри бажарилган.

2-даража – топшириқнинг ярми бажарилган.

3-даража – умуман тўлиқ бажарилган, алоҳида камчиликлари бор.

4-даража – барча саволларга тўғри жавоб берилган.

3-топшириқ. *Шеър таҳлили:* ўқилганни тушуниш, тасвирий воситаларни англаш, оҳанг танлай олиш, қофияни аниқлаш кўникмаси.

1-даража – топшириқ бажарилмаган ёки нотўғри бажарилган.

2-даража – топшириқнинг ярми бажарилган.

3-даража – умуман тўлиқ бажарилган, алоҳида камчиликлари бор.

4-даража – барча саволларга тўғри жавоб берилган, қофиялар аниқланган.

4-топшириқ. *Бадий матннинг алоҳида хусусиятларини билиш, тилнинг тасвирий воситаларини англаш кўникмаси.*

1-даража – топшириқ бажарилмаган ёки нотўғри бажарилган.

2-даража – топшириқнинг ярми бажарилган.

3-даража – умуман тўлиқ бажарилган, алоҳида камчиликлари бор.

4-даража – барча савол-топшириқларга тўлиқ ва тўғри жавоб берилган.

5-топшириқ. “Масал” ҳақида савол.

- Достон- бу _____.
- Достон муаллифи _____
- Достон қандай айтилади _____
- Достонни ким айтган _____

- Достонда нима ҳикоя қилинади? _____

6-топшириқ. Қандай асарлар лирик асар дейилади?

- а) турли ўй ва ҳис-туйғуларни ифодаловчи;
- б) саҳналаштириш учун тавсия қилинган;
- в) тўқима асосига қурилган.

7-топшириқ. Қайси масалдан олинган:

“... Мен буни сизларга ўхшаб ўғирлаб олиб кетаётганим йўқ. Кучим етганича секин тортиб кетяпман. Ўзларингдан сўраб, ҳалоллик билан олдим. Ҳалоллик шунақа, кучга куч кўшади, — дебди”

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ III.

Ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш, нутқ маданиятини шакллантириш технологияси

Машғулот мақсади: ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстиришдаги илгор усуллар, ўқувчиларда нутқ маданияти ва нотиклик санъатини шакллантириш бўйича кўрсатмалар бериш.

Маълумки, нутқ тафаккур билан боғлиқ, шунинг учун у тафаккур билан узвий ўстирилади. Дарсда ўқилганасарни ўқувчилар онгли тушуниши, асосиймазмунини, ғоясини англаб етиши учун анализ, синтез, таққослаш, умумлаштириш каби мантиқий усуллар қўлланади. Ўқилган асарни анализ қилишда ҳар хил иш услубларидан фойдаланилади. Болалар ҳикоядаги асосий қатнашувчи шахсларни айтадилар, ўқитувчи раҳбарлигида асар режасини тузадилар. Қатнашувчи шахсларни ўқувчилар ҳар хил тартибда айтишлари мумкин, аммо ўқитувчи уларни асарда қатнашиш тартибида айтишни сўрайди. Натижада ўқитувчи раҳбарлигида ҳикоянинг чизмаси тузилади. Ўқитувчи берган саволлар ёрдамида асарларнинг мазмуни аниқланади.

Шундай қилиб, асар мазмуни билан биринчи танишиш ўқувчилардан онгли ишлашни, яъни воқеаларни, қатнашувчилар таркибини анализ қилишни талаб этади. Ўқиш билан боғлиқ ҳолда бажариладиган бундай мантиқий ишлар аста-секин мураккаблашаборди.

Бошланғич синфларнинг ўқиш дарсларида ўқувчилар нутқини ўстириш воситаларидан бири турли уюштирилган қайта ҳикоялашдир. Мактаб тажрибасида тўлиқ, қисқартириб, танлаб ва ижодий қайта ҳикоя қилиш турлари мавжуд. Бошланғич синф ўқувчилари учун матнни тўлиқ ёки матнга яқин қайта ҳикоялашанча осон, бошқа турлари эса нисбатан

кийинроқдир. Қайта ҳикоялашда ўқилган ҳикоя мазмуни юзасидан ўқитувчининг саволи, ўқувчиларни ҳикоянинг деталлари ҳақида, айрим воқеалар ўртасидаги боғланишнинг сабаб-натижалари ҳақида фикрлашга қаратилиши лозим. Асар сюжетининг ривожланишида қатнашувчи шахслар, уларнинг хатти-ҳаракати асосий рол ўйнайди. Ўқувчилар асар мазмунини унда иштирок этувчи шахслар ва уларнинг хатти-ҳаракати, характерли хусусиятларини таҳлил қилиш ёрдамида яхши англаб етадилар. Ўқитувчининг саволи асар қаҳрамонлари нима қилгани, уларнинг у ёки бу хатти-ҳаракати қаерда ва қандай шароитда юз бергани ҳақида сўзлаб беришга, воқеаларни изчил баён қилинишга ва ўзаро боғлиқлигини ёритишга йўналтирилиши лозим.

Ўқувчи ўқилган асар мазмунини ўқитувчи саволи ёрдамида айтиб беришида фақат анализдан эмас, синтездан ҳам фойдаланилади: айрим лавҳалар ўзаро боғланади (синтезланади), бир-бирига таққосланади, улар юзасидан муҳокама юритилади ва хулоса чиқарилади.

Кўпинча бошланғич синф ўқувчилари қатнашувчи шахслар хатти-ҳаракатини яхши тушунмасликлари, баъзан нотўғри ёки юзаки тушунишлари натижасида асар мазмунини англаб етмайдилар. Шунинг учун ҳам ўқитувчи саволни жуда ўйлаб тузиши, у болани фикрлашга, ўйлашга мажбур этадиган, қатнашувчи шахсларнинг хатти-ҳаракати, воқеаларнинг боғланиши юзасидан муҳокама юритишга ундайдиган, уларни ўзаро қиёслашга, ижобий ва салбий томонларини аниқлашга ёрдам берадиган бўлиши лозим. Ўқувчи асарда қатнашувчиларнинг хатти-ҳаракатини қанчалик аниқ кўз олдига келтира олса, у ҳикоянинг асосий мазмунини шунчалик чуқур тушунади, шунчалик мустақил қайта ҳикоя қилиб беради.

Ўқилган асар мазмунини изчил равишда қайта ҳикоялаш унинг режасини тузишга ёрдам беради. Режа тузишда ўқувчи ҳикояни таркибий қисмларга бўлади ва ҳар қайси қисмдаги асосий фикрни аниқлайди. Буларнинг ҳаммаси аналитик иш ҳисобланади. Кейин синтетик ишга ўтилади, яъни болалар ҳикоя қисмларига сарлавҳа топадилар. Ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида режа тузиш жараёнида ўқилган ҳикоянинг ҳар бир қисмида бош ва иккинчи даражали масала нималардан иборатлиги ҳақида, қандай қилиб фикрни қисқа ва аниқ ифодалаш ҳақида ўйлайдилар. Сарлавҳа топиш устида ишлаш, ўқувчилар топган сарлавҳани жамоавий муҳокама қилиш, режа тузиш жараёнининг ўзи боланинг фикрлаш қобилиятини фаоллаштириши, унда ўз мулоҳазасини исботлаш, асослаш одатларини тарбиялаши лозим.

Асарни ўқиш ва таҳлил қилиш жараёнида тузилган режа хаттахтага ёзилса, ҳикоя мазмунини изчил қайта ҳикоя қилишга ёрдам беради. Режа асосида ҳикоя қилишнинг вазифаси мазмунни берилган изчилликда ўзлаштиришдир. Режа асосида қайта ҳикоялаш ўқитувчи саволига жавоб беришга нисбатан асар мазмунини айтиб беришнинг хийла мустақил шаклидир.

Ўқилган асар мазмунини ўзлаштириш устида ишлашдаги кейинги босқич қисқартириб ҳикоялаш ҳисобланади. Қисқартириб ҳикоялаш учун 2-3 қисмга бўлинадиган, бу бўлимлар яққол ажралиб турадиган, мазмуни содда асарлар танланади. Қисқартириб ҳикоялашга ўргатиш қуйидагича уюштирилади: ўқитувчи ҳикоянинг олдиндан белгилаб қўйган қисмини ўқийди ва ўқувчилар билан биргаликда энг муҳим, асосий фикр аниқланади. Бунда ўқувчилар баъзан асардаги сўзлардан фойдаланадилар. Бу ўқувчиларга қийинлик қилса, бўлимдаги асосий фикрни ўз сўзлари билан айтиб беришлари мумкин. Кейин ўқувчилар ўқитувчи билан бу қисмни қисқартириб ҳикоялашда нималар ҳақида гапирмаслик кераклигини, қайсилар иккинчи даражали ёки кам аҳамиятли фикр эканини аниқлайдилар. Асарнинг бошқа қисмлари юзасидан ҳам шундай иш олиб борилади ва ўқувчилар асарни қисқартириб қайта ҳикоя қиладилар. Ўқилган асарни қисқартириб ҳикоя қилишга 2- синфдан бошлаб ўргатилади.

Танлаб ҳикоялаш ҳам болаларнинг тафаккури ва нутқини ўстириш воситаларидан биридир. Танлаб ҳикоялашда ўқувчи: 1) ўқилган матндан бир қисмини, унинг чегарасини онгли равишда ажратиб сўзлаб беради; 2) ҳикоядан фақат бир воқеани айтиб беради; 3) ҳикоя мазмунини фақат бир сюжет йўналишида сўзлаб беради.

Ўқувчиларда танлаб қайта ҳикоялаш малакасини ҳосил қилишга бошланғич синф изоҳли ўқиш дарсларида кенг қўлланиладиган методик усуллар ёрдам беради: 1) ҳикоя қисмига чизилган расм асосида ҳикоялаш; 2) ҳикоядати бир воқеани тасвирловчи расм асосида ҳикоялаш; 3) танлаб қайта ҳикоялашни талаб этадиган саволларга жавоб бериш.

Ўқувчи танлаб ҳикоя қилишга тайёрланганда ўқилган матнни таҳлил қилади. Бундай таҳлил болалар тафаккурини, улар нутқидаги мустақилликни ўстиради ва ўқилган матн мазмунини ўзлаштиришга ёрдам беради.

Ҳикояни ўқиш билан боғлиқ ҳолда ўтказиладиган ижодийишлар ҳам ўқувчилар нутқини, тафаккурини ўстиради. Булар:1) ижодий қайта

ҳикоялаш; 2) инсценировка қилиш; 3) ўқилганасарга расм чизиш; 4) ҳикояни давом эттириш.

Ижодий қайта ҳикоялашда ўқилган ҳикоянинг шароити ёки шаклини ўзгартириб ҳикоя қилинади. Бунда ҳикояни янги эпизодлар билан тўлдириб ҳикоя қилиш ҳам мумкин.

Инсценировка ёки сахналаштиришда ўқувчилар ўқилган ҳикояни сахнабоп қилиб ўзгартирадилар. Бунинг учун улар ҳикояга сценарий ҳақида, костюм, қатнашувчиларнинг имо-ишораси ҳақида ўйлайдилар, монологик нутқни диалогик нутққа айлантирадилар (бу тилни ўргатиш нуктаи назаридан энг муҳим иш ҳисобланади).

Ўқилган ҳикояга расм чизишда ўқувчи рассомлар томонидан чизилган расмлардан ўқилган асарнинг мазмунига мос расм танлайди ёки ўзи расм чизади. Агар ўқувчи расмни яхши чиза олмаса, ўзи чизмоқчи бўлган расмни оғзаки тасвирлаб беради, яъни сўз билан чизади.

Ўқилган ҳикояни давом эттириш усули мактаб тажрибасида кенг қўлланилади. Бу усул ҳикоянинг мазмуни уни давом эттиришга имкон берадиган асарларда қўлланилади.

Умуман олганда, бошланғич синф ўқиш дарсларида ҳам ўқувчилар нутқи ва тафаккурининг ривожланишига катта аҳамият қаратилади.

Амалий машғулот топшириқлари

1. Нутқ ўстириш тушунчаси ҳақидаги фикрингизни баён қилинг.
2. Нутқ маданиятига кирувчи фазилатларни “Кластер” методи орқали баён қилинг. (Кичик гуруҳларда ишлаш орқали).
3. Бошланғич синф ўқувчиларининг оғзаки нутқини ўстириш омилларини санаб беринг.
4. Интерфаол методлар асосида ташкил этиладиган дарс лойиҳасини тайёрланг.

Назорат саволлар:

1. Бошланғич синф ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш.
2. Дарс жараёнида матн устида ишлаш, матн таҳлили, режа тузиш, мавзу юзасидан саволлар ва уларга жавоб бериш усуллари.
3. Оғзаки нутқни ривожлантиришда дидактик материаллар ва интерфаол усуллардан фойдаланиш.
4. Нутқ маданияти ва нотиклик санъатини шакллантириш усуллари.
5. Ролли ўйинлар методидан фойдаланиш имкониятлари.

**КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР
МАЗМУНИ**

1-КЎЧМА МАШҒУЛОТ (2 соат кўчма машғулот)

Мавзу: Ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали бадиий асарни таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш.

Машғулот мақсади: Бошланғич синф ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали бадиий асарни таҳлил қилиш компетенциясини шакллантириш жараёнини кузатиш ва таҳлил қилиш.

Машғулотни ўтказиш тартиби: Бошланғич таълимнинг тажрибали ўқитувчиларининг ўқиш фани дарс машғулотларини кузатиш, ўрганиш ва тажриба алмашиш. Ўқиш фанида матн устида ишлаш бўйича мутахассис томонидан ташкил этилган семинар-тренингда иштирок этишади.

Кўчма машғулот “Ўқиш фанини ўқитиш методикаси” фани доирасида, талаб даражасидаги моддий-техника базага эга ва илмий-услубий жиҳатдан имконияти мавжуд бўлган умумий ўрта таълим мактабида ташкил этилади.

Кўчма машғулот гуруҳ журналига қайд этилиб, мактаб раҳбарияти томонидан тасдиқланади.

Машғулот мазмуни:

Режа

1. Бадиий асар устида ишлаш босқичлари.
2. Бадиий асарни ўқишга тайёргарлик.
3. Бадиий асар матни устида ишлаш.

Таянч тушунчалар: дарс, дарс тури, мақсад, босқич, бадиий асар, сюжет, янги материални ўрганиш дарси, билимни мустаҳкамлаш дарси, умумлаштирувчи-такрорлаш дарси, билимларнинг қанчалик ўзлаштирилганини ҳисобга олиш (текширув) дарси.

Бадиий асар устида ишлаш ва унинг асосий босқичларини белгилашда ўқитувчи бадиий асарнинг санъат асари сифатида ўзига хос хусусиятлари ва ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасини назарда тутати.

Бадиий асарда барча қисмлар (ғоявий асос, композиция, сюжет, тасвирий воситалар) ўзаро боғлиқ бўлади. Сюжет ривожини асосида асар қаҳрамонларининг янги-янги қирралари очила боради. Бу хусусиятлар асар устида ишлашда уни яхлит ўқиш ва идрок этишни талаб этади.

Ўқувчиларни бадиий асар устида ишлашга ўргатиш уларда адабий-эстетик таҳлил малакасини шакллантириш ва ўстириш орқали таълим-тарбия беришни назарда тутати. Асар матнини таҳлил қилиш муаллиф фикрини, ҳиссиёти ва хулосаларини тушунишга ёрдам беради, асарда

ифода этилган воқеаларга муносабат уйғотади. Асар таҳлили ўқитувчидан ўқувчилар фаолиятини маълум мақсадга йўналтиришни тақозо қилади.

«Мактабда бадиий асарни таҳлил қилишдан асосий мақсад асарда ифодаланган ҳаётий воқеани ёритиш орқали ўқувчиларни бадиий адабиёт оламига олиб кириш, тасвирланаётган воқеаларга нисбатан муаллифнинг муносабати ва ниятларини пайқаб олишга имконият яратишдан иборатдир. Ўқувчиларнинг ёзувчи олдинга сурган гоя, муаммоларни тўлиқ тушунишларига эришмай туриб, адабиётнинг ёшларни тарбиялашдаги вазифасини амалга ошириб бўлмайди»².

Ўқувчи асарнинг мазмуни билан уни мутолаа қилиш пайтида танишса, таҳлил қилишда унинг поэтик воситаларига мурожаат қилади. Мутолаа ҳиссиётни бойитиб, ақлни пешласа, таҳлил асар замиридаги маънони чуқур ўрганишга ёрдам беради.

Ўқитувчи бадиий асар устида ишлашда қуйидаги масалаларни ҳал қилиши лозим:

1. Асар устида ишлашнинг мақсад ва мазмунини аниқлаб олиши.
2. Асарни таҳлил қилиш учун дарс босқичларини белгилаб олиши.
3. Ҳар бир асар таҳлили учун топшириқлар тизимини ишлаб чиқиши.
4. Асарни қандай методлар асосида ўрганишни аниқлаши.
5. Ўқувчилар эгаллайдиган билим, кўникма ва малакалар доирасини белгилаб олиши.

Бошланғич синфларда бадиий асар устида ишлаш уч асосий босқичга бўлинади:

Биринчи босқич(*биринчи синтез*). Бу босқичнинг асосий вазифаси матнни яхлит идрок этиш асосида асарнинг аниқ мазмуни ва тасвирий ифода воситалари билан таништиришдан иборат.

Иккинчи босқич(*анализ*). Бу босқичнинг вазифаси ва иш мазмуни воқеалар ривожининг боғланишини белгилаш, иштирок этувчи шахсларнинг хулқ-атвори ва уларнинг асосий хусусиятларини аниқлаш (нега шундай қилди ва бу унинг қандай хусусиятини очади), асар композициясини очиш (тугун, кульминацион нуқта, ечим), асарнинг аниқ мазмунини тасвирий воситалар билан бирга таҳлил қилиш ва қаҳрамонлар хулқ-атворини баҳолаш (муаллиф нимани тасвирлагани, қандай тасвирлагани, нима учун у ёки бу далилни танлагани)дан иборат.

Учинчи босқич(*иккинчи синтез*). Бу босқичнинг иш мазмуни иштирок этувчи шахсларнинг муҳим хусусиятларини умумлаштириш,

---

² Зуннунов А. ва бошқ. Адабиёт ўқитиш методикаси. - Т.: Ўқитувчи, 1992. 160 - бет.

қахрамонларни таққослаш ва баҳолаш, асарнинг ғоясини аниқлаш, бадий асарни ҳаётни билиш манбаи ва санъат асари сифатида баҳолаш (қандай маълумотларга эга бўлди, асар нимага ўргатади, муаллиф ўз фикри ва таассуротларини қандай қилиб аниқ, равшан ва таъсирли тарзда етказди ва ҳоказо)дан иборатдир.

Иккинчи синтездан сўнг ўқилган асарга боғлиқ ҳолда ижодий характердаги ишлар ўтказилади.

Асар мақсадга мувофиқ таҳлил қилинса, ўқувчилар фаоллиги ортади, чунки асарни таҳлил қилиш улар учун ижодий жараён дир.

Бадий асарни ўқишга тайёргарлик. Асарни ўқишга киришишдан олдин ўқувчиларни бадий асарни ўқишга тайёрлаш лозим бўлади. Чунки ўқувчилар асар мазмунини тўғри идрок этишлари учун ҳаёт ҳақида маълум тасаввурга эга бўлишлари зарур. Бунинг учун тайёргарлик ишлари ўтказилади.

Маълумки, синфда ўқиш асосида бадий ва илмий-оммабоп матнлар туради. Ўқувчиларни матн билан таништириш ўқишга тайёргарлик босқичидан бошланади.

Тайёргарлик босқичи ёзувчилар ҳақида маълумот бериш, ўқувчиларни асарда тасвирланадиган воқеа-ҳодисаларни идрок қилиш, асар пафосини ҳис этиш, нотаниш ва кўп маъноли сўзлар, мураккаброқ тарздаги образли ифодаларни изоҳлаш каби масалаларни ўз ичига олади. Агар асар йил фасллари ҳақида бўлса, табиат кўйнига саёҳат уюштириш ҳам синфда ўқиш муваффақиятини таъминлашга хизмат қилади.

Матн билан дастлабки танишувдан сўнг қуйидагича саволлар билан мурожаат қилиш дарсда ўқувчиларнинг фаоллигини оширади:

- 1. Ҳикоядаги қайси эпизодни қизиқарли деб ўйлайсиз?*
- 2. Ҳикоя қахрамонларидан қайси бирининг хатти-ҳаракатини маъқуллайсиз? Қайси бирининг феъл-атвори, ўзини тутиши сизга ёқмади?*
- 3. Ҳаётда шундай кишиларни учратганмисиз?*

Тайёргарлик ишларининг вазифалари қуйидагилар:

1. Ўқувчиларнинг асарда акс эттирилган воқеа-ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларини бойитиш, матнни онгли идрок қилишга таъсир этадиган янги маълумотлар бериш, бадий асарда тасвирланган далилларни ўқувчиларнинг ўз ҳаётида кузатганлари билан боғлай олишларига шароит яратиш.

2. Ёзувчининг ҳаёти ва ижодига қизиқиш уйғотиш.

3. Ўқувчиларни асарни ҳиссий идрок этишга тайёрлаш.

4. Асар мазмунини тушунишга халал берадиган сўзларнинг луғавий маъноларини тушунтириш. Масалан, 4-синф “Ўқиш китоби”даги “Харита” матни устида ишлаганда сўз ва иборалар луғати қуйидагича бўлиши мумкин:

Оғзинг очилиб қолсин – ҳайрон бўлиб қолгин

Қолидан чиққан гиштдек – ҳамма томони бирдек текис

Лоқайд – бефарқ

Каифиёт – изланишлар натижасида яратилган нарса; ихтиро

Айилдай ботди – қаттиқ тегди, ранжитди

Писанда қилмоқ – олдиндан бирор шарт қўймоқ; таъкидламоқ.

Тайёргарлик ишларининг таълимий шакллари хилма-хил бўлиб, ўқитувчи асар мазмуни ва шароитга қараб иш турини танлайди. Тайёргарлик даврида нималар ҳақида маълумот бериш мақсад қилинган бўлса, аввало, ўқувчиларнинг ўзларидан улар ҳақида билганлари сўраб аниқланади. Масалан, “Китобга ихлос” асарини ўқишга тайёргарликда ўқувчиларнинг дастлабки билимлари қуйидагича аниқланади:

Тайёргарлик шаклларида бири – **экскурсия**дир. Бу иш туридан табиат тасвирига бағишланган ёки ишлаб чиқариш, қурилиш, шаҳар, қишлоқ ҳаётига, касбга доир мавзулар ва тарихий асарлар ўрганилганда фойдаланиш мумкин. Чунончи, 1-синфда “Иссиқхонада”, 2-синфда “Метрополитен” каби мавзуларни ўрганишдан олдин экскурсия қилиш мақсадга мувофиқ. Экскурсия ўқувчиларнинг асарда ифода этилган ҳодисаларни аниқ ва онгли ўзлаштиришларига ёрдам беради, билимларини чуқурлаштиради, табиат ҳодисаларини кузатиш ва уларни аниқ тасвирлаш кўникмаларини шакллантиради.

Экскурсия болаларда табиатга меҳр уйғотади, уни севиш ва табиат эҳсонларини асраш ҳиссини тарбиялайди.

Ишлаб чиқариш корхоналарига, музей ва бошқа жойларга экскурсиялар эса тарихий воқеаларнинг тўғри идрок этишларини таъминлайди, катталар меҳнати билан таништиради, ўқувчида меҳнатга муҳаббат уйғотади, касбга йўналтиради.

Фильм намойиш қилиш. Тарихий материалларни, асар муаллифи ҳаётини ўрганишдан олдин фильм намойиш қилинса, ўқувчиларнинг асарни идрок қилишлари фаоллашади. Масалан, 2-синфда “Гулзорда” ҳикоясини ўқишда ”Меҳробдан чаён” фильмидан парча кўрсатилиши, 3-4-синфларда Ибн Сино ҳақидаги асарларни ўрганишда ”Улуғбек хазинаси”, Алишер Навоий ҳақидаги асарлар билан таништиришда “Алишер Навоий” фильми намойиш этилиши мумкин.

Видео лавҳалардан ўқувчиларни асарни ўқишга тайёрлаш даврида фойдаланилади. Улар ўқувчиларнинг тасаввур қилишларига, тушунчаларини ойдинлаштиришга, онгли ўқиш ва ҳиссий идрок этишларига ёрдам беради. Ўқувчиларнинг фильм намоёишида туғилган айрим саволларига уларнинг ўзлари янги ўқийдиган асарлардан жавоб топадилар. Тайёргарлик ишларини бундай уюштириш ўқувчиларнинг ўқишга бўлган қизиқишларини ҳам оширади.

Ўқитувчи ҳикояси. Бу метод асар муаллифи ҳақида маълумот беришда энг самарали ҳисобланади. Асар муаллифи шоир ва ёзувчилар ҳақида сўзлаб берилаётганда уларнинг портретлари, болалар учун ёзган асарлари намоёиш этилса, ўқувчиларнинг муаллиф ижодига қизиқишлари ортади. Бошланғич синфда шоир, ёзувчиларнинг ўз тилидан ўқиган асарлари ёки улар ҳақида бошқалар айтган фикрларни магнит тасмасидан эшиттирилса ёки видео тасмадан кўрсатилиб, унга ўқитувчи ҳикояси қўшилса, дарснинг самарадорлиги янада ошади. Масалан, 4-синфда Ўзбекистон Республикаси Давлат Матҳияси айтилгач, А. Ориповнинг ўзи айтган ”Ўзбекистон” шеъри қўйиб эшиттирилиши мумкин.

Ўқитувчи ёзувчи ва шоирлар ҳақидаги маълумотларни ўқувчилар савиясига мос қилиб, ҳажонли қилиб ҳикоя қилса, ўқувчиларнинг бадиий асарни ўқишга ички истаги кучаяди, уларда китоб ўқишга муҳаббат ортади. Ёзувчи ҳақидаги маълумот 1-синфдан 4-синфга боргунга қадар кўпайтирилиб, чуқурлаштирилиб борилади.

Синфдан синфга кўчиш билан ёзувчи ҳаёти ва ижоди ҳақидаги ўқувчилар билими ортиб боради. Асар муаллифи билан таништиришга қўйилган талаблар ҳам кўпаяди. Ўқитувчи қисқа маълумот беришдан ёзувчи ҳаёти билан тўлиқроқ таништиришга ўтади. Бунда у кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ёшига мос имкониятларни, улар ёзувчи билан қай даражада таниш эканлиги ва унинг асарларидан нималарни ўқиганлигини ҳисобга олади.

КЕЙСЛАР ТҮҮЦЛАМИ

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-КЕЙС: Ўқувчиларнинг ёзма ишида учрайдиган хатолар.

Кириш. Орфография грекча сўз бўлиб, тўғри ёзиш маъносини ифодалайди. Тилшуносликнинг орфография бўлими ёзма нутқни шакллантиради. Ёзма нутқни ифодалашда график ёзув орқали амалга оширилади. Ёзув орқали воқеа-ходисани кишиларга етказишда, ташкилотлар билан ёзма алоқа қилишда фақат графиканинг ўзи кифоя қилмайди, етарли бўлмайди. Ёзув орқали сўз - товуш қандай талаффуз қилинса, шундай ёзиш тушунилади. Тилнинг товуш таркиби ёзувга нисбатан мураккабдир. Бундай мураккаблик "Ўзбек тилининг орфоэпик луғати"да ўз аксини топган. Масалан, томоша, томаша, тамошо каби турлича талаффуз қилинади. Гўш, пас, Самарқанд сўзларига орфографик қоида асосида "т,д" ҳарфлари қўйиб ёзилади, томоша тузилиши қоидалаштирилган. Орфографик қоидалар ўзбек халқининг сўзлар ёзувини бир хил ёзма ифодалашни таъминлайди. Демак, орфография тилидаги сўз асос-негизлари ва қўшимчаларни ягона тарзда ёзиш қоидаларининг йиғиндисидир.

Бошланғич синфларда сўзнинг сатрга сиғмай қолган қисмини кейинги қаторга бўғинлаб кўчириб ёзишни, бунда бўғин ҳосил қилган бир унли ҳарфни олдинги қаторда қолдириб ва кейинги қаторга бўғинлаб кўчириб ёзишни, унда бўғин ҳосил қилган бир унли ҳарфни олдинги қаторда ва кейинги қаторга кўчириб ёзиб бўлмаслигини, гап бошида, шунингдек, кишилар исмида, ҳайвонларга қўйилган номларда бош ҳарф ишлатилишини билиш, сингил, кўнгил каби сўзларни бўғинга тўғри бўлиш, қўшма сўзларни ажратиб ёки қўшиб ёзишни, жуфт сўзларни чизиқча билан ёзишни ўргатишдек имловий вазифалар туради.

Айнан ана шу масалаларни чуқур ўрганиш "Кейс стади"га асосланган ўқитиш технологиясининг асосий мақсади ҳисобланади. Ушбу технология амалий вазиятларни ҳал этиш жараёнида ўрганилган ўқув мавзуси бўйича билимларни мустаҳкамлашга, муаммоларни таҳлил қилиш ва қирраларни яқка тартибда ёки гуруҳларда қабул қилиш кўникмаларини эгаллашга, ижодий ва ўрганиш қобилиятлари, мантикий фикрлаш, нутқ ва муҳит шароитларига мослашиш қобилиятларини ривожлантиришга ҳамда қарорларни мустақил қабул қилишга ва ўз-ўзини назорат қилишга ёрдам беради.

Ушбу кейсни муваффақиятли амалга ошириш учун мавзу бўйича ҳақида билим ва кўникмаларга эга бўлиш зарур.

Тавсия этилган кейсни ечиш қуйидаги натижаларга эришишга имкон яратади:

- ўзлаштирилган мавзу бўйича билимларни мустаҳкамлаш;
- муаммонинг ҳамда қабул қилинган ечимнинг индивидуал ва гуруҳий таҳлилида билим ва кўникмаларни қайта топшириш;
- мантиқий фикрлашни ривожлантириш;
- мустақил равишда қарор қабул қилиш кўникмаларини эгаллаш;
- ўқув ахборотларини ўзлаштириш даражасини текшириб кўриш.

ХАТО ТУРЛАРИ. ТЕКШИРУВ ДИКТАНТИДА ҚАНДАЙ ХАТО ТУРЛАРИ ФАРҚЛАНАДИ?

1-вазият

Услубий қўлланмаларда хато тури икки хил белгиланади: жиддий хатолар, жузъий хатолар.

Жиддий хатолар баҳонинг пасайишига олиб келади. Жузъий хатолар кечиримли ёки баҳога таъсир этмайди, дейиш мумкин.

Бошланғич синф ёзма ишларида хатоларнинг имловий, услубий, ишорат, график турлари учрайди.

АМАЛИЙ ВАЗИЯТНИ БОСҚИЧМА – БОСҚИЧ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВА ҲАЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ТИНГЛОВЧИЛАРГА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Тингловчиларга йўриқнома

Иш босқичлари	Маслаҳатлар ва тавсияномалар
1. Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан танишиш	Аввало кейс билан танишинг. Мавзу ҳақида тушунча ҳосил қилиш учун бор бўлган бутун ахборотни диққат билан ўқиб чиқиш лозим. Ўқиш пайтида вазиятни таҳлил қилишга шошилманг.
2. Берилган вазият билан танишиш	Маълумотларни яна бир маротаба диққат билан ўқиб чиқинг. Сиз учун муҳим бўлган сатрларни белгиланг. Бир абзацдан иккинчи абзацга ўтишдан олдин, уни икки уч маротаба ўқиб мазмунига кириб борамиз. Кейсдаги муҳим фикрларни қалам ёрдамида остини чизиб кўйинг. Вазият тавсифида берилган асосий тушунча ва ибораларга диққатингизни жалб қилинг.
3. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш	Асосий муаммо ва кичик муаммоларга диққатингизни жалб қилинг. <i>Асосий муаммо:</i> Диктант турлари, хато турлари. Қуйидаги саволларга жавоб беришга ҳаракат қилинг.

	<p>1. Тилнинг товуш таркиби ёзувга нисбатан мураккаблигини тушунтиринг.</p> <p>2. Бўғин кўчириш қоидаларини изоҳланг.</p> <p>3. Бошланғич синфларда қандай имло қоидалари ўрганилади?</p> <p>4. Талаффузда камчилиги бор болалар қандай имло хатоларга йўл кўядилар?</p> <p>5. Савод ўргатиш даврида имло қоидаларини ўзлаштиришда қандай усуллардан фойдаланилади?</p> <p>Асосий муаммомага қаратилганини аниқланг. Муаммонинг асосий мазмунини ажратиб олинг. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш – объектнинг ҳолатини аниқланг, асосий қирраларига эътибор қаратинг, муаммоли вазиятнинг ҳамма томонларини таҳлил қилинг.</p>
4. Муаммоли вазиятни ечиш усул ва воситаларини танлаш ҳамда асослаш	Ушбу вазиятдан чиқиб кетиш ҳаракатларни излаб топиш мақсадида қуйида тақдим этилган “Муаммоли вазият Т-жадвал ”ни тўлдиришга киришинг. Муаммони ечиш учун барча вазиятларни кўриб чиқинг, муқобил вазиятни яратинг. Муаммонинг ечимини аниқ вариантлардан танлаб олинг, муаммога аниқ ечимини топинг. Жадвални тўлдириш. Кейс билан ишлаш натижаларини ёзма шаклда илова этинг

“Муаммоли вазият »жадвали

Текишириш диктанти хато турлари.	Имло хато турлари	Услубий хато турлари.	Ишорат хато турлари.	График хато турлари.
---	--------------------------	------------------------------	-----------------------------	-----------------------------

Тўлдирилган жадвал (ўқитувчи олдиндан тўлдиради – тингловчи қўлига берилмайди)

Текишириш диктанти хато турлари.	Имло хато турлари.	Услубий хато турлари.	Ишорат хато турлари.	График хато турлари.
Текишириш диктантидаги хато турлари. Услубий қўлланмаларда хато икки хил белгиланади: жиддий хатолар, жузюий хатолар. Жиддий хатолар	Имло хато турлари. 1. Сўзда ҳарфнинг тушиб қолдирилиши ёки орттирилиб, сўз маъносининг ўзгариши:	Услубий хато турлари. Услубий хатолар текшириш диктантида, таълимий диктант ёзиш жараёнида камдан-кам юз беради. Услубий хатолар кўпроқ баён ва иншоларда	Ишорат хато турлари. Ишорат хато ёзма ишларнинг барчасида учрайди, аммо тиниш белгиларининг ҳаммаси бошланғич синфларда (9 та)	График хато турлари. График хато бошланғич синфларга хос типик хато туридир. Хуснихат

<p>баллнинг пасайишига олиб келади. Жузый хатолар кечиримли ёки баҳога таъсир этмайди дейиш мумкин.</p> <p>Бошланғич синф ёзма ишларида хатоларнинг имло, услубий, ишорат, шаклий турлари учрайди.</p>	<p>Катта-ката; жойида-жоида.</p> <p>2. Тутук белгиси туширилса: Маъмура-Мамура, Раъно-Рано</p> <p>3. Диакритик белгилар туширилса: Ўў, Ғғ, Қ. Қодир-Оодир, Ғулом-Ғулом, ғўз-ғоз. ўн-он.</p> <p>4. Жуфт, такрор сўзлар орасига, бўғин кўчиришда чизикча (-) (чизикча 3-4 мм бўлади, чизикча имло белгисидир, у ишорат хато эмас)</p>	<p>учрайди:</p> <p>1. Берилган гапда бирон сўзнинг тушиб қолиши ёки бирор гап бўлагининг етишмаслиги.</p> <p>2. Берииган гапда келишик кўшимчаларидан бири ўрнига бошқасининг қўлланиши ёки нўърин туширилиши натижасида мақсад қилинган мазмуннинг ўзгарилиши оқибатида: Мактаб директорини кабинетида учратдим. Мактаб директорининг кабинетида учратдим. Мактабдан келдим. Мактабда келдим.</p> <p>3. Адабий тил ўрнида шева сўзини қўллаш. Бу хато тури диктант ёзишда ҳам баъзан учраши кузатилади, асосан баён яна иншоларда учрайди: опа-опой, она-ойи.</p>	<p>ўрганилмайди. 2-3-синфларда нукта, сўрок, ундов тиниш белгилари ўрганилади, холос. Қолганлари ўрни билан перепедиктив усулда баён қилинади.</p> <p>1. Тире (-) тиниш белгисидир. Тире билан чизикча (-) фарқлидир. Тире ҳажми 5-7 мм. У ишорат хатодир.</p> <p>2. Нукта (.), сўрок (?), ундов (!), вергул (,), кўп нукта (...), нуқтали вергул (;), икки нукта (:), кавс ( ), қўштирноқ (“”) тиниш белгилари ноўрин қўйилса ёки тушириб қолдирилса ишорат хато саналади.</p>	<p>меъёрида ёзилмай, ҳарф шакли бузилса, унинг остига чизилади. Ҳарфнинг хуснихат шаклининг тўғриси дафтар ҳошиясида намуна сифатида ёзиб қўйилади. Шаклий хато ёзма ишларнинг барчасидан ҳисобга олинади, баллга таъсир этади.</p>
--	---	--	---	---

2-КЕЙС: Бошланғич синф ўқувчиларининг луғат бойлигини ошириш масаласи

Кириш. Бошланғич синфнинг ҳар бир босқичда доимий бажарилиши зарур муҳим иш тури луғат билан ишлашдир.

Луғат билан ишлаш давлат таълим стандартида белгилаб қўйилган. Ҳар бир синф она тили дарслигининг охирида луғат берилган. Бу эса луғат устида ишлашнинг масъулиятлилигини белгилайди. Умуман тилшуносликнинг катта бўлими лексикология яна ўз ичида лексикография, фразеология ҳам сўз маъноси билан шуғулланади. Ҳозирги кунда фақат тилшуносликка доир бир неча луғатлар – “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”, “Ўзбек тили фразеологиясининг изоҳли луғати”, “Ўзбек тилининг имло луғати”, “Ўзбек тилининг изоҳли синонимлар луғати”, “Ўзбек тилининг паронимлар луғати”, “Ўзбек тилининг морфемик луғати” ва яна бошқа луғатларга эгамиз.

Ўзбек тилининг луғати билан ишлаш зарурлиги шуни белгилайдики, бошланғич синф ўқувчиси ҳар бир она тили дарсида 4-6 сўз, ҳамма дарсларда бир кунда 8-10 янги сўзни ўрганиш талаб этилади. Сўз билан ишлашда ўқувчининг пухта ўзлаштирмаган сўз маъносига аниқлик киритиш, уларни маъноси яқин сўзлар билан қиёслаш, сўзнинг кинояли маъноси, кўп маънолилиги устида ишлаш, маъновий синонимларнинг маъно нозикликлари устида ишлаш, айрим фразеологик бирликлар, тасвирий ифодалар билан ишлаш зарурати келиб чиқади.

Адабий тилда ишлатилмайдиган сўзлардан ўқувчилар нутқини тозалаш ҳам муҳим вазифадир. Ўқувчилар луғатини бадиий асарларда учрайдиган янги сўзлар, четдан ўзлашган сўзлар, фанга доир атамалар билан бойитиш лозим.

Айнан ана шу масалаларни чуқур ўрганиш “Кейс стади”га асосланган ўқитиш технологиясининг асосий мақсади ҳисобланади. Ушбу технология амалий вазиятларни ҳал этиш жараёнида ўрганилган ўқув мавзуси бўйича билимларни мустаҳкамлашга, муаммоларни таҳлил қилиш ва қирраларни яқка тартибда ёки гуруҳларда қабул қилиш кўникмаларини эгаллашга, ижодий ва ўрганиш қобилиятлари, мантиқий фикрлаш, нутқ ва муҳит шароитларига мослашиш қобилиятларини ривожлантиришга ҳамда қарорларни мустақил қабул қилишга ва ўз-ўзини назорат қилишга ёрдам беради.

Ушбу кейсни муваффақиятли амалга ошириш учун мавзу бўйича ҳақида билим ва кўникмаларга эга бўлиш зарур.

Тавсия этилган кейсни ечиш қуйидаги натижаларга эришишга имкон яратади:

- ўзлаштирилган мавзу бўйича билимларни мустаҳкамлаш;

- муаммонинг ҳамда қабул қилинган ечимнинг индивидуал ва гуруҳий таҳлилида билим ва кўникмаларни қайта топшириш;
- мантиқий фикрлашни ривожлантириш;
- мустақил равишда қарор қабул қилиш кўникмаларини эгаллаш;
- ўқув ахборотларини ўзлаштириш даражасини текшириб кўриш.

Сўз маъноси нима?

1-вазият

Сўздан нима англашилса, ўша сўзнинг луғавий маъноси бўлиши тушунтирилади. “Думалоқ, бир томони оппоқ, бир томони қип-қизил, ширин бу нима, ўқувчилар?” - дейилса, улар олма дейишлари, “Оппоқ, юмшоқ, момикдек майин нима?” - дейилса, пахта деб номланиши мумкин.

Ҳикоя ва машқ таркибида ўзлашган сўзларга дуч келамиз. Мактаб, кутубхона, сингари сўзлар онгимизга гарчи сингиб кетган бўлса ҳам, бу сўзлар араб тилидан олинганини, банк, мармелат сўзлари поляк, испан тилларидан ўзлашганини, футбол ингилизча эканлигини айтиб изоҳлаш мумкин.

Ўқувчи луғатини бойтадиган шундай усуллардан фойдаланиш мумкин:

1. Ўқувчиларнинг уй шароити, атроф-муҳит таъсирида ўқувчи нутқини “безаб турган” турган сўзлардан холи қилиш, шева сўзлари, вулгар, жаргон, арго сўзлардан тозалаш, турли кўпол сўзларни қўллашдан тийилиш; жинни, эшак, мол каби ҳақорат сўзларни айтмаслик учун болаларни уялтириш.

2. Машқ ёки матндан изоҳ талаб сўзларни аниқлаш ва мавзу баёнидан аввал сўзни изоҳлаш.

3. Матндаги сўз маъноси изоҳлангач, унинг ўрнига синонимини қўллаш, сўзнинг нозик маъносига тушуниб этиш.

4. Ўша сўзни янада яхшироқ тушуниш ва нутқ таркибида қўллаш учун, сўз ишлатишни фаоллаштириш учун антонимларини келтириш.

5. Баъзи ҳолат феъли, ҳаракат белгисини ифодаловчи сўзларнинг маъносини ҳолат ва ҳаракат билан амалий изоҳлаш.

6. Маъноси тушунарсиз сўзларни қайси тилдан эканлигини, қайси туркумга мансублигини, қандай луғавий маънога эгалигини аниқлаш учун изоҳли луғатлар орқали мустақил ишлаш.

7. Ана шу таянч сўзлар иштирокида гап ва кичик матн тузиш.

8. Баъзи сўзларни уларнинг вазифасини изоҳлаш орқали тушунтириш: Комбайн- бир вақтнинг ўзида, донни ўрадиган, янчадиган, тозалайдиган

хўжалик машинаси; аэропорт - самолётлар турадиган, учиб кетадиган ёки келиб қўнадиган жой.

2-вазият

Синонимлар маъносига кўра икки хил бўлади.

1. Тўлиқ синонимлар.

2. Маъновий синонимлар.

Маъновий синонимлар ўз маъносига кўра лексик, морфологик, грамматик, фразеологик, синтактик турларга бўлинади.

Синонимлар маъно фарқлари билан нутқнинг таъсирчанлигини оширади, нутқни тушунарли қилади, ҳиссий-таъсирий бўёқни таъминлайди.

Машқ турлари:

1. Берилган синонимик қаторга гуруҳлаш. Ватан, мақсад, китоб, диёр, ният, мамлакат, мурод.

2. Берилган сўзга синоним танлаш: осмон, кўк, само, фалак.

3. Туширилган синоним сўзларни ўз ўрнига қўйиб матнни кўчириш. Синонимлар рўйхати машқ остида берилади.

4. Синонимлардан мосини қўйиб мосини кўчириш. Синонимлар қавс ичида берилади.

5. Синоним ва уларга мос сўз бирكمаси ҳосил қилиш учун сўзлаб берилади, сўз бирикмаси тузилади.

Ибора ва тасвирий ифодалар билан ишлаш

3-вазият

Ибора ва тасвирий иборалар ҳам лексик бирликдир. Ибора, тасвирий ифода, мақол, маталлар нутқимиз кўркидир. Кўнгли оқ, қўли очиқ, тепаси тикка бўлди, туянинг думи эрга текканда, кизил қор ёққанда каби ибора ва ибора маталлар билан 3-4 синф ўқувчилари таништирилиши мумкин.

Ўқувчилар фикрлашини, тафаккурини ривожлантиришда 1-2 синфлар учун мантиқий машқлар қўл келади.

Мантиқий машқлар болаларнинг предмет ва атроф-муҳит ҳақидаги билимларини тартибга келтиради ва уларга тўғри фикрлаш усулларни ўргатади.

Предмет номлари ва белги билдирадиган сўларни гуруҳларга ажратиш. Идишлар номини, иш қуроллари, ўқув қуролларига берилган сўзларни гуруҳлаш ўқувчиларнинг ақлий фаолиятларини ривожлантиради.

Ўқувчи қанча сўз бойлигига эга бўлса, унинг оғзаки ва ёзма нутқи раван бўлади, мантиқий фикрлаши ривожланади.

Иборалар	Тасвирий ифодалар
----------	-------------------

**АМАЛИЙ ВАЗИЯТНИ БОСҚИЧМА – БОСҚИЧ ТАҲЛИЛ
ҚИЛИШ ВА ҲАЛ ЕТИШ БЎЙИЧА ТИНГЛОВЧИЛАРГА УСЛУБИЙ
КЎРСАТМАЛАР**

Тингловчиларга йўриқнома

Иш босқичлари	Маслаҳатлар ва тавсияномалар
1. Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан танишиш	Аввало кейс билан танишинг. Мавзу ҳақида тушунча ҳосил қилиш учун бор бўлган бутун ахборотни диққат билан ўқиб чиқиш лозим. Ўқиш пайтида вазиятни таҳлил қилишга шошилманг
2. Берилган вазият билан танишиш	Маълумотларни яна бир маротаба диққат билан ўқиб чиқинг. Сиз учун муҳим бўлган сатрларни белгиланг. Бир абзацдан иккинчи абзацга ўтишдан олдин, уни икки уч маротаба ўқиб мазмунига кириб борамиз. Кейсдаги муҳим фикрларни қалам ёрдамида остини чизиб қўйинг. Вазият тавсифида берилган асосий тушунча ва ибораларга диққатингизни жалб қилинг.
3. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш	Асосий муаммо ва кичик муаммоларга диққатингизни жалб қилинг. Асосий муаммо: Луғат устида ишлаш Қуйидаги саволларга жавоб беришга ҳаракат қилинг. 1. Синонимлар билан қандай ишлайсиз? 2. Мантиқий машқлар қандай бўлади 3. Сўз маъноси нима? 4. Ибора ва тасвирий ифодалар билан ишлаш Асосий муаммо нимага қаратилганини аниқланг. Муаммонинг асосий мазмунини ажратиб олинг. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш – объектнинг ҳолатини аниқланг, асосий қирраларига эътибор қаратинг, муаммоли вазиятнинг ҳамма томонларини

	тахлил қилинг..
4. Муаммоли вазиятни ечиш усул ва воситаларини танлаш ҳамда асослаш	Ушбу вазиятдан чиқиб кетиш ҳаракатларни излаб топиш мақсадида куйида тақдим этилган “Муаммоли вазият Т-жадвал ”ини тўлдиришга киришинг. Муаммони ечиш учун барча вазиятларни кўриб чиқинг, муқобил вазиятни яратинг. Муаммонинг ечимини аниқ вариантлардан танлаб олинг, муаммога аниқ ечимини топинг. Жадвални тўлдиринг. Кейс билан ишлаш натижаларини ёзма шаклда илова этинг

“Муаммоли вазият » жадвали

Жадвални тўлдириш. Тингловчилар таққосланувчи жиҳатларни таърифлашади ва мувофиқ туркумлар тагига маълумотни тақсимлаб чиқади.

Синоним	Ибора	Тасвирий ифодалар

3-КЕЙС: Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатишдаги муаммолар

Кириш. Биринчи синфларда товушларни ўргатиш. Товушни ҳарфга, ҳарфни товушга айлантириш деб ақлий фаолият амалга оширилади ёки товушни ҳарфга, ҳарфни товушга «таржима қилиш» деб тушунмоқ лозим. Ўқитишнинг бу усули таҳлил-таркиб товуш методи асосида амалга оширилади.

Таҳлил- таркиб товуш методи деганда нутқдан гапни, гапдан сўзни, сўздан бўғинни, бўғиндан сўз, сўздан гап, гапдан нутқ англашилади. Бу метод С.П. Редазубов томонидан мукамал ишланган. Бу усул ўзбек олимларидан К. Абдуллаева, К.Қосимова, Й.Абдуллаевлар томонидан ёритилган.

Айнан ана шу масалаларни чуқур ўрганиш “Кейс стади”га асосланаган ўқитиш технологиясининг асосий мақсади ҳисобланади. Ушбу технология амалий вазиятларни ҳал этиш жараёнида ўрганилган ўқув мавзуси бўйича билимларни мустаҳкамлашга, муаммоларни таҳлил қилиш ва қирраларни яқка тартибда ёки гуруҳларда қабул қилиш кўникмаларини эгаллашга, ижодий ва ўрганиш қобилиятлари, мантиқий фикрлаш, нутқ ва

муҳит шароитларига мослашиш қобилиятларини ривожлантиришга ҳамда қарорларни мустақил қабул қилишга ва ўз-ўзини назорат қилишга ёрдам беради.

Ушбу кейсни муваффақиятли амалга ошириш учун мавзу бўйича ҳақида билим ва кўникмаларга эга бўлиш зарур.

Тавсия этилган кейсни ечиш қуйидаги натижаларга эришишга имкон яратади:

- ўзлаштирилган мавзу бўйича билимларни мустаҳкамлаш;
- муаммонинг ҳамда қабул қилинган ечимнинг индивидуал ва гуруҳий таҳлилида билим ва кўникмаларни қайта топшириш;
- мантиқий фикрлашни ривожлантириш;
- мустақил равишда қарор қабул қилиш кўникмаларини эгаллаш;
- ўқув ахборотларини ўзлаштириш даражасини текшириб кўриш.

Дикция турлари.

1-вазият.

Уларнинг оҳангдорлигини таъминлашда «солфеджио»га боғлаш мумкин: до, ре, ми, фа, сол, ля, си - а, о, ў, у, э, и, а, и, у, у, а.

С, ш, иштирок этган сўзларни такрор талаффуз қилиш сира, шира,. Секиндан тезлатиш.

Тез айтишдан фойдаланиш: Олимдан олма олдингми? Ғани ғилдиракни ғизиллатиб ғилдиратди.

Хўр билан ўқитиш, санаш оҳанги билан ўқиш: Бир-га, икки-ни, бир-на, икки-зи, уч-ра.

Нутқ ўстириш усуллари.

2-вазият.

1. Болалар нутқидаги камчиликларни тўғрилаш.
2. Луғатини бойитиш.
3. Сўз маъноларини изоҳлаш.
4. Йиғиқ гапни ёйиқ гапга, содда гапни қўшма гапга айлантириш.
5. Яқин маъноли сўз танлаш (синоним топиш).
6. Расмга қараб кичик ҳикоя тузиш.
7. Логопед ёрдамида ташкил.

**АМАЛИЙ ВАЗИЯТНИ БОСҚИЧМА – БОСҚИЧ ТАҲЛИЛ
ҚИЛИШ ВА ҲАЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ТИНЛОВЧИЛАРГА УСЛУБИЙ
КЎРСАТМАЛАР**

Тингловчиларга йўриқнома

Иш босқичлари	Маслаҳатлар ва тавсияномалар
1. Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан танишиш	Аввало кейс билан танишинг. Мавзу ҳақида тушунча ҳосил қилиш учун бор бўлган бутун ахборотни диққат билан ўқиб чиқиш лозим. Ўқиш пайтида вазиятни таҳлил қилишга шошилманг.
2. Берилган вазият билан танишиш	Маълумотларни яна бир маротаба диққат билан ўқиб чиқинг. Сиз учун муҳим бўлган сатрларни белгиланг. Бир абзацдан иккинчи абзацга ўтишдан олдин, уни икки уч маротаба ўқиб мазмунига кириб борамиз. Кейсдаги муҳим фикрларни қалам ёрдамида остини чизиб қўйинг. Вазият тавсифида берилган асосий тушунча ва ибораларга диққатингизни жалб қилинг.
3. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш	<p>Асосий муаммо ва кичик муаммоларга диққатингизни жалб қилинг.</p> <p>Асосий муаммо: Асосий даврнинг яқунловчи қисми, унинг вазифалари.</p> <p>Қуйидаги саволларга жавоб беришга ҳаракат қилинг.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Бошланғич синфларда она тилини ўрганиш усуллари билан шуғулланган олимлардан кимларни биласиз? 2. Бўғинлаб ўқишда қандай бўғин турларидан фойдаланилади? 3. Очиқ ва ёпиқ бўғинлар жадвали қандай тузилади? 4. Жадвалдан қандай усуллар орқали фойдаланилади? 5. Савод ўргатиш даврида матн устида мустақил иш қандай ташкил қилинади? 6. Дикция турларини айтинг. 7. Нутқ ўстириш усулларини айтинг. <p>Асосий муаммо нимага қаратилганини аниқланг. Муаммонинг асосий мазмунини ажратиб олинг. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш – объектнинг ҳолатини аниқланг, асосий қирраларига эътибор қаратинг, муаммоли вазиятнинг ҳамма томонларини таҳлил қилинг.</p>
4. Муаммоли	Ушбу вазиятдан чиқиб кетиш ҳаракатларни излаб топиш

вазиятни ечиш усул ва воситаларини танлаш ҳамда асослаш	мақсадида қуйида тақдим этилган “Муаммоли вазият Т-жадвал ”ини тўлдиришга киришинг. Муаммони ечиш учун барча вазиятларни кўриб чиқинг, муқобил вазиятни яратинг. Муаммонинг ечимини аниқ вариантлардан танлаб олинг, муаммонинг аниқ ечимини топинг. Жадвални тўлдиринг. Кейс билан ишлаш натижаларини ёзма шаклда илова этинг
---	---

“Муаммоли вазият »жадвали

Янги товушни талаффуз қилиш	Ҳарф кассасида ишлаш	Ундошларни алмаштириш орқали янги сўз ясаш	Бўғинлар жадвали тузиш ва ундан фойдаланиш
-----------------------------	----------------------	--	--

Тўлдирилган жадвал (ўқитувчи олдиндан тўлдиради – Тингловчи қўлига берилмайди)

Янги товушни талаффуз қилиш	Ҳарф териш картон орқали ишлаш	Ундошларни алмаштириш орқали янги сўз ясаш	Бўғинлар жадвали тузиш ва ундан фойдаланиш
Янги товуш ўрганилганда шу товуш чўзиб талаффуз қилинади: миил, сссана, оол-ма. Биринчи савод ўргатиш дарсларида буни ҳосил қилиш мураккаблиги бор. Биринчидан ўқиш кўникмаси йўқлиги учун етти ёшли боланинг кўриш майдони тор бўлади. Шунинг учун кўп ўқувчилар бўғинни, сўзни тахминан ўқийди. О-на сўзида уч	сўз тузилади, сўздаги ҳарф ўқилади, саналади, бўғинга ажратилади. Бўғин саналади, ўқилади.	Ундошларни алмаштириш орқали янги сўз ясаш ол-дим, олтин тил-дил, бил.	Жадвал икки хил бўлади: а) ёпиқ бўғин жадвали, б) очик бўғин жадвали.

<p>кўриш майдони бор деб фараз қиламиз о-н-а кўз о ҳарфини товушга айлантиради, товуш узилади. Н-сонор товушини (овозни) узмай а товушга улашни амалга оширади, шунда бўғин ҳосил бўлади, н товуши узилиб а товушини алоҳида айтиб сўнгра на деб ўқиса, бўғин ҳосил бўлмайди. Бундай ҳолатда ўқувчи бўғинлаб эмас, ҳарфлаб ўқишга одатланади. Бу эса тез ўқиш методини кечиктиради.</p>			
---	--	--	--

4-КЕЙС: Синфда ўқиш дарсларини ташкил этиш

Кириш. Ўқув материаллари болаларга таълим бериш, уларни тарбиялашда муҳим бўлган борлиқ ҳақидаги билимларни ўз ичига олган ҳолда бадиий ва илмий оммабоп адабиётлар учун хос бўлган мавзулар билан таништиради. Бу материаллар кичик ёшдаги ўқувчиларни ўрта мактабда адабиётни мунтазам ўрганишга тайёрлайди.

Синфда ўқиш дарсларида таълим – тарбиявий вазифалар умумий равишда ҳал қилинади. Болаларнинг атрофни ўраб олган муҳит ҳақида, Ватанимизнинг, халқимизнинг мустақилликдан олдинги ва ҳозирги ҳаёти ҳақида билимлар кенгаяди: миллий дунёқарашлари, ижобий ахлоқий сифатлари шаклланади, улар ақлий ва маънавий жиҳатдан камол топадилар, мустақил равишда билим олиш асосларини эгаллайдилар.

“Ўқиш китоби”ни таҳлил қилиш фикримизни тасдиқлайди. Бу дарсликларнинг мазмуни ва методик материаллари (матн таҳлил қилиш учун топшириқ ва саволлар, мустақил ишлар тизими ва ҳақозо) ўзаро боғлиқ ҳолда берилади. Таълим-тарбиявий вазифаларни биргаликда амалга

ошириш учун ўқиш дарсларида матнни ўқишгина эмас, балки матн устида қандай ишлаш кераклиги муҳимдир. Ўқиш дарсларида таълим тарбия вазибаларини ўқувчиларга билим ва кўникмаларнинг маълум йиғиндисини эгаллашни уларда миллийлик учун зарур бўлган шахсий сифатларни шакллантириш билан боғлаб амалга оширилади.

Айнан ана шу масалаларни чуқур ўрганиш “Кейс стади”га асосланган ўқитиш технологиясининг асосий мақсади ҳисобланади. Ушбу технология амалий вазиятларни ҳал этиш жараёнида ўрганилган ўқув мавзуси бўйича билимларни мустаҳкамлашга, муаммоларни таҳлил қилиш ва қирраларни яқка тартибда ёки гуруҳларда қабул қилиш кўникмаларини эгаллашга, ижодий ва ўрганиш қобилиятлари, мантиқий фикрлаш, нутқ ва муҳит шароитларига мослашиш қобилиятларини ривожлантиришга ҳамда қарорларни мустақил қабул қилишга ва ўз-ўзини назорат қилишга ёрдам беради.

Ушбу кейсни муваффақиятли амалга ошириш учун мавзу бўйича ҳақида билим ва кўникмаларга эга бўлиш зарур.

Тавсия этилган кейсни ечиш қуйидаги натижаларга эришишга имкон яратади:

- ўзлаштирилган мавзу бўйича билимларни мустаҳкамлаш;
- муаммонинг ҳамда қабул қилинган ечимнинг индивидуал ва гуруҳий таҳлилида билим ва кўникмаларни қайта топшириш;
- мантиқий фикрлашни ривожлантириш;
- мустақил равишда қарор қабул қилиш кўникмаларини эгаллаш;
- ўқув ахборотларини ўзлаштириш даражасини текшириб кўриш.

Бошланғич синф ўқиш дарсларида қандай масалаларни ҳал этиш назарда тутилади

1-вазият

1. Ўқувчиларда яхши ўқиш сифатлари: тўғри, тез, онгли, ифодали, ўқув малакаларини шакллантириш.

2. Болаларда китобга муҳаббатни уйғотиш, китобдан фойдаланишга, ундан керакли билимни олишга ўргатиш, яъни китобни севувчи, китоб билан ишлашни билладиган чуқур фикрловчи, сермулоҳаза китобхонларни етиштириш.

3. Ўқувчилардан атроф муҳит ҳақидаги билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш, илмий дунёқараш элементларини шакллантириш.

4. Ўқувчиларда маънавий-маърифий, ахлоқий, нафосат жиҳатдан ва меҳнатга муҳаббат руҳида тарбиялаш.

5. Ўқувчилар нутқи (асосан, оғзаки нутқи) ни ва тафаккурини

ўстириш.

Адабий тасаввур билимларни шакллантириш. Ҳар бир вазифани бажаришнинг аниқ йўли мавжуд, аммо бир вазифа бошқалар билан ўзаро боғлиқ ҳолда ўқиш дарслари ва синфдан ташқари машғулотлар жараёнида ҳал қилинади.

АМАЛИЙ ВАЗИЯТНИ БОСҚИЧМА – БОСҚИЧ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВА ҲАЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ТИНГЛОВЧИЛАРГА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Тингловчиларга йўриқнома

Иш босқичлари	Маслаҳатлар ва тавсияномалар
1. Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан танишиш	Аввало кейс билан танишинг. Мавзу ҳақида тушунча ҳосил қилиш учун бор бўлган бутун ахборотни диққат билан ўқиб чиқиш лозим. Ўқиш пайтида вазиятни таҳлил қилишга шошилманг
2. Берилган вазият билан танишиш	Маълумотларни яна бир маротаба диққат билан ўқиб чиқинг. Сиз учун муҳим бўлган сатрларни белгиланг. Бир абзацдан иккинчи абзацга ўтишдан олдин, уни икки уч маротаба ўқиб мазмунига кириб борамиз. Кейсдаги муҳим фикрларни қалам ёрдамида остини чизиб қўйинг. Вазият тавсифида берилган асосий тушунча ва ибораларга диққатингизни жалб қилинг.
3. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш	Асосий муаммова кичик муаммоларга диққатингизни жалб қилинг. Асосий муаммо: Синфда ўқиш методикаси Қуйидаги саволларга жавоб беришга ҳаракат қилинг. Таълимий характердаги ҳарфий, бўғин, сўз, гап диктанлари қандай ўтказилади? 1. Яхши ўқиш малакасининг сифатларини айтинг. 2. Тез ўқишни онгли ўқишга айлантиришда нималарга эътибор берилади? 3. Аналитик, синтетик, автоматлаштириш босқичини қандай тушунасиз? 4. Тўғри ўқишда нималарга эътиборни қаратиш керак?

	<p>5. Хато ўқишнинг олдини олиш учун қандай усуллар қўлланади? Асосий муаммо нимага қаратилганини аниқланг. Муаммонинг асосий мазмунини ажратиб олинг. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш – объектнинг ҳолатини аниқланг, асосий қирраларига эътибор қаратинг, муаммоли вазиятнинг ҳамма томонларини таҳлил қилинг.</p>
<p>4. Муаммоли вазиятни ечиш усул ва воситаларини танлаш ҳамда асослаш</p>	<p>Ушбу вазиятдан чиқиб кетиш ҳаракатларни излаб топиш мақсадида қуйида тақдим этилган “Муаммоли вазият Т-жадвал” ини тўлдиришга киришинг. Муаммони ечиш учун барча вазиятларни кўриб чиқинг, муқобил вазиятни яратинг. Муаммонинг ечимини аниқ вариантлардан танлаб олинг, муаммонинг аниқ ечимини топинг. Жадвални тўлдиринг. Кейс билан ишлаш натижаларини ёзма шаклда илова этинг</p>

“Муаммоли вазият » **жадвали**

Жадвални тўлдириш. Тингловчилар таққосланувчи жиҳатларни таърифлашади ва маълумотни тақсимлаб чиқадилар.

ФОНЕТИК бирликлар			
СЎЗ	ГАП	ҲИКОЯ	ЭРТАК

**МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ
МАВЗУЛАРИ**

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Бошланғич таълим фанларини ўқитиш методикаси модулини тинловчиларга ўқитиш билан бирга уларнинг мустақил изланишларини ташкил этиш ва материалларни мустақил ўзлаштирилишини назорат қилиш учун қуйидаги мавзуларда мустақил иш мавзулари берилади.

1. Она тили дарсларида билим, кўникма, малакаларни назорат қилишнинг замонавий усуллари.

2. Савод ўргатиш даврида ўқишга ўргатишдаги муаммолар.

Мустақил таълим мавзуларини бажариш бўйича тавсиялар илмий ва фундаментал фан соҳасида илмий изланишлар олиб бориш ва фаннинг методологиясида бугунги куннинг етакчи олимлар томонидан олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишлари таҳлил қилинади ва информатика ва ахборот технологияларидаги инновациялардан таълим жараёнида фойдаланиш бўйича мустақил равишда тавсиялар ишлаб чиқадилар.

ТАБИАТШУНОСЛИК ФАНИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-МАВЗУ: Бошланғич синфларда табиатшунослик дарсларининг мазмуни ва уни ташкил этиш методикаси

1.1-2 синфларда “Атрофимиздаги олам” дарслиги билан ишлашнинг методик хусусиятлари.

2.1-2 синфларда шаклланиши лозим бўлган асосий тушунчалар.

3. 3-4 синф “Табиатшунослик” дарслиги билан ишлаш методикаси.

4. ДТС ва ўқув дастури, дарслик. Мультимедиа иловали методик қўлланмаларининг илмий ва амалий таҳлили.

Таянч иборалар: “атрофимиздаги олам”, “табиатшунослик”, “ўлкашунослик”, “билимларни мустаҳкамлаш”, “мантикий тафаккур”, “дарслик билан ишлаш методикаси”.

1.1-2 синфларда “Атрофимиздаги олам” дарслиги билан ишлашнинг методик хусусиятлари.

Бошланғич таълим жараёнида боланинг мантикий тафаккур қила олиши, ақлий ривожланиши, дунёқараши, коммуникатив саводхонлиги ва ўз-ўзини англаш салоҳиятини шакллантириш кўзда тутилади. Бошланғич

синф ўқувчилари жисмонан соғлом бўлишга, моддий борлик гўзалликларини ҳис эта олишга, гўзаллик ва нафосатдан завқлана олишга ўргатилади. Миллий урф - одатлар, уларга риоя этишга, бу урф одатларни ардоқлашга давом этилади. Биринчи синфда ўқитиладиган 1-2 синф “Атрофимиздаги олам” 3-4- синф “Табиатшунослик” ўқув фанлари бу соҳада кенг имкониятларга эга. Бу фанлар теварак атрофдаги табиат билан таништириш, унда олам тузилиши ва табиат ҳодисалари ҳақида бошланғич тасвур ҳосил қилиш, илмий дунёқараш куртакларини шакллантириш, табиатга муҳаббат уйғотиш ва ундан оқилона фойдаланишни ўргатиш кўзда туллади.

Бошланғич таълим босқичида табиат билан таништиришда, билим бериш, кўникма ва малакаларни шакллантиришда хилма -хил усуллардан фойдаланиш ўқувчиларнинг билим олиш қобилиятларни ўстириш, таълимни ҳаёт билан боғлаш ва меҳнатга тайёрлашга қаратилади. Дарсларни турли усулида ташкил этиш ўқитувчидан кўп меҳнат талаб қилса-да, ўқувчиларни шижоаткорликка ундаб, фикрларни вақтдан унумли фойдаланган ҳолда тез, аниқ, лўнда ва ихчам ифодалашга замин яратади.

Дарсларни илғор таълим методлари ва усулларга таяниб ташкил этиш орқали ўқувчиларни фаоллаштиришга, мустақил фикр юритишга, янги тушунчаларни матн ичидан топиб, мазмунини англаб етишга ҳаракат қилишга йўллаш мумкин. Агар бола янгилик сари интилмаса, унда қобилият, ўз фикри, нуқтаи назари ҳам шаклланмайди. Бугунги замонавий таълимда билим ва қобилият ҳал қилувчи аҳамият касб этади

“Атрофимиздаги олам” дарслиги билан ишлаш. Табиатга доир билимлар таълим босқичларидаги узвийлик ва узлуксизлик тамойилига таяниб давом эттирилади. Атроф олам билан таништириш бўйича биринчи дарсда болаларни дарслик билан: муаллифи, титул варағининг мазмуни, безатилиши билан таништириш керак, китоб билан таништириш мундарижаси бўйича бўлади. Болаларни дарслик билан ишлашга ўргата бориб, ўқитувчи уларга ишдаги изчилликни тушунтириши керак: аввал расмлар қараб чиқилади, сўнггра мақоллар ўқилади, шундан кейин саволларга жавоблар олинади.

Дарсликдаги ҳамма мавзуларни ҳам ўқиб айтиб бериш мўлжалланмаган, уларнинг баъзиларини болалар фақат ўқиб чиқишлари ва саволларга жавоб беришлари керак холос, баъзилари бўйича ишнинг қисман иккала тури амалга оширилади. Олиб бориладиган ишлар ҳикоянинг мазмунига, ҳикоя тилининг қийинлиги ёки тушунарлигига боғлиқ.

1-синф дарслик мазмунига шеърлар, мақоллар, топишмоқлар, киритилган. “Мен ва атрофимдаги олам”, “Бизнинг мактаб”, “Бизнинг синф”, “Бизнинг маҳалла”, “Кўчада юриш қоидалари”, “Транспортда юриш қоидаси”, “Шахсий гигиена қоидалари”, “Қуёш”, “Йил фасллар”, “Об-ҳаво” мавзулари бўйича савол ва топшириқлар, текстлар қисқача ишчанлик руҳидаги мақолалар тарзида берилган. Дарсликдаги шеърларни, албатта ёд олиш шарт эмас. Асосий мақсад - мавзу мазмунининг моҳиятини тушунишдир. Мавзу бўйича янги атамалар ва хулосалар дарсликда йўғон ҳарф билан ажратилган, бу эса яхши қолдиришга ёрдам беради. Халқ эртақларининг ҳар хил вазиятларда тасвирланган қаҳрамонлари кўпгина мавзуларда бордир. Улар гўё болалар билан бирга атроф оламини билиб олишга ўрганадилар. Бундай услуб ўқитувчига ўйин вазиятини ўргатишга ва яратишга, болаларда табиатга ва ўқув фанига қизиқишни оширишга ёрдам беради. Расмлар болаларда кузатувчанликни ривожлантиради, шунга кўра улардан кўрилаяётган расмда илгаригига қараганда нималар янги вужудга келганини сўраш зарур.

2-синф дарслик расмлар билан безатилган, уларга савол ва топшириқ, амалий ишлар берилган. Уларнинг баъзилари ўқитувчига болалар эътиборини табиат жисмлари ва ҳодисаларининг ҳар хил хусусиятлари, белгиларини аниқлашга, бу билан дарс мавзуси бўйича фактик материални умумлаштиришга қаратишга ёрдам беради. Савол ҳамда топшириқларнинг гуруҳи икки ёки бир нечта расмларни ўзаро таққослашни талаб қилади ёки табиат ва одамлар меҳнатидаги баъзи сабаб боғланишларни очишни таклиф қилади. Дарсликнинг савол ва топшириқлари ўқитувчига болалар эътиборини мақола мазмунига қаратишга, ундаги асосийларни аниқлашга ёрдам беради. Саволлар ёрдамида болалар ўрганиладиганларни чуқур ва равшанроқ тасаввур қиладилар.

Дарслик материалида ҳар бир мавзу бўйича ўрганилганларнинг асосий мазмунини акс эттирувчи ва тушунчалар моҳиятини очиқ берувчи қисқача хулосалар ҳам бор. Табиатшунослик мазмунидаги матнлардан кейин табиатдаги кузатишлар учун топшириқлар, амалий ишларнинг режалари берилган. Дарсликда экскурсия ҳамда фан бўйича дарслар ўтказиш учун савол ва топшириқлар кўринишидаги материал бор.

Дарслик йил фаслларининг Ўзбекистон учун хос белгиларни таърифлайди, болаларнинг табиатдаги кузатишларини осонлаштиради, жонсиз ва жонли табиат ўзаро боғланишларини таъкидлайди.

Дарсликнинг асосий ғояси - инсоннинг табиат билан ўзаро алоқаси, инсон меҳнатининг табиатдаги аҳамияти, унда юриш-туришнинг коидаларидир. Ижтимоий ҳаётнинг ҳодисаларига бағишланган мақолалари болалар эътиборини инсон, жамият ва табиатнинг бирлигига қаратади.

3 синфда табиатшуносликни ўқитиш методикаси. Табиатшуносликни алоҳида фан сифатида ўқитиш 3-синфдан бошланади. Ўқув материали “ Табиатда сув ва ҳаво”, “Фойдали қазилмалар”, “Тупроқ”, “Ўсимликлар дунёси”, “Ҳайвонот дунёси”, “Табиат ва инсон саломатлиги”, “Табиат ва инсон” мавзуларига бирлаштирилган. Табиатшунослик бўйича дастур кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларига фақат жонажон табиат гўзаллиги ва бойлигинигина эмас, балки бошқа мамлакатлар халқлари билан қардошларча ҳамкорликда ўз мамлакатининг аҳамиятини кўрсатишга ҳам имкон беради.

Ўз Ватанининг табиати ва одамлари меҳнати тўғрисидаги билимларнинг кенг доираси ўқитувчига умумий таълим ва ҳунар мактабларини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари қўйган энг муҳим таълим тарбия вазифаларини амалга оширишга имкон беради.

3-синфда ўқувчилар об-ҳавони мунтазам кузатишни давом эттирадилар: булутланишни, шамол кучини (кучли, бўш, мўътадил) белгилайдилар. Фенологик кузатишлар ўтказишни давом эттирадилар: куннинг узунлигини (календарь бўйича), баргларнинг сарғайишини хазонрезгиликни, йил фасллари бўйича ўсимлик ва ҳайвонлар ҳолатини белгилайдилар. Барча кузатишлар “Кузатишлар кундалиги” ва умумсинф табиат ва меҳнат календарига ёзиб борилади.

Ҳар ойнинг охирида кузатишлар умумлаштирилади ва йиғма жадвалга киритилади. Унда шу ойнинг фенологик хусусиятлари белгиланади. Кундаликларга ўсимлик ва ҳайвонлар устида олиб борилган умумлашган кузатишлар ёзилади. Ўқувчилар жонсиз табиатдаги ўзгаришларнинг ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаётидаги ўзгаришлар билан қандай боғлиқ эканлиги ҳақида хулоса чиқарадилар.

3-синфда умумсинф табиат ва меҳнат календарини юритиш давом этади, бу икки йил давомида кузатилган ҳодисаларни таққослаш имкониятини беради. Ҳар куни об-ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар ҳолатини белгилаб, ўқувчилар жорий кузатишларини ўтган йили шу кун ўтказган кузатишлари билан солиштирадилар. Бундай иш кузатишларга қизиқишни, уларнинг сифатини оширади, табиатшунослик тушунчаларини чуқурроқ ўзлаштиришга ёрдам беради. “Маданий ўсимликлар”, “Уй ҳайвонлари” мавзуларини ўрганишда болалар кузатиш, тажриба, экскурсия, амалий

ишлар ўтказиш йўли билан ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг маҳаллий вакиллари билан, ўз жойи юзасининг шакллари билан, сув ҳавзалари ва сувнинг хусусиятлари билан, тупроқ ҳамда фойдали қазилмалар билан танишадилар.

Болалар учун “Бизнинг ўлка” тушунчаси ҳаммадан аввал уларнинг уйлари ва мактаби жойлашган жойдир, чунки улар айниқса атроф жойда бевосита кузатишлари мумкин бўлган тупроқ, ўсимликлар, ҳайвонлар, ер юзасининг шакллари, сув ҳавзалари, фойдали қазилмалар билан танишадилар.

“Маданий ўсимликлар”, “Уй ҳайвонлари” мавзуларини ўтишда ўқитувчи ўқувчиларнинг табиат объектларини кузатишларига, уларни кузатишлар кундалигида ва синф табиат ва меҳнат календаридида қайд қилишларига, кузатишларни умумлаштиришларига ва шунингдек, дарслик саҳифаларидаги топшириқларни бажаришларига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Болалар экскурсияда тупроқ билан танишадилар, тупроқ кесмаларини қараб чиқадилар. Ўқитувчи улар эътиборини ер остида жойлашган тупроқ қатламлари ва тоғ жинсларининг ётишига қаратади. Амалий иш ва тажрибалар жараёнида ўқувчилар тупроқ таркиби тўғрисида билиб оладилар, ўз ўлкалари тупроқларининг хилма-хиллиги тўғрисида тасаввур ҳосил қиладилар. Бу бўлим биринчи бўлиб ўрганилади, чунки у ўқувчиларни қишлоқ хўжалиги меҳнати бўйича машғулотларга (тупроқни кузда ишлашга, кўчат қалинлигининг илдизмевалар ҳосилига ва манзарали ўсимликларнинг гуллаш вақтига, ўғитлашнинг илдизмеваларнинг ҳосилига, гул манзарали ўсимликларнинг ўсишига таъсирини ўрганиш билан боғлиқ бўлган тажрибалар қўйишга назарий жиҳатдан тайёрлайди. Тупроқ таркиби тўғрисида тасаввурга эга бўлмай туриб, ўқувчилар маданий ўсимликларнинг ўсиш ва ривожланиши тўғрисида тўла қимматли билимлар ололмайдилар.

Маҳаллий ўсимлик ва ҳайвонларнинг бир неча турлари билан ўқувчилар табиат ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига, шунингдек, ўқув тажриба майдончасида ўтказилган экскурсияларда танишадилар. Эътибор жонли табиат бурчаги ҳамда табиатнинг ўзида ўсимлик ва ҳайвонларнинг ўсиши ва ривожланишини кузатишга қаратилиши керак.

“Табиат ва инсон” мавзуси болаларга ўз жойларининг юзаси тўғрисида аниқ ва тасвирий тушунчалар бериш мақсадига эга. Болалар Ўзбекистоннинг энг муҳим дарёлари, уларнинг ҳосил бўлиши, қуйилиши, бошланиши, ўзани тўғрисида дастлабки билимлар оладилар. Табиатдаги

сув билан улар маҳаллий сув ҳавзаларига экскурсияга борганларида танишадилар.

“Фойдали қазилмалар” мавзусида куруқлик ҳар хил тоғ жинсларидан: гранит, қум, лой, калтсит ва бошқалардан иборат эканлиги тўғрисида дастлабки тасаввур беради. Бу мавзучада фойдали қазилмаларнинг хусусиятларини ўрганиш марказий ўринни эгаллайди. Уларни ўрганиш ўқув фани дарсларда кузатишлар ўтказиш йўли билан олиб борилади. Экскурсиялар катта тарбиявий аҳамиятга эга, уларда болалар фойдали қазилмаларни қазиб олиш билан, ишчилар меҳнатини механизациялаш билан танишишлари, ўлкани қандай фойдали қазилмаларга бой эканлигини билиб олишлари мумкин.

“Табиат ва инсон саломатлиги” мавзусини ўрганиш болалар 1-2 синфларда эгаллаган санитария-гигиена билимлари ва кўникмалари асосида қурилади. Болаларнинг хилма-хил ҳиссиёт ва қабул қилишларидан тўлароқ фойдаланиш учун кўرғазмали қуролларни намойиш қилиш билан бирга уларни гигиена қоидаларини амалий жиҳатдан бажаришга ўргатиш зарур.

Гигиена билимларининг муваффақиятли эгаллаб олиниши ўқитишнинг барча хилма-хил методлари ҳамда услубларини қўлланиш билан таъминланади. Шу мақсадда “Одам организми ва унинг саломатлигини муҳофаза қилиш” мавзусини ўрганишда ўз-ўзини кузатишдан кенг фойдаланилади, унинг ёрдамида фақат организмда бораётган жараёнларни аниқлабгина қолмасдан, балки ўзининг саломатлик ҳолатини белгилаш ҳам мумкин. Масалан, юрак қисқаришининг тезлигига қараб, юрак ва ўпка ишининг нормадан чекиниши тўғрисида фикр юритилади.

“Ер – Қуёш системасидаги сайёра” мавзусини ўрганишнинг бошланишида болалар ёзги топшириқларга яқин ясайдилар, жонажон ўлка табиати тўғрисидаги материални такрорлайдилар, кейин “Юлдузлар”, “Қуёш” мавзулари билан танишадилар. Амалий иш ва машғулотлар жараёнида ўқувчилар айрим нарсаларни, синфни, мактаб майдончасини режада қандай тасвирлаш кераклиги билан танишадилар.

“Қуёш” маҳаллий белгилар, компос бўйича ориентирлашга ўрганадилар. Бу мавзуча ўқувчиларни география харитасини тушунишга олиб келиш учун зарур асос бўлиб хизмат қилади. Ўз жойини ўрганишга асосланиб, ўқитувчи ўқувчиларда Ўзбекистоннинг табиий харитаси тўғрисида, бошланғич тасаввурлар ҳосил қилади. Харита билан ишлаш бутун ўқув йили давомида давом этади.

Хариталарда фойдаланилган шартли белгилар билан ўқувчиларни таништира бориб, уларни ўз ўлкаси табиатининг тегишли расмлари билан тақослаш керак. Шунга интилиш керакки, харита ҳам болалар учун китоб каби билим манбаи бўлиб қолсин.

“Ер юзи табиатининг хилма-хиллиги” кичик мавзуси болаларни мамлакатимиз табиатнинг хилма-хиллиги тўғрисидаги асосий маълумотлар билан таништиради. “Ер юзи табиатининг хилма-хиллиги” мавзусини муваффақиятли равишда ўрганиш учун ХМД (табиий ва табиий зоналар) хариталаридан, гербарий, деворий сурат, кинофильм, расм, журнал ва газеталардаги фотосуратлардан, радио ва телекўрсатувлардан, берилган Гидрометмарказ хабарларидан кенг фойдаланиш зарур. Ўқувчиларни дафтарда ёзилган ҳар бир зонанинг табиий шароитлари характеристикаси: 1-харитадаги ҳолати; 2-юзаси; 3-дарё ва кўллари; 4-йил фасллари; 5-ўсимликлари; 6-хайвонот дунёси; 7-шаҳар ва қишлоқдаги одамлар меҳнати кабиларни ўз ичига олган режадан фойдаланишга ўргатиш керак. Улар харитадан ҳар бир зонани, у ХМДларнинг қайси қисмида жойлашганлигини кўрсатиб бера олишлари керак.

Табиий зоналар рельефи умумий доирада, масалан, “асосан текисликлар ва тоғлар ва ҳоказолар бор” тарзида таърифланади. Йил фаслларини характерлаш қиш ва ёзнинг характерли ҳарорати ва ёгиннинг кўпозлигини тасвирлаш билан бирга олиб борилади. Бунда йил фаслларининг хусусиятларини шу ҳудудда Қуёшнинг ёз ва қиш вақтларида ёритиш характери билан боғлаш лозим. Масалан, “Чўлда Қуёш ёзда уфқдан юқорига кўтарилади ва деярли тик тушувчи нурлари Ер юзасини кучли қиздиради ёки “Тундрада, ҳатто ёзда ҳам Қуёш уфқ устида пастда туради ва унинг нурлари ер юзаси бўйлаб қия ҳолда ўтади, уни кучсиз равишда қиздиради”. Ўқувчилар йил фасллари, ўсимликлари, хайвонот дунёси, қишлоқ хўжалигидаги одамлар меҳнати тўғрисида ҳикоя қилаётганларида бундай талқинларга асосланишлари керак. Мантиқий мулоҳазанинг бундай изчиллиги фақат ушбу мавзунинггина эмас, балки илгариги мавзунинг ҳам - Ернинг шарга ўхшашлиги ва унинг ҳолатини Қуёш атрофида йиллик ҳаракати вақтида ўзгариши тўғрисидаги материални онгли ўзлаштириб олинишига ёрдам беради.

Билимларни мустаҳкамлаш ва мантиқий тафаккурни ривожлантириш учун харита бўйлаб хаёлан саёҳат ўтказиш фойдалидир, бу саёҳат вақтида болалар йўлга нималар кийиб олишларини, йўлда нималарни кўришларини, қандай ўсимлик ва хайвонлар учрашини айтишлари керак бўлади. У ёки бу зонанинг табиий шароитларини таърифлашда болалар ўсимликлар

дунёсини таърифлашга кўпроқ эътибор беришлари керак. Бунда ўсимликларга умумий характеристика бериш, ўсимликларнинг типик турларини таърифлаш ва уларнинг гербарий намуналарини кўрсатиш керак. Шунга кўра ўсимликларни ўрганишга бағишланган дасларни предметли дарс сифатида тузиш мақсадга мувофиқдир, бунда тарқатма материали қилиб гербарийлардан, ландшафт тўғрисида тасаввур шакллантириш учун эса суратлардан фойдаланилади.

Ҳайвонот дунёсининг таърифи болаларга таниш бўлган ёввойи ҳамда уй ҳайвонларининг гуруҳлари бўйича систематик тасвирлардан иборат бўлиши керак. Бунда ҳайвоннинг ташқи кўриниши, нима билан озикланиши, овқатни қандай топиши, баъзи хулқ-атвори, одам учун фойдалими ёки зарарлими эканлиги кўрсатилади. Ўлкамиз бирор қисмининг табиий хусусиятларини ўргана туриб, ўқувчилар унинг учун характерли бўлган қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришининг турлари тўғрисида тасаввур олишлари керак.

ҲМД (табиий ва табиий зоналар) дастурларидан фарқ қилиб, табиатшунослик бўйича Ўзбекистон мактаблари учун тузилган дастур табиий зоналарни ўрганишни шимолдан жанубга қараб эмас, балки жанубдан шимолга томон олиб боришни тавсия қилади. Бу ўқитишнинг муҳим тамойили – “Яқиндан узоққа боориш” тамойили билан тақозо қилинади. Ўз ўлкасини ўргана туриб, болалар чўл зонасида яшаётганликларини билиб оладилар. Чўл ва воҳалардаги табиат ва одамлар меҳнати - бу ўқувчилар ҳар куни дуч келадиган ўрамдир. Шунга кўра табиийки, аввал ўзининг табиий, яъни энг жанубий зона тўғрисидаги билимларни умумлаштирилади, кейин эса болаларни ўз атрофидан четдаги бошқа табиий зоналарга олиб борилади. Дафтарларда ҳар бир табиий зонани характерловчи ёзувлар қилиш, безак танлаш ёки расм чизиш, ўсимлик ва ҳайвонларнинг номларини ёзиш ва шу қабиларни қилиш керак бўлади.

“Ватанимиз бўйлаб саёҳат” мавзусини ўргана туриб, ўқитувчи табиат муҳофазаси бўйича қонуний ҳужжатлар, уларни ҳар бири фуқаро томонидан бажарилиши зарурлиги тўғрисида гапириб бериши керак. Мавзуда алоҳида эътибор инсон томонидан табиат бойликларидан оқилона фойдаланишига қаратилади. Табиат муҳофазасига оид масалалар табиатшуносликнинг деярли барча бўлимларига дахлдир. Мавзунинг асосий масаласи - табиат муҳофазаси тўғрисидаги илгариги дарсларда баён

килинган айрим маълумотларни билдириш, табиат муҳофазаси бўйича қандай тадбирлар ўтказилаётганлигини кўрсатишдир.

Табиат муҳофазасининг маъноси ва аҳамиятини ўқувчиларга очиб бериб, ўқитувчи бу мавзунинг катта тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини эътиборда тутиши керак. Табиат фақат жамиятнинг моддий ҳаёти учун бойлик олиш манбаигина бўлиб қолмасдан, балки халқ маънавий бойлигининг асоси ҳамдир.

Ўқитувчи табиат муҳофазаси ва табиий бойликлардан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш тўғрисида қандай ғамхўрлик қилаётганлигини гапириб бериши, ўқувчиларни Ўзбекистон Конституциясида акс эттирилган табиат муҳофазаси тўғрисидаги қонунлар билан, Ўзбекистон табиатни муҳофаза қилиш жамиятининг Устави билан таништириб бериши керак. Бу кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг маънавий тарбияси системасида катта аҳамиятга эга. Табиат муҳофазаси тўғрисида ғамхўрлик болаларда комплекс тарбиянинг муҳим қисми сифатида, ватанпарварлик хиссини шакллантиришда, инсон ва табиат ўртасида оқилона ўзаро муносабат ўрнатишда ғоят катта аҳамият касб этади.

Табиат муҳофазаси бўйича амалий фаолият болаларда табиат бойликларини ҳимоя қилиш ҳамда кўпайтиришга интилишни ривожлантиради. Шунга кўра уларни қушлар учун озика тайёрлашда қатнашишга, кеч куз, қиш ва эрта баҳорда қушларни боқишга, гул манзарали ўсимликлар уруғларини йиғишга, уларни аҳоли ўртасида тарқатишга, кўкаламзорларни парвариш қилишга, тупроқни емирилишдан сақловчи ўсимликларни ўстиришга жалб қилиш керак.

Бошланғич синфларда ўқувчиларни ўзларини ўраб турган олам, теvarак-атрофдаги табиат билан таништириш, уларда олам тузилиши ва табиат ҳодисалари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш, илмий дунёқараш куртакларини шакллантириш, ўлкамизнинг гўзал табиати билан таништириш орқали она Ватанимизга муҳаббат руҳида тарбиялаш, табиатдан оқилона фойдаланишни ўргатиш “Табиёт” ўқув фани орқали амалга оширилади.

Бошланғич таълимда “Табиёт” (“Атрофимиздаги олам” ва “Табиатшунослик”) ўқув фанини ўрганиш қуйидаги мақсадларга эришишга йўналтирилган:

- **таълимий:** атрофимиздаги олам, табиат, табиий ва ижтимоий борлиқнинг бирлиги ва фарқи, одам ва унинг табиатда ва жамиятдаги ўрни ҳақидаги билимларни эгаллаш;

- **тарбиявий:** атрофимиздаги оламга нисбатан ижобий туйғуларни шакллантириш, табиатни қадрлаш, муҳофаза қилиш, ўлка табиатига муҳаббат ҳиссини уйғотиш, дала ва боғ ишларидаги катталар меҳнатини эъзозлаш, назарий олган билимларини амалда қўллаш малакасини шакллантириш, табиат ва жамиятда фаол бўлиш эҳтиёжини тарбиялаш;
- **ривожлантирувчи:** атрофимиздаги оламини, табиатни кузатиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш, табиатга оид муаммолар ҳақида ижодий фикрлаш, уларни ҳал этишда амалга оширилаётган ишлардан хабардор бўлиш .

Бошқа ўқув фанлари катори 2013–2014 ўқув йилида “Табиёт” ўқув фанидан компетентлилик ёндашувга асосланган Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурлари тажриба-синовдан ўтказилади.

Давлат таълим стандартларида “Табиёт” ўқув фанидан мажбурий минимал таълим мазмуни ва бошланғич таълим битирувчиларининг тайёргарлик даражасига қўйиладиган мажбурий минимал талаблар белгилаб берилган.

Табиёт ўқув фани бўйича фанга хос компетенциялар

1. Табиатдаги жараён ва ҳодисаларни кузатиш ва аниқлаш компетенцияси – теварак-атрофдаги олам, мактаб хоналари, маҳаллада нималар борлигини (боғча, мактаб, дўкон, алоқа бўлими ва б.) жонли ва жонсиз табиат, жисм ва моддалар, чақмоқ чақиши, қушларнинг сайраши, Ой ва Қуёшнинг чиқиши, ботиши, ўсимликлар ва ҳайвонларнинг ҳаёти, кишиларнинг баҳор, ёз ва киздаги меҳнати, қишлоқ табиати, боғда етиштириладиган мевалар, Қуёш, лампочка, оловлардан ёруғлик ва иссиқликнинг тарқалиши, шамолнинг эсиши, булутларнинг ҳаракати, ёнғинлар ёғиши, сувнинг исиши, табиатда сувнинг айлиниши каби ҳолатларини кузатиш. Сизги органларининг вазифаларини, сувнинг уч ҳолатини аниқлаш, фойдали қазилмалар ва уларнинг турларини, кун ва туннинг, йил фаслларининг даврий алмашишини ва уларнинг бир-биридан фарқларини, юлдузларни, Қуёш системасидаги сайёралар (комета, метеор ва метеоритлар) ни, Ой ва унинг кўриниш ҳолатларини кузатиш ва аниқлаш.

Жумладан: 1-синф “Атрофимиздаги олам” дарслигидаги “Бизнинг мактаб”, “Бизнинг маҳалла”, “Ўсимликлар кузги ҳаёти”, “Кишиларнинг куздаги меҳнати” ва ҳ.к. мавзулар;

2-синф “Атрофимиздаги олам” дарслигида келтирилган “Табиатдаги жисм ва моддалар”, “Йил фасллари”, “Ўлкамизда учрайдиган қушлар”, “Ўлкамизда қиш” ва ҳ.к. мавзулар;

3-синф “Табиатшунослик” “Табиатда ҳаво”, “Сувнинг хусусиятлари”, “Қора ва рангли металлар”, “Тупроқ таркиби”, “Табиат ва инсон” мавзулари;

4-синф “Табиатшунослик” дарслигида қуйидаги мавзуларни мисол тариқасида келтириш мумкин. “Юлдузлар”, “Сайёралар”, “Йил фаслларининг алмашилиши”, “Инсоннинг табиатга таъсири” каби мавзулар орқали ушбу компетенцияни шакллантириш мумкин. **Масалан:** 2-синф “**Табиатдаги жисм ва моддалар**” мавзусини тушунтириш жараёнида барча нарсалар жисм (музлатгич, диван, челак...) ва моддалар (мис, олтин, туз, сув...) дан иборат эканлигини, баъзи бир жисмлар табиий бўлишини, баъзи жисмларни одамлар ясаганини айтиб ўтилади. Шу дамда моддалардан намуналар тарзида ўқувчиларга сув, темир, кўмир, тупроқ ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Улар ушбу нарсаларни кузатадилар. Моддалардан ҳар хил шаклдаги жисмлар – ғилдирак, кетмон, машиналар ясаганини, бунда ғилдирак, кетмон, машиналар – жисмларга айланганини аниқлайдилар. Шу тариқа дарс жараёнида ўқувчиларда хусусий компетенциялардан табиатдаги жараён ва ҳодисаларни кузатиш ҳамда аниқлаш, амалиётда қўллай олиш компетенциялари ва таянч компетенциялардан умуммаданий, ахборот билан ишлаш компетенциялари шакллантирилади.

2. Тажриба ўткази олиш, глобус ва харитадан кўрсата олиш компетенцияси – термометр ёрдамида ҳаво ва сувнинг ҳароратини, тарози ёрдамида жисмларнинг массасини, секундомер ёки соат ёрдамида вақтни ўлчаш, Қуёшнинг кўринма ҳаракатига қараб, компас ёрдамида уфқнинг асосий томонларини аниқлаш. Ҳаво бўшлиқ эмаслигига оид, шамол ҳавонинг ҳаракати эканлигига оид, ёмғир томчилари ҳосил бўлишига оид, кун ва туннинг, йил фаслларининг алмашилишига оид тажрибаларни ўтказиш. Гобусдан Ернинг айланиш ўқи, кутблари ва экваторини, сув ва қуруқликларни, яримшарлар табиий харитасидан материк ва океанларни, йирик денгиз, дарё, текислик ва тоғликларни, Ўзбекистон Республикасининг табиий харитасидан ўлкамиздаги йирик дарё, кўл, текислик ва тоғларни, кўриқхоналарни, Ўзбекистон Республикасининг маъмурий харитасидан мамлакатимиз чегаралари, қайси давлатлар билан чегарадош эканлиги, мамлакатимиз пойтахти, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар ҳудудларини кўрсатиш.

Жумладан: 2-синф “Об-ҳаво”, “Амалий иш”, “Гербарий тайёрлаш” каби мавзуларда тажриба ўтказиш;

3-синф “Табиатшунослик” дарсларида “Табиатда ҳаво”, “Сувнинг хусусиятлари”, “Тупроқ” каби мавзуларни тушунтириш давомида таянч

компетенциялардан коммуникатив, ахборот билан ишлаш, шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш каби қатор компетенциялар, фаннинг ўзига хос компетенциялардан эса тажриба ўтказа олиш, глобус ва харитадан кўрсата олиш, табиатни асраш ва муҳофаза қилиш компетенциялари шакллантириб борилади. Бундан ташқари она тили фаннинг нутқий компетенция ва ўқиш фанининг хусусий компетенцияларидан тинглаб тушуниш каби компетенциялари шакллантириб борилади. Шу билан бирга ўқувчиларни лоборантлик, эколог каби касбларга қизиқишларини ошириш ҳамда ушбу касбларга йўналтириш мумкин.

Табиатни асраш ва муҳофаза қилиш компетенцияси – дарахт ва буталарни пайхон қилмаслик, гулзор, боғ ва хона ўсимликларини парваришlash, ҳайвонлар, парранда ва қушлар, сувни тежаш, хазонрезгилик даврида барглари ёқмаслик ва табиатимизни зарарли моддалар билан зарарланишидан асраш; сувни тежаш ва турли чиқиндилардан ифлосланишидан, табиатни турли зарарли моддалардан, ҳашаротлардан ва ҳар хил чиқиндилардан муҳофаза қилиш, йўқолиб бораётган ҳайвон ва ўсимликлар (“Қизил китоб”га киритилган ва “Қорикҳона”ларда сақланаётган ҳайвон ва ўсимликлар) ни асраб-авайлаш ва муҳофаза қилиш.

Жумладан: 2-синф “Атрофимиздаги олам” дарслигида “Ўсимликлар олами”, “Гулзор”, “Хона ўсимликлари”, “Қушлар”, “Сув – обҳаёт”, “Қушлар – бизнинг дўстимиз”, “Биз ва табиат” каби мавзулар;

3-синф “Табиатшунослик” “Фойдали қазилмалардан оқилона фойдаланиш”, “Табиий ўсимликлар”, “Маданий ўсимликлар”, “Манзарали ўсимликлар”, “Доривор ўсимликлар” ва ҳ.к. мавзуларни мисол қилиб олиш мумкин.

4-синф “Табиатшунослик” дарсларида “Сув омборлари”, “Сувни муҳофаза қилиш”, “Шамолнинг ҳосил бўлиши”, “Ўрмонлар”, “Эр ости бойликлари”, “Қўриқхоналар”, “Ўлкамиз табиатини асранг” каби мавзулар;

Масалан: 4-синф “Табиатшунослик” дарсидаги **“Қўриқхоналар”** мавзусини тушунтириш жараёнида йўқолиб бораётган ҳайвон ва ўсимликлар турларини муҳофаза қилиш ва кўпайтириш мақсадида қўриқхоналар ташкил этилган. Ушбу масканда ҳайвон ва ўсимликлар назоратга олинади. Ноёб ҳайвон ва ўсимликларнинг турлари кўпайтирилиб, табиатни асл ҳолида сақлашга ҳаракат қилинади. Қўриқхоналарда ерости бойликлари, дарёлар ва бошқа табиат бойликлари муҳофаза қилинади. Шу тариқа дарс ўтиш жараёнида ўқувчиларда табиатни асраш ва муҳофаза қилиш ва таянч компетенциялардан

коммуникатив, умуммаданий, ахборот билан ишлаш каби компетенциялари шакллантириб борилади. Одобнома фанига хос ижтимоий фаоллик (мавжуд билимларини амалиётда қўллаш олиш) компетенциялари, она тили фанинг нутқий компетенциялари ҳам шакллантириб борилади. Шу билан бирга ўқувчиларни экологик касбига йўлтириш мумкин.

3. Эгаллаган билимлари амалиётда қўллаш олиш компетенцияси – Кўчада юриш (кийиниш одоби, муомала одоби, ўзини тута билиш ва ҳ.к.) ҳамда хавфсизлик (лампочкани, радиони, видеомагнитофонни, телевизорни ва барча электр жиҳозларидан тўғри фойдаланиш) қоидаларига риоя қилиш ва улардан фойдалана олиш, термометрдан фойдаланиш, шамолни, об-ҳавони кундалик кузатиш, сувдан унумли фойдаланишни, чой қайнатишни, уфқ томонларини аниқлаш, глобус ва харита билан ишлаш, ўлкамиз табиати, табиатни муҳофаза қилиш ва хона ўсимликларини парвариш қилишда амалий фаолият кўрсата олиш.

Жумладан: 1-синф дарслигидаги “Кўчада юриш қоидалари”, “Шахсий гигиена”, “Биз фойдаланадиган жиҳозлар”, “Электр жиҳозлари”, “Компьютер”, “Яшил дорихона” мавзулари;

2-синф “Атрофимиздаги олам” дарсларида “Табиатдаги жисм ва моддалар”, “Об-ҳаво”, “Ижтимоий фойдали меҳнат”, “Сув- ҳаёт манбаи”, “Вақт ўлчов бирлиги”, “Гигиена - озодалик”, “Тиш гигиенаси”, “Қандай овқатланиш керак?” ва ҳ.к.мавзулар;

3-синф “Табиатшунослик” дарсларида “Табиатда сув ва ҳаво” бўлими, “Ёқилғи сифатида фойдаланиладиган қазилмалар”, “Фойдали қазилмалардан оқилона фойдаланиш”, “Доривор ўсимликлар” каби мавзулар шу жумласидандир.

4-синф “Табиатшунослик” дарсларида ўқувчилар “Шамолнинг ҳосил бўлиши”, “Ўзбекистон Республикаси табиий харитаси”, “Сув омборлари”, “Сувни муҳофаза қилиш”, “Ўлкамиз табиатини асранг” каби мавзулар орқали амалиётда қўллаш олиш компетенцияси шакллантирилади.

Масалан: 2-синф “Атрофимиздаги олам” дарслигидаги “**Гигиена – озодалик**” мавзусини ёритиш давомида, яъни уйқудан тургач, албатта, юз-қўлингизни ювилиши, овқатланишдан олдин ҳам қўлларни совун билан ювиш зарурлиги, бунга сабаб ерда ва ҳар хил буюмларда кўзга кўринмайдиган бактериялар жуда кўп бўлиши ва ҳ.к. маълумотларни берилади бу маълумотлардан амалий ҳаётларида фойдаланишларини шу билан бирга эгаллаган билимлари амалиётда қўллаш олиш компетенцияси ва таянч компетенциялардан умуммаданий, математика саводхонлик каби

компетенциялари ҳам шакллантирилади. Шу билан бирга одобнома фанига хос бўлган танқидий тафаккур қилиш (ўз устида ишлаш, ўқиш, ўрганиш, излаш, анализ ва синтез қилиш, хулоса чиқариш) компетенцияси ва она тили фанинг нутқий компетенциялари ҳам шакллантирилади. Шифокорлик, ҳамширалик каби касбларга йўналтириш мумкин.

Бошланғич таълим битирувчиларининг тайёргарлик даражасига қўйиладиган мажбурий минимал талаблар 1–4-синфлар давомида ўқувчиларнинг “Атрофимиздаги олам” ва “Табиатшунослик” ўқув фанларидан эгаллашлари шарт бўлган минимал талаблар мажмуасини ифодалайди. Битирувчилар учун белгиланган талаблар бажарилиши учун бу талаблар синфма-синф бажариб борилиши керак. Ҳар синфда бажарилиши учун эса тегишли талабларнинг ҳар бир дарсда бажариб борилишига эътибор берилиши лозим.

Битирувчиларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган мажбурий минимал талаблар компетентлилик ёндашувига асосланган ҳолда белгиланган.

Таълим жараёнида ҳар бир мавзу бўйича ўқувчилар анъанавий бўлган билим, кўникма ва малакага эга бўлишларига эътибор берилади. Бунда ўқувчилар олган билимлари асосида мантиқий фикрлай олишлари, билимларини олдинги мавзунини кейинги мавзу билан боғлай олишлари, таянч кўникмага эга бўлишлари, глобус ва харитадан кўрсатиш кўникмасини эгаллашлари, ўлчаш ва тажрибалар ўтказиш малакасига эга бўлишлари, олган билим, кўникма ва малакаларини ҳаётда қўллай олишларига эътибор қаратилади.

Дарсларни ташкил этишда ҳам компетентлилик ёндашувга асосланилади. 45 минутлик дарсда ўқитувчи уй вазифаларини текшириши, ўтилган мавзунини сўраши, ўтилган мавзу бўйича глобус ва харита билан ишлаш, ўлчаш ва тажриба ишларини бажариш, янги мавзунини баён этиш, янги мавзунини мустаҳкамлаш, уйга вазифа бериш ишлари ўтказилиши керак. Айрим ўқитувчилар аввал уй вазифаларни текшириб чиқадилар, кейин ўтилган мавзу бўйича 3–4 нафар ўқувчидан сўрайди, сўнгра бир нечта ўқувчига ўлчаш ёки тажриба ўтказиш ишини топширади, шундан кейин янги мавзунини ўтади. Янги мавзунини мустаҳкамлашга улгурмасдан кўнғироқ чалиниб қолади. Уй вазифасини эса кўнғироқ чалингандан кейин беради.

Компетентлилик ёндашувга асосланиб дарс берадиган ўқитувчи ўтилган мавзу бўйича тайёргарлик даражасининг текширилишига барча ўқувчиларни жалб қилади. Бунда ўқитувчи ўтилган мавзу бўйича қисқа савол-жавоб, тест синови, диктант, карточкалар билан ишлаш, турли

интерфаол методлардан фойдаланади. Бир нечта ўқувчига ўлчаш, тажриба ишлари ва бошқа топшириқлар берилиб, парта оралаб уй вазифаларини текширади. Тажрибали ўқитувчи янги мавзунини ўтишга ҳам, уни мустақамлашга ҳам, уй вазифасини беришга ҳам улгуради.

Компетентлилик ёндашувга асосланган таълимда ҳар бир мавзу бўйича таянч билим, кўнимка ва малакаларни барча ўқувчилар эгаллайдилар. Ўқувчида компетентлилик шакллана бориши учун у ҳар бир мавзу бўйича энг камида таянч билим, кўнимка ва малакаларни эгаллаб боришлари лозим.

Ўқитувчи мазкур фандан компетентлилик ёндашувга асосланган ДТС ва ўқув дастурини синчиклаб ўрганиб чиқиши керак. Бунда дарс жараёнида ДТС бўйича ўқув фанидан узлуксиз мажбурий таълим тизимини бошланғич таълимни битирувчиларига қўйиладиган мажбурий минимал талабларнинг бажарилишига эришиш билан биргаликда унда келтирилган компетенцияларни ўқувчиларда шакллантириши керак. Бунда ўқитувчига тақвим-мавзу режа берилиб, унда ҳар бир мавзуда шакллантирилиши керак бўлган компетенциялар келтирилган. Тақвим мавзу режада, шунингдек, уни амалга ошириш юзасидан қисқача усуллар ҳам келтирилган. Ўқувчиларда мазкур компетенцияларни шакллантириш учун дарсларни илғор педагогик технологиялар асосида ташкил этиш тавсия этилади.

Дарсларда ахборотларни мустақил равишда излаш, улардан фойдаланиш бўйича компетенцияларни шакллантиришда дарсликдан, турли газета, журнал, қўшимча адабиётлар, луғатлар, интернет ресурсларидан фойдаланишни ўргатиш керак.

Ўқитувчи ўқувчиларда юқоридаги компетенцияларни шаклланганлик даражасини ҳар бир дарсда кузатиб бориши, уларда компетенцияларнинг қайси жиҳатлари шаклланганлигини эътиборга олиши ҳамда ўтказилган назорат ишлари (тест саволлари) орқали тўлиқ аниқлаб ҳар бир компетенциянинг ўқувчи қандай эгаллаганлигини алоҳида кўрсатиб бериши лозим.

Шунга кўра, экспериментатор ўқитувчига методик ёрдам сифатида табиат фанидан 1-2-3-4-чораклар учун тайёрланган тақвим-мавзу режаларда ҳар бир мавзу бўйича ўқувчида шакллантириладиган компетенциялар, уни амалга ошириш юзасидан қисқача усуллар кўрсатилди, назорат ишларини ўтказишда ўқувчиларнинг билим, кўникмаларини аниқлашда назарий билимларини тестлар ва амалий билан бирга уларнинг компетентлигини аниқлайдиган намуналар берилди.

Ўрганилган мавзулар бўйича ўқувчиларда хусусий ва таянч компетенцияларнинг қай даражада шаклланганлигини уйга берилган вазифаларни текшириш орқали; кундалик, оралик назорат ишларинини ўтказиш орқали, ўтилган мавзулар бўйича такрорлаш дарслари орқали аниқлаши мумкин. Бунда ўқитувчи уйга берилган вазифани синф ўқувчиларининг қанча фоизи қай даражада бажарганларини аниқлаб олгач, берилган вазифани етарли бажармаган ўқувчилардан кўпроқ дарсга жалб қилиши, улар билан савол-жавоблар ташкил этиши талаб этилади.

Атрофимиздаги олам - 1- синфда “Атрофимиздаги олам” дарсларига ўқув режа бўйича 33 соат , 2- синфга 34 соат, 3-4 синф “Табиатшунослик” дарсларига 34 соат ажратилган . Бу дарслик мавзуларига илғор -педагогик ва АКТга асосланган дарс ишланмалари ва методик тавсиялар ҳамда дарсликнинг мультимедиа иловаси яратилди.

Дарсликнинг мультимедиа иловасида видеолавҳалар, интерфаол методлар, дидактик ўйинлар, машқ-топшириқлар, ребус ва кроссвордлар берилган бўлиб, ўқувчиларнинг амалий тафаккур ва тасаввурларини шакллантиради, мантиқий фикрлаш ва ҳозиржавоблик қобилиятларини ривожлантиради.

Мультимедиа иловасида фойдаланган ҳолда дарсларнинг янгича ёндошувлар асосида ташкил этилиши ўқувчиларининг таълим олиш сифат ва самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Табиёт ва география фанини мазмунидан келиб чиққан ҳолда ўқувчиларда фанга оид умумий компетенциялар ҳам шакллантирилади.

Табиий, ижтимоий-иқтисодий жараён ҳамда ҳодисаларни кузатиш, аниқлаш, тушуниш ва тушунтириш компетенцияси.

Географик объектлар, жой номларини тўғри қўллаш олиш компетенцияси.

Глобус, географик атлас ва хариталардан амалиётда фойдалана олиш компетенцияси.

Табиатни муҳофаза қилиш ва экологик маданият компетенцияси.

Ушбу фанга оид умумий компетенциялар ўқув дастурларининг 1-4-синфларида йил охирида келтирилди. Ўқув дастурида назорат ишлари ҳам берилди. Мазкур назорат ишлари мавзулар кесимида жойлаштирилган.

Меъёрий хужжатларни юритишда **таянч** ва **фанга оид компетенциялар** қуйидагича ёзилиши тавсия қилинади:

И. ТК-таянч компетенциялар

1. ТК1-коммуникатив компетенция;
2. ТК2-ахборотлар билан ишлаш компетенцияси;

3. ТК3-ўзини-ўзи ривожлантириш компетенцияси;
4. ТК4-ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси;
5. ТК5-миллий ва умуммаданий компетенция;
6. ТК6-математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси.

III. ФК-фанга оид компетенциялар

1. ФК1-табiiй, ижтимоий-иқтисодий жараён ҳамда ҳодисаларни кузатиш, аниқлаш, тушуниш ва тушунтириш компетенцияси;
2. ФК2- географик объектлар, жой номларини тўғри қўллай олиш компетенцияси;
3. ФК3-глобус, географик атлас ва хариталардан амалиётда фойдалана олиш компетенцияси;
4. ФК4-табиатни муҳофаза қилиш ва экологик маданият компетенцияси.

Назорат учун саволлар

1. Табиатшуносликни ўқитиш методикаси фанининг асосий мақсади нима?
2. Бошланғич мактаб табиатшунослик фанининг таълимий ва тарбиявий вазифаларига нималар киради?
3. Табиатшунослик ўқитиш методларидан қайсиларини биласиз?
4. Кузатишлар билан боғлиқ бўлган биринчи машғулот қаерда ўтказилиши мумкин?

Фойдаланадиган адабиётлар рўйхати

1. 1-синф учун “Аτροφимиздаги олам” дарслиги А. Григорьянц. Тошкент. Чўлпон. 2016 йил
2. 2-синф учун “Аτροφимиздаги олам” дарслиги П.Ғуломов, Ш.Мирзахматова. Тошкент. Чўлпон. 2016 йил
3. 1-синф учун “Аτροφимиздаги олам” ўқитувчилар учун илғор педагогик ва ахборот коммуникация технологияларини амалиётга жорий этиш бўйича методик қўлланма. Муаллифлар гуруҳи. 2014 йил.
4. 2-синф учун “Аτροφимиздаги олам” ўқитувчилар учун илғор педагогик ва ахборот коммуникация технологияларини амалиётга жорий этиш бўйича методик қўлланма. Муаллифлар гуруҳи. 2015 йил.
5. 2-синф учун “Аτροφимиздаги олам”. П.Ғуломов, Ш.Мирзахматова. Ўқитувчи китоби. Тошкент. Чўлпон. 2008 йил.

6. Табиатшунослик дарсларида интерфаол таълим. Ш.Мирзахматова. Услугий қўлланма. Тошкент 2015йил.

7. 4-синф учун “Табиатшунослик” дарслиги. А.Бахрамов 2016 йил

ФОЙДАЛАНИШ ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИ

1. <http://www.edu.uz> - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги портали,
2. <http://www.uzedu.uz> - Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги веб сайти,
3. <http://www.eduportal.uz> - Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ахборот таълим портали,
4. <http://www.multimedia.uz> - Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги Мультимедиа умумтаълим дастурларини ривожлантириш маркази сайти,
5. <http://www.bimm.uz> - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик маркази сайти,
6. <http://www.pedagog.uz> - Тошкент давлат педагогика университети веб сайти,
7. <http://www.giu.uz> - Тошкент давлат педагогика университети ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази сайти,
8. <http://www.ziyonet.uz>. - ахборот таълим портали
9. <http://www.natlib.uz> – А.Навоий номидаги миллий кутубхона веб сайти.
10. <http://www.e-school.for.uz> – Умум ўрта таълим мактаблари масофавий таълим учун мўлжалланган платформа портали.

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР
МАЗМУНИ**

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот:

Мавзу: Табиатшунослик ўқитиш воситаларидан ўринли фойдаланиш

Машғулот мақсади: табиатшунослик дарсларини ташкил этиш, дарсларда ўқув қуроллари воситаларидан самарали фойдаланиш, табиатшуносликни ўқитиш воситаларига нималар кириши ҳақида маълумот бериш, табиатшунослик дарсликлари ва улар билан ишлаш, кўргазмали қуроллар ва табиатшунослик дарсларида улардан фойдаланиш бўйича малака ва кўникмаларни шакллантириш.

1. Табиатшунослик дарсликлари ва улар билан ишлаш.

Дарслик ўқув жараёнидаги зарур бўғин бўлиб, дарсда ўзлаштирилган билимларни мустахкамлаш ва кенгайтиришни таъминлоқчи муҳим воситадир.

Табиатшунослик дарслари таълим берувчилик, ривожлантирувчилик ҳамда тарбиячилик аҳамиятига эга. Улар Ўзбекистон табиатининг мавсумий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тузилган. Шунга кўра биринчи дарслар ёзги кузатишларга яқин ясашга бағишланади, бунинг учун дарсликларда ёздаги табиатда олиб борилган кузатишларни алс эттирувчи темалар қараб чиқилади. Бу ишга Ўзбекистоннинг барча вилоятларида, ҳатто сентябр бошланишида куз белгилари сезиладиган тоғли жойларда ўрин ажратилади. Шунинг учун табиатшуносликни ўрганиши ёзги кузатишларини: ярим кунда қуёш баландлиги, ёз охирида кун ва туннинг узунлиги, кечқуруннинг илиқлиги, туннинг салқинлиги, меваларнинг мўллиги, уларнинг етилиш муддатлари, ғўза майсаларининг пайдо бўлиши, уларнинг гуллаши ва мева ҳосил қилиши, ёзда ҳайвонлар ҳаёти, ёз даврида одамларнинг меҳнат фаолияти ва ҳоказоларни системалаштиришдан бошланади.

“Атрофимиздаги олам” (1-2-синфлар) ва “Табиатшунослик” (3-4-синфлар) дарсликлари мақолаларининг мазмуни деярли ўлкашунослик принципи бўйича тузилган. Бу атроф табиатни унда кузатиладиган ҳар хил объект ва ҳодисалар ҳамда одамлар меҳнат фаолияти ўртасидаги ўзаро алоқалар билан боғлиқ ҳолда ўрганиш имкониятини беради.

Дарслик билан ишлашда қуйидаги услублардан фойдаланилади: матн (текст) билан ишлаш, савол ва топшириқлар билан ишлаш, дарсликлардаги расмлар билан ишлаш.

Янги мавзуни тушунтириш ва олинган билимларни мустахкамлашда иш дарслик матни билан ўтказилади. У шундай тарзда боради: мавзу бўйича кириш суҳбати, ўқувчининг мақолани тўлиқ ёки қисмлари бўйича ўқиши, ўқилган мазмуни бўйича суҳбат, ўқитувчининг тушунтириши, янги атама ва номларни (ўқитувчининг доскага, ўқувчиларнинг дафтарларга) ёзишлари. Ўқитувчи ишга раҳбарлик қила туриб, унга барча ўқувчиларни жалб қилади, уларнинг жавобларини қизиқарли маълумотлар билан чуқурлаштиради ва тўлдирди, сурат, диафимлар намоёниш қилади. Шу асосда ўқувчиларда аниқ тасаввурлар ҳосил қилинади, улар тушунчани шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Дарслик устида мустақил ишлашни чуқурлаштириш учун ўқитувчининг олдиндан тайёрлаган топшириқлари масалан, таъриф ёки тушунчаларни топиш, саволга жавоб бериш, матнда баён қилинган табиат ҳодисаларини тушунтириш бўйича айрим матнлар ўқитилади. Алоҳида эътибор луғат ишларига ажратилиши зарур. Шу мақсадда тушуниш қийин бўлган сўзлар доскага ёзилади, орфограммаси таъкидланади, ёнига тушунтирувчи сўз қайд қилинади. Ўқув материални фаҳмланган ҳолда эса қолдириш учун ҳар бир дарсда ўқувчиларнинг табиатшунослик луғатини бойитиш бўйича иш олиб бориш ҳам фойдалидир.

Дарсликдаги ҳар бир мавзуга ўқув материали билан мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантирувчи, ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятларни рағбатлантирувчи ва йўналтирувчи саволлар ҳамда топшириқлар берилади. Савол ва топшириқлар қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

2. Билимларни мустахкамлаш учун (Ўзбекистонда қандай ғалла ўсимликлари ўстирилади? Ғалла пояси нима деб аталади? Ғалланинг меваси нима? Тарвуз, ошқовоқ, яъни полиз экинларининг меваси бошқа ўсимликлар мевасидан нима билан фарқланади? Сизнинг жойингизда қайси қушлар зараркунанда ҳашаротларни қиради? Йиртқич қушлар қандай фойда келтиради?)

3. Мантиқий тафаккурни ривожлантириш учун (Нима учун ўсимликлар барглари тўкади? Нима учун баргларнинг кузги ранги хира бўлади? Ўсимликларни кўпайтириш нимага керак? Нима учун қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетадилар? Нима учун ҳайдаш вақтида далада зағчалар кўп бўлади? Нима учун куз ойлари аста-секин совий бошлайди? Нима учун баъзи ҳайвонлар қишки уйқуга кетадилар?)

4. Кузатиш ёрдамида олинган билимларни қўлланиш учун (Ўза барглари ғалла ўсимликлари баргларидан нима билан фарқланади? Ғалла ўсимликлар пояси нима деб аталади? Ўза мевасини нима деб аталади? Кўсак мевалар қандай рангга киради? Улар нима билан тўлган? Уруғлари нима билан қопланган? Ўза уруғини толалардан тозаланг ва оқ қоғоз орасида олиб эзинг. Қоғозда нима қолди? Ҳар хил ғалла ўсимликлари меваларини қараб чиқинг. Донлари бир-биридан нима билан фарқланади?)

5. Табиатшунослик тушунчаларининг солиштириш учун (План харитадан нима билан фарқланади? Қушларнинг баҳордаги уларнинг бошқа фасллардаги ҳаётини нима билан фарқланади? Ғалла ўсимликларининг меваларини қараб чиқинг. Уларнинг ўлчамини таққосланг. Ўза баргларини қараб чиқинг. Бугдай, маккажўхори, шоли барглари билан таққосланг. Улар нима билан фарқланадилар? Бодрингни, помидор билан таққосланг. Улар бир-биридан нима билан фарқланади?)

Дарсликдаги тасвирларга катта дидактик рол ажратилади. Улар мақолалар мазмуни билан чамбарчас боғлиқ ва ўрганиладиган материални билиб олиш манбаи бўлиб хизмат қилади, шунга кўра болаларни ҳар бир расмни диққат билан кўришга ва синчиклаб поёнига етишга ўргатиш керак. Дарсликдаги ҳар бир расмни ўқувчилар таҳлил қила олишлари керак. Бу иш матнни ўрганиш билан бир вақтда боради. Баъзан матнни ўрганишдан кейин ўтказилади, айрим ҳолларда эса матнни ўрганиш олдида бўлади. Барча дарслик матнга мувофиқ келади, уларнинг мазмунини тушунтиради, аниқлайди ва тўлдирди.

Расмларга берилган савол ва топшириқлар ҳам ғоят муҳимдир, чунки улар ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини йўналтиради ва синфда ҳамда уйда тасвирлар устида мустақил ишлашга ёрдам беради.

2.Кўргазмали қуроллар ва табиатшунослик дарсларида улардан фойдаланиш методикаси

Инсон табиат жисмлари ва ҳодисалари оламида яшайди, улар билан ҳар куни мулоқотда бўлади. Атроф оламда ўзини тўғри тушуна билиш учун одамлар айрим жисм ёки ҳодисани (дарахт, тош, ҳайвон ва ҳ.к) ҳам бир-бирига боғлиқ бўлган жисм ёки ҳодисалар комплексини (кўча, парк, хиёбон, сурат ва ҳ.к) ҳам қабул қила олиши керак.

Қабул қилиш - одам томонидан атроф олам жисмлари ва ҳодисаларини сезгиларга бевосита таъсир қилишида акс эттирилишидир.

В.А. Сухомлинский шундай ёзган эди: “Одам ҳайвонот дунёсидан ажралиб чиқди ва фақат ўз қўллари билан биринчи меҳнат қуроли ясагани учунгина эмас, балки мовий осмоннинг чуқурлигини, юлдузларнинг милтиллашини, кечки ва эртанги шафақнинг пуштинамо тобланишини, шаббодани кун олдидан унинг қип-қизил ботишини, саҳроларнинг соҳилсиз уфқини, осмон яшиллигида турналар галасини, эртанги шабнамнинг тиниқ томчиларида қуёшнинг акс эттирилишини, булутли куз кунда ёмғирнинг кулранг ипини, бойчечакнинг нозик пояси ва ҳаворанг кўнғироқчасини кўргани учун ҳам истеъдодли мавжудот бўлиб етишди.

Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг қабул қилишини ривожлантириш устида доимо иш олиб бориш керак, токи у мақсадга йўналган ва ташкил қилинган кузатиш жараёнига айлансин. Сизги қабул қилишнинг ривожланган бўлишида табиатшунослик дарсларида табиатшунослик тасаввурлари ва тушунчаларини тўғри шакллантириш мақсадида қўлланиладиган кўргазмали қуролиларга катта ўрин ажратилади.

Табиатшунослик бўйича ўқув қуролилари ғоят хилма-хилдир. Улардан бир хиллари (табиий жисмлар ва уларнинг кўргазмали тасвирлари) дарсларда ўрганиш объекти ҳисобланади, бошқалари ҳизмат кўрсатувчи ролни ўйнайди- уларни ўқувчилар ўрганмайдилар. Дарсларда ўрганиш объектлар ҳисобланган қуролиларни иккита гуруҳга: табиий жисмлар ва ўқитиш учун махсус тайёрланган, жисм ва ҳодисаларнинг тасвирларига ажратиш мумкин. Табиий жисмларга тоғ жинслари, металллар, тупроқ намуналари, ўсимликлар, ҳайвонлар кирилади. Кўргазмали қуролилар сатҳли (суратлар, диафильмлар) ва ҳажмли (моделлар, макетлар, муляжлар) га ажратилади. Униси ҳам буниси ҳам ҳаракатсиз ва ҳаракатчан бўлиши мумкин.

Табиий жисмлар билан ишлаш методикаси. Табиатшуносликни ўқитиш учун айниқса табиий жисмлар керак, чунки улар ўқувчиларда табиат жисмларини бевосита қабул қилиш асосида тасаввур ва тушунчалар ҳосил қилишга имкон беради (ҳар бир ўқувчи табиий материал билан мустақил ишлай олиш учун уни етарли миқдорда-ўқувчилар сонига қараб тўплаш керак)

Қабул қилиш учун тери сезгиси, ҳид билиш, маза сезишни талаб қилмайдиган йирик жисмларни ўқитувчи узоқдан туриб намоиш қилади. Йирик ўсимликлар, масалан маккажўхори, помидор, полиз

экинлари (бутун ўсимлиги барг, илдиз, мевалари билан) ёки ҳайвонлар (мушук, қуш ва бошқа...) шундай кўрсатилиши мумкин.

Нарсани ҳамма ўқувчилар яхши кўришлари учун уни синф тахтасига ўрнатилади ва ўқитувчи столи устидаги баландликка кўйилади. Тирик ҳайвонларни намойиш қилиш ўқувчиларга фақат уларнинг ташқи кўришинигина эмас, балки ҳарактерини, қилиқларини, чиқарган овозини ва ҳоказоларни қабул қилишга имкон беради, бу болалар онгида анча тўлтқ ва равшан тасаввурлар ҳосил бўлишини таъминлайди.

Кузатишларга яхшироқ раҳбарлик қилиш учун ўқитувчи ўқувчилар олдида улар эътиборини кузатилаётган нарсанинг ҳарактерли хусусиятларига (катта-кичиклиги, шакли, ранги, асосий қисмлари, ҳаракатланиш усули ва х.к), шунингдек, унинг бошқа нарсаларга ўхшашлиги ва улардан фарқига йўналтирувчи саволар кўядилар.

Суратлар билан ишлаш методикаси. Табиатшуносликни ўқитишда ўқитувчи ўқувчиларга улар ҳали кзрмаган кўпгина объект ва ҳодисалар тўғрисида маълумотлар беради. Бироқ энг жозибали ва қизиқарли ҳикоя, агар у яхши суратда кўрсатилмаса, етарли, тўлиқ ва ёрқин тасаввурлар бера олмайди. Фақат суратларни диққат билан қараб чиқиш табиий ҳолдаги жисм билан танишишдагига яқин келадиган таассуротларни ҳосил қилиши мумкин

Табиатшунослик дарсларида кўпинча деворий суратлар ишлатиладики, улар бўйича фронтал синф иши олиб борилади. Йирик суратлар бўлмаса, кичикроқ суратлардан фойдаланиш мумкин, уларни ҳар бир ўқувчига кўрсатиш керак. Аммо ўқитувчи қайси турдаги сурат билан ишламасин, унинг мақсади-суратнинг табиатшунослик мазмунини очиб бериш болаларда табиатшунослик билимларининг манбаи сифатида ундан фойдалана олиш ўқувини ҳосил қилишдир.

Суратлар билан ишлашда уларнинг мазмунидан тўғри фойдаланиш, болаларнинг кузатишларига тўғри раҳбарлик қилиш керак. Табиатшунослик дарсларини тасвирлашда (тасвирлар билан таъминлашда) Ўзбекистон табитини мадҳ этган халқ рассоми Ўрол Тансиқбоевнинг суратлари бой имкониятлар беради. Маласан, қудратли дарёнинг улкан манзарасини, жонажон жумхурият қиёфасини тасвирлаган “Сирдарё” манзара суратидан “Табиатда сув” мавзусини ўтишда фойдаланиш мумкин. “Қорақум ГЕС”, “Жонажон ўлка”, “Суғориш” ва бошқа замонанинг ҳаётий ҳис билан белгиланган

суратлари “Жонажон ўлканинг табиати” мавзусини ўрганишда яхши тасвир бўлиб хизмат қилади.

Расмларни кўришдан олдинги таассуротларни ўчмаслиги учун уларнинг сони кўп бўлмасин. Суратлар бир нечта бўлганда мазмунни яхшироқ ўзлаштириб олишга ёрдам берувчи методик услуб-таққослашдан фойдаланиш мумкин. Суратни дарслик билан ишлашга ҳам қўшиш мумкин, масалан, дарслик матнидан суратнинг мазмунига мувофиқ келадиган таърифлар танланади. Бундай топшириқ ўқувчиларни суратга эътибор билан қарашга ва бир пайтнинг ўзида ўқилганларнинг мазмунини яхшироқ тушуниб олишга мажбур қилади. Сурат мазмунини ўқувчиларнинг ўзлари томонидан айтиб беришлари уларда умумлаштириш уқувларини шакллантиради, кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг аналитик-синтетик фаолиятини ривожлантиради.

3. План, харита, глобус билан ишлаш методикаси

План, харита ва глобус юилан биринчи танишиш 4-синфдан бошланади. Болаларни планни тушуниш ва ундан фойдаланишга ўргатиш учун уларни планнинг асосий элементлари билан изчил ва системали таништирувчи тайёргарлик машқларини ўтказиш керак.

Планни тушунишга тайёрлашнинг биринчи босқичи-жойида ориентирлаш кўникмаларининг ўзлаштиришдир, навбатдагиси жойида масофаларни ўлчаш ва уларни чизмада тасвирлаш услубларини ўзлаштиришдир. Бунинг учун ўқувчилар кун ўртасидаги сояни кузатадилар, компас билан муомала қилишга ўрганадилар. Синф ва очик хавода машқ қилиб, улар асосий ва оралик йўналишларни аниқлашга одатланадилар.

Ориентирлаш бўйича ишлаш билан бир вақтда ўқитувчи йўналишларни ифодалаш уқувларини ҳосил қилиш бўйича машқлар ўтказилади (болалар шимолга юзланадилар ва атрофдаги нарсаларни қараб чиқадилар, кейин эса қайси нарсалар ўзларидан шимолда, қайсилари жанубда, ғарбда ва шарқда турганлиги аниқлайдилар). Шундан кейин масофани ўлчашга, сўнгра уларни чизмада тасвирлашга ўтилади. Амалий машқ вақтида ўқитувчи болаларни масофани қадамлаб ўлчаш техникаси билан таништиради.

План тўғрисида оддий тушунчаларни шакллантира бориб, ўқитувчи ўқувчиларга расм, фотосурат ва гугурт қутиси чизмасини, кубик, стакан ёки бошқа нарсаларни қараб чиқишни, расм, фотосурат ва чизмалар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқларни топишни таклиф

қилади. Сўнгра геометрик фигураларни кўрсатади ва тарқатади. Ўқувчилар одатда нарсани дафтар варағига қуйиб, унинг атрофини қалам билан чизадалар. Топшириқ бажарилгандан кейин ўқитувчи ўқувчиларни нарсанинг юқоридан кўринишини план дейилади, деган хулосага олиб келади. Шундан кейин китоб ва столнинг планини чизишни таклиф қилади. Агар ўқувчилар нарсаларнинг катталиги туфайли топшириқни бажаришда қийналсалар, ўқитувчи тасвирланадиган нарсани шартли равишда кичрайтириш мумкинлигини тушунтиради. Ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида китобни, столнинг узунлиги ва энини ўлчайдилар, улар ўлчамини шартли равишда кичрайтирадилар (масалан, 10 марта) ва планини чизадилар.

Ўқитувчи жуда катта территорияни ҳам жўғрофий харитага тушуриш мумкинлигини айтиб, Ўзбекистон табиий харитасини илади. Уни кўра туриб, ўқувчилар бу харита ўзлари яшаётган республика эканлигини аниқлайдилар. Ундаги шаҳарлар доирача билан ифодаланганлиги ва ҳеч қаерда схематик планда кўрилган кварталлар (масалан, Тошкентнинг марказий қисми планида) кўринмаганлиги белгиланади. Харитада пландагидек тафсилот йўқлиги, чунки унинг масштаби кўп марта майда эканлиги ҳақида хулоса чиқарадилар.

Табиатшуносликни ўқитишда глобус ҳам муҳим аҳамиятга эга эмас. Агар план ер юзасининг катта бўлмаган участкасини йирик масштаби тасвирлашдан харитадаги майда масштаби тасвирлашга ўтишга имкон берган бўлса, глобус бутун ернинг тўғри шакли ва юзасининг тасвирини беради.

Глобус ер шакли, кун ва туннинг алмашилини, йил фасллари, иссиқлик минтақалари тўғрисидаги материални тушуниш учун зарур. Харита ва глобус билан ишлашни бир-бирига уйғунлаштириш табиатшунослик бўйича билимларнинг тўғри ва чуқур бўлишини таъминлайди. Жуғрофий тушунчаларни шакллантиришда глобусдан фойдаланиш кўргазмали тасаввурлар ҳосил қилишга ёрдам беради. Ер шарини пиёда ёки транспорт воситасида айланиб ўтиш учун қанча вақт зарурлиги тўғрисидаги ахборот, агар шундай саёҳатни глобусда кўрсатиш билан бирга бериб борилганда, ер шарининг катталигини характерлайдиган рақамларга қараганда айниқса анча яққолроқ бўлади.

Ярим шарлар харитаси билан ишлашга ўтаётганда ўқитувчилар бу харита ўқувчилар онгида глобус билан бинобарин, ернинг шарсимон шакли тўғрисидаги тасаввур билан боғлиқ бўлиши ҳақида

ғамхўрлик қилмоғи керак. Глобус ва харита билан олиб бориладиган катор машқлар болаларнинг ярим шарлар харитасида сунъий равишда ажратилган ернинг юзаси аслида ажралмас эканлиги ҳақидаги фикрга ўрганишга ёрдам беради.

Глобус ўлкамиз табиатининг хилма-хиллиги билан танишишда ҳам муҳим роль ўйнайди. Бу мавзу бирор манбадан (чироқ ва шамдан) нурлар юзадаги нуқталарни ҳар хил ёритиши ва иситишини кўрсатувчи тажриба ва кузатишлар туфайли зарур аниқлик олади.

Табиатшунослик дарсларида глобусдан мохирона фойдаланиш, глобус билан бўлган тажриба ва табиатдаги кузатишларни таққослаш, глобус ва харита билан ишлашни уйғунлаштириш аниқ жуғрофий тасаввур ҳосил қилишга имкон беради, оддий жўғрофий алоқаларнинг фарқига боришга ёрдам беради, харитага анча онглироқ муносабатда бўлишга ёрдам беради, унинг тилини тушунишга ўргатади.

4. Экран воситалари билан ишлаш методикаси

Экран воситаларига диафильм, диапозитив ва кинофильмлар киради (табиатшунослик программасида уларнинг рўйхати бор) Ўзбекистонда экран воситаси сифатида “Жонажон ўлка қушлари” диафильми ва “Чотқол кўрикхонаси” номли ҳужжатли фильм чиқарилган. Бу қуроллардан 3-4-синфларда атроф олам билан танишиш ва табиатшунослик бўйича дарсларда фойдаланиш керак.

Экран воситаларини намойиш қилиш учун экран куйилган ва қоронғилатилган, махсус синфга эга бўлиш зарур. Диафильм ва кинофильмларни, диапозитивларни кўрсатишга сарфланадиган вақт дарсинг мавзуси, мақсади ҳамда типига боғлиқ. Намойиш қилиш пайтида қуйидаги талаблар бажарилмоғи лозим: ҳар бир кадрни кўриб чиқиш, таҳлил қилиш ва фаҳмлаб олиш керак, бунинг учун ўқитувчи йўналтирувчи саволлар беради, уларга олинган жавоблар тўлдирилади, экрандаги барча ёзувларни албатта ўқиш зарур, диапозитивларни кўриш ўқитувчининг ҳикояси, харита бўйича иш, гербарийлар фойдали қазилмаларнинг намуналари ва бошқа қуролларни кўриб чиқиш, дарслик мақоласини ўқиш билан иалмашиб бориши зарур. Бир мартанинг ўзида кўп диапозитивларни кўрсатиш ярамайди, чунки бу хол болаларни чарчатиб қўяди. Ўқитувчи ҳикояси ва мақолани ўқишдан кейин олинган билимларни мустаҳкамлаш учун умумлаштирилган суҳбат ўтказилиши лозим.

Табиатшунослик дарсларида кинофильмлар ҳам кенг қўлланилмоғи лозим. Улар ер шарининг ҳар хил бурчаклари

ландшафтини ҳамда аҳоли ҳаётининг чинакам тасвирини беради, унда барча ҳодисалар ҳаракатда кўрсатилади. Ўқув фильмлари ёрдамида ўқувчилар синфда танишиш мумкин бўлмаган табиат ҳодисалари тўғрисида ҳақиқий тасаввур оладилар.

Ўқитувчи мактабда сақланган кинофильмлар фондиди яхши билган бўлиши керак. Режа туза туриб, ўқитувчи фильмлар кўрсатиладиган дарсларни олдиндан белгилайди. Ўқувчиларга кинофильмлар кўрсатишдан олдин уни ўқитувчининг ўзи кўриб чиқиши, ўқувчилар эътиборини нималарга қаратиш зарурлигини, ҳикоя вақтида нималарни кўшимча қилиш кераклигини белгилаши, фильмни кўриш олдиндан ўқувчиларга берилиши мўлжалланган савоглларни тузиши талаб қилинади. Дарсга тайёрланишда фильмга илова қилинган монтаж варақаларидан фойдаланмоқ зарур, уларда фильмнинг мазмуни изчил баён қилинган бўлади.

Фильм бевосита мавзунини ўрганишда ёки уни такрорлашда намойиш қилинади. Кириш сўхбатида одатдаги дарсдагидек харита, суратлар, жадваллар, гербарийлар, коллекциялар, фотосуратлардан фойдаланилади, тажрибалар кўрсатилади.

Чунончи, 3-синфда “Табиатда сувнинг алмашилиши” тажрибасидан кейин ўрганилаётган ҳодисанинг тушуниб олишини осонлаштириш учун кинофильм намойиш қилиш маъқул бўлади. Дарснинг одатда фрагментлар ёки фильмнинг бир қисми кўрсатилади. Агар фильм овозсиз бўлса, тўхтовсиз ҳикоя қилинмасдан ёзувларини ўқитувчининг ўзи ўқиб боради, чунки тўхтовсиз ҳикоя ўқувчилар эътиборини четлаштиради ҳамда сочади ва улар фильмнинг асосий мазмунини ёмон қабул қиладилар.

Табиатшунослик дарсида кинофильмлардан фойдаланиш нарса ва ҳодисалар тўғрисида ёрқин, аниқ ва тўлиқ тасаввур ҳосил қиладди. Бошқа кўргазмали қуролларга қараганда кинофильмлар динамик (ҳаракатчан) жараёнлар ва ҳодисалар тўғрисида, одамлар фаолияти тўғрисида тасаввурлар ҳосил бўлишига яхшироқ ёрдам беради.

6. Модел кўргазмали қурол сифатида

Табиатшунослик дарсларида моделлар кўринишидаги ҳажмли тасвирлар ҳам кенг қўлланилади. Модел - бу нарса ёки қурилманинг барча тафсилотларини такрорловчи, уларга ўхшаш ҳажмли тасвирдир. Моделларнинг идрокий аҳамияти ғоят катта, чунки улар сатҳли расмлардан фарқ қилиб, ўрганилаётган нарса тўғрисида фазовий тасаввур беради.

Табиатшунослик бўйича дастур материални ўзлаштириб олиниши учун зарур бўлган моделларни икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга ер юзасининг шаклларининг: тоғ, тепалик, дарё водийлари, дарё ва уларнинг ирмоқлари, ўпирилиш, жарларнинг жўғрофий моделлари киради. Бу моделлар, агар тасвири ифодаланган предмет экскурсияда ўрганилган бўлса, алоҳида аҳамият касб этади. Иккинчи гуруҳга ҳар хил қурилма ва иншоотлар: шахта, печи, сув ва шамол ҳаракатланувчилари кабиларнинг моделлари киради.

Табиатшунослик бўйича машғулотларда қумдан, пластилидан ёки лойдан ясалган моделлар қўлланилади, улар болаларда ҳажмли ҳамда фазховий тасаввурлар ҳосил қилишга ёрдам беради. Бу айниқса, агар объектни табиий ҳолда кўрсатиш мумкин бўлмаган тақдирда муҳимдир. Моделлар табиатда қурилганлар тўғрисидаги тасаввурларни мустаҳкамлаш воситаси бўлиб ҳам хизмат қилиши мумкин.

Моделлаштириш бўйича машғулотларни синф ёки жўғрофия майдончасидаги табиатшунослик ва техника меҳнати дарсларида ўтказиш мумкин. Моделлаштиришдан илгари ўзлаштирилганларни мустаҳкамлаш ва материал билан таништириш, шунингдек экскурсияда олинган билимларни мустаҳкамлаш учун фойдаланиш мумкин. Чунончи, болаларга экскурсияда кузатилган ер юзасининг ўша шаклларини пластилин билан (қоғозга ёки картонга) ёпиштириш топшириғини бериш бўлади. Ўқитувчи пластилин билан тепаликни ифодалаб унинг пасти ва учини, ётиқ ва ёнбағирликларини ёки текисликни кўрсатишни: жарлик, дарё ва унинг қисмлари, денгиз моделларини тайёрлашни таклиф қилиши мумкин. Уй вазифаси сифатида жойнинг релефини ёпиштириш ва қоғоз ёки картонлардан қилинган ўсимлик ва ҳайвон моделларини макетда жойлаштиришни таклиф қилса бўлади. Макетнинг қисмлари техника меҳнати дарсларида бажарилиши мумкин.

4- синфда “Ўлкамиз табиатининг хилма-хилиги” мавзусини ўрганишда ўқувчилар қумтепа, дашт, чўлларнинг ўсимлик ва ҳайвонлари билан макет ҳамда моделларини, ўрганилган табиий зоналардан истаганининг флора ва фаунаси аппликацияларини тайёрлашлари мумкин. Бундай ишлар ўқувчиларнинг предметга бўлган қизиқишларини оширади, улар тафаккурини фаоллаштиради, ўрганилаётган ҳодисани кўргшазмали равишда тасаввур қилишга, бинобарин, билимларни ишончли равишда мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Синф тахтасида ўқитувчининг расм чизиши

Ўқитишнинг кўргазмали воситалари қаторига янги материални тушунтиришни синф тахтасида график тарзида тасвирлаб кўрсатиш ҳам киради. Ўқувчилар тасвирни дафтарларига чизиб олиш билан уни беихтиёр эса қолдирилади. Ўқитувчининг вазифаси - ўқувчиларга расм ёрдамида фақат муайян табиатшунослик тушунчаларини ҳосил қилишга ёрдам беришгина эмас, балки уларни фикр юритишга, таҳлил қилишга, таққослашга, мулоҳаза юритишга, хулосалар чиқаришга ўргатиш ҳамдир. Бунинг учун дарсда меҳнатга қизиқиш ҳолатини вужудга келтириш керак, бунга расм чизиш маълум даражада ёрдам беради. Расм чизиш, айниқса нутқи кучсиз ривожланган ўқувчилар учун фойдалидир, чунки уларнинг фикри расм воситасида вужудга келтирилган аниқ тасвирларга таянади. Доскадаги тасвирлар сифатида хомаки расм, схематик расм ёки оддий схемалардан фойдаланиш яхшироқдир. Синф тахтасидаги расмга равшанлик бериш учун уни рангли бўр билан чизиш маъқул бўлади. Бунда ўқувчилар ўқитувчи кетидан ижодий дафтарларига бажарилиши мураккаб бўлмаган расмларни чизиб борадилар. Аммо расм чизиш дарсда оз вақтни олиши ва мақсадсиз ишга айланмаслиги зарур.

Синф тахтасида дафтарларга расмлар ва улар билан боғлиқ бўлган ёзувларни жойлаштирилиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Расм ўқувчиларнинг қабул қилишга ҳиссий таъсир кўрсатиб, албатта уларнинг фикрлаш фаолиятини кўзғотсин, муайян табиатшунослик билимларини хотирада сақланишига ёрдам берсин.

Мисол қилиб, тундра табиатини ўрганишда ўқитувчининг янги материални тушунтириши ва уни тахтада тасвирлашини келтирамиз:

- Май ойида кўёш тундра тўхтовсиз бутун кун давомида ёритади. Ҳатто ярим кечада, у кип-қизил шар ҳолатида осмоннинг шимол томонида уфқ устида паст бўлиб осилиб туради. Нима учун?

Ўқувчилардан жавоб олгач, уни ер шарининг ёзда кўёш нурларига нисбатан орбитадаги ҳолатини тасвирлаб кўрсатади.

- Тундрада ёгин кам тушади бироқ тупроқ сув билан кучли намланган бўлади.

Нима учун шундай бўлишини тушунтириш учун ўқитувчи ер юқори қатлами кесимининг расмини чизади, кўп йилик муз қатлами ва ер ости суви баландлигининг паст эканлигини кўрсатади.

- Тундрадаги кўпчилик ўсимликлар ер бағирлаб ўсади, баъзилари эса ер бўйлаб тўшалиб ўсади. Бу шу билан боғлиқки, совуқ шимолий

шамоллардан химояланган ўсимликлар иссиқни яхшироқ сақлайди ва намликни камроқ буғлантиради.

Тундра ўсимликларининг схематик тасвири чизилади.

Тупроқда намликнинг ғоят мўл бўлишига қарамай ўсимликлар сувни кам буғлантиришга мослашганлар.

Бу қанақа мослашишлар ва қандай аҳамиятга эга эканлигини аниқлаш учун ўқитувчи гербарийлардан фойдаланади. Кейин тундра ўсимликларидан бири (клюква) доскага чизилади. Расм тагида ўсимликни характерловчи: “Майда баргли, қисқа илдизли, тўшалиб ўсувчи пояли” ёзувлар қилинади.

Сўнгра ўқитувчи тундрада яшовчиларнинг ўзаро табиий боғланишларининг схемасини чизади, уларнинг химоя рангига, иссиқ мўйнасига ёки ясси патланишига эътибор беради. Ўқувчилар схемани ижодий ишлар учун тутган дафтарларига чизиб оладилар. Расм бўйича дарсда ўрганилган материал мустаҳкамланади.

Расмли дафтарга эга бўлган ўқувчилар дарсда ва уйда ўтилган материални дарсликдан ўқишга кўп вақт сарф қилмасдан тез такрорлай олишлари мумкин. Бундай такрорлаш ўқувчилар эътиборларини йиғиб олишга, диққат ва хотирани машқлантиришга мажбур қилади ва ниҳоят ўрганилган материални мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Схематик расмлар, масалан, дарсларда “Тепаликлар ва жарлар”, “Тоғлар”, “Тошқўмир”, “Нефт ва табиий газ” ва бошқа мавзулари бўйича дарсларда фойдаланилиши мумкин. ер юзасининг ҳар хил шакллари кўрсатиш учун доскага схематик кесма ва профили чизилади.

Табиатшунослик материалларини ўзлаштиришда харита-схемаларини чизиш катта роль ўйнайди. Уларни қўлланиш йўлида (уфқ томонларини аниқлашда) мактаб ҳовлисидаги нарсаларнинг жойлашишининг оддий расмини чизиш биринчи кадам бўлади. Картографик тасвирларни ўқувчилар томонидан ўзлаштирилишини текшириш учун харита-схемалардан фойланиш қулайдир. Бундай харита – схемалар фазовий тасаввурларни шакллантиради ва харитадаги объектларнинг ўзаро жойлашишини ўзлаштириб олишни осонлаштиради.

Назорат саволлари:

1. Табиатшунослик дарсларида қўлланиладиган кўргазмали қуролларнинг турларини санаб беринг.

2. Деворий суратлар билан ишлаш методикасининг хусусиятлари нимада?

3. План харитадан нима билан фарқланади?
4. Табиатшунослик дарсларида моделлаштиришдан қандай мақсадда фойдаланилади?
6. Қандай ҳолатларда синф тахтасидаги расмлардан фойдаланиш мумкин бўлади?
7. Табиатшунослик бўйича дастур материали ўзлаштириб олиниши учун зарур бўлган моделларни неча гуруҳга ажратиш мумкин?

**КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР
МАЗМУНИ**

КУЧМА МАШГУЛОТ

МАВЗУ: Табиатшунослик ўқитиш воситаларидан ўринли фойдаланиш

Машгулот ўтказиш тартиби: Табиатшунослик фани доирасидаги ютуқлар ва инновациялар билан танишиш.

Машгулот мазмуни: Тажрибали ўқитувчи ёки мутахассис фаолият кўрсатаётган умумий ўрта таълим муассасасининг бошланғич синф ўқитувчилари томонидан табиатшунослик фани дарс машгулотларини: кузатиш, ўрганиш ва тажриба алмашиш. Табиатшунослик фанини ўқитишда замонавий ёндашувлар бўйича мутахассис томонидан ташкил этилган Табиатшунослик дарсларини таҳлил қилишда иштрок этишади.

Режа

1. Кўргазмали қуроллар ва табиатшунослик дарсларида улардан фойдаланиш методикаси
2. Суратлар билан ишлаш.
3. План, харита, глобус билан ишлаш.
4. Экран воситалари билан ишлаш.
5. Синф тахтасида ўқитувчининг расм чизиш.

Таянч тушунчалар: атроф табиат, ҳайвонлар ҳаёти, кузатиш, ҳосил, экинлар, план, харита, глобус, компас, шимол, жануб, ғарб, шарқ, тажриба, кўриқхона, қазилмалар, схема.

Табиатшунослик дарсликлари ва улар билан ишлаш.

“Атрофимиздаги олам” (1-2-синфлар) ва “Табиатшунослик” (3-4-синфлар) дарсликлари мақолаларининг мазмуни деярли ўлкашунослик принципи бўйича тузилган. Бу атроф табиатни унда кузатиладиган ҳар хил объект ва ҳодисалар ҳамда одамлар меҳнат фаолияти ўртасидаги ўзаро алоқалар билан боғлиқ ҳолда ўрганиш имкониятини беради.

Дарслик билан ишлашда қуйидаги услублардан фойдаланилади: матн (текст) билан ишлаш, савол ва топшириқлар билан ишлаш, дарсликлардаги расмлар билан ишлаш.

Янги мавзуни тушунтириш ва олинган билимларни мустаҳкамлашда иш дарслик матни билан ўтказилади. У шундай тарзда боради: мавзу бўйича кириш суҳбати, ўқувчининг мақолани тўлиқ ёки қисмлари бўйича ўқиши, ўқилган мазмуни бўйича суҳбат, ўқитувчининг тушунтириши, янги атама ва номларни (ўқитувчининг доскага, ўқувчиларнинг дафтарларга) ёзишлари. Ўқитувчи ишга раҳбарлик қила туриб, унга барча ўқувчиларни жалб қилади, уларнинг жавобларини қизиқарли маълумотлар билан чуқурлаштиради ва

тўлдиради, сурат, диафимлар намойиш қилади. Шу асосда ўқувчиларда аниқ тасаввурлар ҳосил қилинади, улар тушунчани шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Дарслик устида мустақил ишлашни чуқурлаштириш учун ўқитувчининг олдиндан тайёрлаган топшириқлари масалан, таъриф ёки тушунчаларни топиш, саволга жавоб бериш, матнда баён қилинган табиат ҳодисаларини тушунтириш бўйича айрим матнлар ўқитилади. Алоҳида эътибор луғат ишларига ажратилиши зарур. Шу мақсадда тушуниш қийин бўлган сўзлар доскага ёзилади, орфограммаси таъкидланади, ёнига тушунтирувчи сўз қайд қилинади. Ўқув материални фаҳмланган ҳолда эса қолдириш учун ҳар бир дарсда ўқувчиларнинг табиатшунослик луғатини бойитиш бўйича иш олиб бориш ҳам фойдалидир.

Дарсликдаги ҳар бир мавзуга ўқув материали билан мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантирувчи, ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятларни рағбатлантирувчи ва йўналтирувчи саволлар ҳамда топшириқлар берилади. Савол ва топшириқлар қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

Билимларни мустаҳкамлаш учун (Ўзбекистонда қандай ғалла ўсимликлари ўстирилади? Ғалла пояси нима деб аталади? Ғалланинг меваси нима? Тарвуз, ошқовоқ, яъни полиз экинларининг меваси бошқа ўсимликлар мевасидан нима билан фарқланади? Сизнинг жойингизда қайси қушлар зараркунанда ҳашаротларни киради? Йиртқич қушлар қандай фойда келтиради?)

Мантиқий тафаккурни ривожлантириш учун (Нима учун ўсимликлар барглари тўқади? Нима учун баргларнинг кузги ранги хира бўлади? Ўсимликларни кўпайтириш нимага керак? Нима учун қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетадилар? Нима учун ҳайдаш вақтида далада зағчалар кўп бўлади? Нима учун куз ойлари аста-секин совий бошлайди? Нима учун баъзи ҳайвонлар қишки уйкуга кетадилар?)

Кузатиш ёрдамида олинган билимларни қўлланиш учун (Ғўза барглари ғалла ўсимликлари барглари билан нима билан фарқланади? Ғалла ўсимликлар пояси нима деб аталади? Ғўза мевасини нима деб аталади? Кўсак мевалар қандай рангга киради? Улар нима билан тўлган? Уруғлари нима билан қопланган? Ғўза уруғини толалардан тозаланг ва оқ қоғоз орасида олиб эзинг. Қоғозда нима қолди? Ҳар хил ғалла ўсимликлари меваларини қараб чиқинг. Донлари бир-биридан нима билан фарқланади?)

Табиатшунослик тушунчаларининг солиштириш учун (План харитадан нима билан фарқланади? Қушларнинг баҳордаги уларнинг бошқа фасллардаги ҳаётидан нима билан фарқланади? Ғалла ўсимликларининг меваларини қараб чиқинг. Уларнинг ўлчамини таққосланг. Ғўза барглари қараб чиқинг. Буғдай, маккажўхори, шоли барглари билан таққосланг. Улар нима билан фарқланадилар? Бодрингни, помидор билан таққосланг. Улар бир-биридан нима билан фарқланади?)

Дарсликдаги тасвирларга катта дидактик рол ажратилади. Улар мақолалар мазмуни билан чамбарчас боғлиқ ва ўрганиладиган материални билиб олиш манбаи бўлиб хизмат қилади, шунга кўра болаларни ҳар бир расмни диққат билан кўришга ва синчиклаб поёнига етишга ўргатиш керак. Дарсликдаги ҳар бир расмни ўқувчилар таҳлил қила олишлари керак. Бу иш матнни ўрганиш билан бир вақтда боради. Баъзан матнни ўрганишдан кейин ўтказилади, айрим ҳолларда эса матнни ўрганиш олдидан бўлади. Барча дарслик матнга мувофиқ келади, уларнинг мазмунини тушунтиради, аниқлайди ва тўлдиради.

Расмларга берилган савол ва топшириқлар ҳам ғоят муҳимдир, чунки улар ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини йўналтиради ва синфда ҳамда уйда тасвирлар устида мустақил ишлашга ёрдам беради.

Кўргазмали қуроллар ва табиатшунослик дарсларида улардан фойдаланиш методикаси

Қабул қилиш - одам томонидан атроф олам жисмлари ва ҳодисаларини сезгиларга бевосита таъсир қилишида акс эттирилишидир.

Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг қабул қилишини ривожлантириш устида доимо иш олиб бориш керак, токи у мақсадга йўналган ва ташкил қилинган кузатиш жараёнига айлансин. Сезгили қабул қилишнинг ривожланган бўлишида табиатшунослик дарсларида табиатшунослик тасаввурлари ва тушунчаларини тўғри шакллантириш мақсадида қўлланиладиган кўргазмали қуролларга катта ўрин ажратилади.

Табиатшунослик бўйича ўқув қуроллари ғоят хилма-хилдир. Улардан бир хиллари (табиий жисмлар ва уларнинг кўргазмали тасвирлари) дарсларда ўрганиш объекти ҳисобланади, бошқалари хизмат кўрсатувчи ролни ўйнайди- уларни ўқувчилар ўрганмайдилар. Дарсларда ўрганиш объектлар ҳисобланган қуролларни иккита гуруҳга: табиий жисмлар ва ўқитиш учун махсус тайёрланган, жисм ва ҳодисаларнинг

тасвирларига ажратиш мумкин. Табиий жисмларга тоғ жинслари, металллар, тупроқ намуналари, ўсимликлар, ҳайвонлар киради. Кўрғазмали қуроллар сатхли (суратлар, диафильмлар) ва ҳажмли (моделлар, макетлар, муляжлар) га ажратилади. Униси ҳам буниси ҳам ҳаракатсиз ва ҳаракатчан бўлиши мумкин.

Кузатишларга яхшироқ раҳбарлик қилиш учун ўқитувчи ўқувчилар олдида улар эътиборини кузатилаётган нарсанинг характерли хусусиятларига (катта-кичиклиги, шакли, ранги, асосий қисмлари, ҳаракатланиш усули ва х.к), шунингдек, унинг бошқа нарсаларга ўхшашлиги ва улардан фарқига йўналтирувчи саволар қўядилар.

Суратлар билан ишлаш методикаси. Табиатшуносликни ўқитишда ўқитувчи ўқувчиларга улар ҳали кўрмаган кўпгина объект ва ҳодисалар тўғрисида маълумотлар беради. Бироқ энг жозибали ва қизиқарли ҳикоя, агар у яхши суратда кўрсатилмаса, етарли, тўлиқ ва ёрқин тасаввурлар бера олмайди. Фақат суратларни диққат билан қараб чиқиш табиий ҳолдаги жисм билан танишишдагига яқин келадиган таассуротларни ҳосил қилиши мумкин

Табиатшунослик дарсларида кўпинча деворий суратлар ишлатиладики, улар бўйича фронтал синф иши олиб борилади. Йирик суратлар бўлмаса, кичикроқ суратлардан фойдаланиш мумкин, уларни ҳар бир ўқувчига кўрсатиш керак. Аммо ўқитувчи қайси турдаги сурат билан ишламасин, унинг мақсади-суратнинг табиатшунослик мазмунини очиб бериш болаларда табиатшунослик билимларининг манбаи сифатида ундан фойдалана олиш укувини ҳосил қилишдир.

Суратлар билан ишлашда уларнинг мазмунидан тўғри фойдаланиш, болаларнинг кузатишларига тўғри раҳбарлик қилиш керак. Табиатшунослик дарсларини тасвирлашда (тасвирлар билан таъминлашда) Ўзбекистон табиатини мадҳ этган халқ рассоми Ўрол Тансиқбоевнинг суратлари бой имкониятлар беради. Маласан, қудратли дарёнинг улкан манзарасини, жонажон жумҳурият қиёфасини тасвирлаган “Сирдарё” манзара суратидан “Табиатда сув” мавзусини ўтишда фойдаланиш мумкин. “Қорақум ГЕС”, “Жонажон ўлка”, “Суғориш” ва бошқа замонанинг ҳаётий ҳис билан белгиланган суратлари “Жонажон ўлканинг табиати” мавзусини ўрганишда яхши тасвир бўлиб хизмат қилади.

Расмларни кўришдан олдинги таассуротларни ўчмаслиги учун уларнинг сони кўп бўлмасин. Суратлар бир нечта бўлганда мазмунни яхшироқ ўзлаштириб олишга ёрдам берувчи методик услуб-

таққослашдан фойдаланиш мумкин. Суратни дарслик билан ишлашга ҳам қўшиш мумкин, масалан, дарслик матнидан суратнинг мазмунига мувофиқ келадиган таърифлар танланади. Бундай топширик ўқувчиларни суратга эътибор билан қарашга ва бир пайтнинг ўзида ўқилганларнинг мазмунини яхшироқ тушуниб олишга мажбур қилади. Сурат мазмунини ўқувчиларнинг ўзлари томонидан айтиб беришлари уларда умумлаштириш уқувларини шакллантиради, кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг аналитик-синтетик фаолиятини ривожлантиради.

План, харита, глобус билан ишлаш методикаси

План, харита ва глобус юилан биринчи танишиш 4-синфдан бошланади. Болаларни планни тушуниш ва ундан фойдаланишга ўргатиш учун уларни планнинг асосий элементлари билан изчил ва системали таништирувчи тайёргарлик машқларини ўтказиш керак.

Планни тушунишга тайёрлашнинг биринчи босқичи-жойида ориентирлаш кўникмаларининг ўзлаштиришдир, навбатдагиси жойида масофяларни ўлчаш ва уларни чизмада тасвирлаш услубларини ўзлаштиришдир. Бунинг учун ўқувчилар кун ўртасидаги сояни кузатадилар, компас билан муомала қилишга ўрганадилар. Синф ва очик ҳавода машқ қилиб, улар асосий ва оралик йўналишларни аниқлашга одатланадилар.

Глобус ер шакли, кун ва туннинг алмашиниши, йил фасллари, иссиқлик минтақалари тўғрисидаги материални тушуниш учун зарур. Харита ва глобус билан ишлашни бир-бирига уйғунлаштириш табиатшунослик бўйича билимларнинг тўғри ва чуқур бўлишини таъминлайди. Жуғрофий тушунчаларни шакллантиришда глобусдан фойдаланиш кўргазмали тасаввурлар ҳосил қилишга ёрдам беради. ер шарини пиёда ёки транспорт воситасида айланиб ўтиш учун қанча вақт зарурлиги тўғрисидаги ахборот, агар шундай саёхатни глобусда кўрсатиш билан бирга бериб борилганда, ер шарининг катталигини характерлайдиган рақамларга қараганда айниқса анча яққолроқ бўлади.

Экран воситалари билан ишлаш методикаси

Экран воситаларига диафильм, диапозитив ва кинофильмлар киради (табиатшунослик программасида уларнинг рўйхати бор) Ўзбекистонда экран воситаси сифатида “Жонажон ўлка қушлари” диафильми ва “Чотқол кўрикхонаси” номли ҳужжатли фильм

чиқарилган. Бу қуроллардан 3-4-синфларда атроф олам билан танишиш ва табиатшунослик бўйича дарсларда фойдаланиш керак.

Экран воситаларини намойиш қилиш учун экран қуйилган ва қоронғилатилган, махсус синфга эга бўлиш зарур. Диафильм ва кинофильмларни, диапозитивларни кўрсатишга сарфланадиган вақт дарсинг мавзуси, мақсади ҳамда типига боғлиқ. Намойиш қилиш пайтида қуйидаги талаблар бажарилмоғи лозим: ҳар бир кадрни қўриб чиқиш, таҳлил қилиш ва фаҳмлаб олиш керак, бунинг учун ўқитувчи йўналтирувчи саволлар беради, уларга олинган жавоблар тўлдирилади, экрандаги барча ёзувларни албатта ўқиш зарур, диапозитивларни кўриш ўқитувчининг ҳикояси, харита бўйича иш, гербарийлар фойдали қазилмаларнинг намуналари ва бошқа қуролларни кўриб чиқиш, дарслик мақоласини ўқиш билан иаллашиб бориши зарур. Бир мартанинг ўзида кўп диапозитивларни кўрсатиш ярамайди, чунки бу хол болаларни чарчатиб қўяди. Ўқитувчи ҳикояси ва мақолани ўқишдан кейин олинган билимларни мустаҳкамлаш учун умумлаштирилган суҳбат ўтказилиши лозим.

Модел кўргазмали қурол сифатида

Табиатшунослик дарсларида моделлар кўринишидаги ҳажмли тасвирлар ҳам кенг қўлланилади. Модел- бу нарса ёки қурилманинг барча тафсилотларини такрорловчи, уларга ўхшаш ҳажмли тасвирдир. Моделларнинг идрокий аҳамияти ғоят катта, чунки улар сатҳли расмлардан фарқ қилиб, ўрганилаётган нарса тўғрисида фазовий тасаввур беради.

Табиатшунослик бўйича дастур материални ўзлаштириб олиниши учун зарур бўлган моделларни икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга ер юзасининг шаклларининг: тоғ, тепалик, дарё водийлари, дарё ва уларнинг ирмоқлари, ўпирилиш, жарларнинг жўғрофий моделлари киради. Бу моделлар, агар тасвири ифодаланган предмет экскурсияда ўрганилган бўлса, алоҳида аҳамият касб этади. Иккинчи гуруҳга ҳар хил қурилма ва иншоотлар: шахта, печи, сув ва шамол ҳаракатланувчилари кабиларнинг моделлари киради.

Синф тахтасида ўқитувчининг расм чизиши

Ўқитишнинг кўргазмали воситалари қаторига янги материални тушунтришни синф тахтасида график тарзида тасвирлаб кўрсатиш ҳам киради. Ўқувчилар тасвирни дафтарларига чизиб олиш билан уни беихтиёр эсда қолдирилади. Ўқитувчининг вазифаси- ўқувчиларга расм ёрдамида фақат муайян табиатшунослик тушунчаларини ҳосил қилишга

ёрдам беришгина эмас, балки уларни фикр юритишга, тахлил қилишга, таққослашга, мулоҳаза юритишга, хулосалар чиқаришга ўргатиш ҳамдир. Бунинг учун дарсда меҳнатга қизиқиш ҳолатини вужудга келтириш керак, бунга расм чизиш маълум даражада ёрдам беради. Расм чизиш, айниқса нутқи кучсиз ривожланган ўқувчилар учун фойдалидир, чунки уларнинг фикри расм воситасида вужудга келтирилган аниқ тасвирларга таянади. Доскадаги тасвирлар сифатида хомаки расм, схематик расм ёки оддий схемалардан фойдаланиш яхшироқдир. Синф тахтасидаги расмга равшанлик бериш учун уни рангли бўр билан чизиш маъқул бўлади. Бунда ўқувчилар ўқитувчи кетидан ижодий дафтарларига бажарилиши мураккаб бўлмаган расмларни чизиб борадилар. Аммо расм чизиш дарсда оз вақтни олиши ва мақсадсиз ишга айланмаслиги зарур.

Схематик расмлар, масалан, дарсларда “Тепаликлар ва жарлар”, “Тоғлар”, “Тошқўмир”, “Нефт ва табиий газ” ва бошқа мавзулари бўйича дарсларда фойдаланилиши мумкин. ер юзасининг ҳар хил шакллари кўрсатиш учун доскага схематик кесма ва профили чизилади.

Табиатшунослик материалларини ўзлаштиришда харита-схемаларини чизиш катта рол ўйнайди. уларни қўлланиш йўлида (уфқ томонларини аниқлашда) мактаб ховлисидаги нарсаларнинг жойлашишининг оддий расмини чизиш биринчи қадам бўлади. Картографик тасвирларни ўқувчилар томонилан ўзлаштирилишини текшириш учун харита-схемалардан фойланиш қулайдир. Бундай харита – схемалар фазовий тасаввурларни шакллантиради ва харитадаги объектларнинг ўзаро жойлашишини ўзлаштириб олишни осонлаштиради.

Назорат саволлари:

1. Табиатшунослик дарсларида қўлланиладиган кўрғазмали курулларнинг турларини санаб беринг.
2. Деворий суратлар билан ишлаш методикасининг хусусиятлари нимада?
3. Режа билан ишлаш методикаси қанақа?
4. План харитадан нима билан фарқланади.
5. Табиатшунослик дарсларида моделлаштиришдан қандай мақсадда фойдаланилади?
6. Қандай ҳолатларда синф тахтасидаги расмлардан фойдаланиш мумкин бўлади?

**НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-МАВЗУ: Бошланғич синфларда технология дарсларининг мазмуни ва уни ташкил этиш методикаси

РЕЖА:

1. Меҳнат (технология) таълими ўқув фанининг мақсад ва вазифалари.
2. Қуриш-ясашнинг мақсад ва вазифалари. Қуриш-ясаш материалларининг турлари.
3. Ўқувчиларни лойдан буюм ясашга (моделлаштириш)га ўргатиш.
4. Моделлаштириш техникаси.

Таянч тушунчалар: индикатор, оригами, оригами, кусудама, сукудама, бадий-эстетик тарбиялаш, конструктор, сунъий пластик масса, усул, услуб.

1. Меҳнат (технология) таълими ўқув фанининг мақсад ва вазифалари

Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим муассасаларида Меҳнат (Технология) таълими фанини ўрганишнинг асосий мақсади – ўқувчиларда техник-технологик ва операцион билим, кўникма, малакаларини ривожлантириш, касб-хунар танлаш, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида ижтимоий муносабатларга кириша олиш компетенцияларини шакллантиришдан иборат.

Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим муассасаларида Меҳнат (Технология) таълими фанини ўрганишнинг асосий вазифаси:

буюм ва маҳсулот турларини, уларни тайёрлаш ва ишлов бериш усулларини билиш, технологик лойихалаш ҳамда амалга ошириш компетенцияни шакллантириш;

психомотор, функционал ҳамда амалий фаолият турларини бажаришдаги операцион компетенцияни шакллантириш;

тўғри ва онгли касб танлаш, ижтимоий муносабатларга кириша олиш компетенцияни шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ БОШЛАНҒИЧ СИНФ БИТИРУВЧИЛАРИГА НИСБАТАН ҚЎЙИЛАДИГАН МАЛАКА ТАЛАБЛАРИ

Буюм ва маҳсулот турларини, уларни тайёрлаш ва ишлов бериш усулларини билиш, технологик лойиҳалаш ҳамда амалга ошириш компетенцияси

(A1)

турли материаллардан ясаладиган буюмларни қуриш-ясашда ўлчайди, режалайди, содда лойиҳалайди ишларини бажара олади;

деталларни бир-бирига тўғри елимлайди;

содда буюмларни тика олади;

кичик ҳажмдаги буюмларни тўқий олади;

халқ ҳунармандчилиги турлари бўйича буюмларни лойиҳалай олади;

ҳаракатланувчи моделлар тайёрлай олади;

турли материалларни букиш, қирқиш, елимлаш ишларини бажаришда ишлатиладиган ўткир ва тигли асбоблардан хавфсизлик техникаси қоидалари ва санитария-гигиена талабларига риоя қилган ҳолда фойдалана олади.

(A1+)

халқ ҳунармандчилиги йўналишлари бўйича устоз-шогирд анъаналари ҳақида маълумотларни эгаллай олади;

содда нақш элементларини чиза олади;

ҳунармандларнинг содда иш намуналарини бажара олади;

кичик ҳажмдаги буюмларни тўқий олади;

каштачилик йўналишида содда нақш элементларидан иборат композицияларни тика олади.

Психомотор, функционал, ҳамда амалий фаолият турларини бажаришдаги операцион компетенция

(A1)

ўз меҳнат ҳаракатларини ўқув топшириқлари асосида мунатазам такрорлай олади;

ҳаётий одоб-ахлоқ қоидалари, меҳнатсеварликга оид асосий тушунчаларни эгаллайди ва риоя эта олади;

турли фанлардан эгалланган тушунча ва билимларини умумлаштирган ҳолда амалий вазифаларни бажара олади;

(A1+)

ўз меҳнат ҳаракатларини ўқув топшириқлари асосида мунатазам мукаммалаштириб бора олади;

одоб-ахлоқ қоидалари, сабр-тоқат, иродалилиқка оид тушунчаларни ўрганади, таҳлил қилади, риоя қила олади;

хунармандларнинг кўл меҳнатига оид тушунча ва билимларини умумлаштирган ҳолда амалий вазифаларни бажара олади;

Тўғри ва онгли касб танлаш, ижтимоий муносабатларга кириша компетенцияси

(A1)

касблар оламини билади ва таснифлай олади;
касб-хунарларга оид маълумотларни тўплаш ва тавсифлай олади.

(A1+)

хунармандлар ҳақидаги маълумотларни билади;
хунармандлар фаолиятига оид маълумотларни тўплайди ва тавсифлай олади.

Тўғри ва онгли касб танлаш, ижтимоий муносабатларга кириша компетенцияси

(A1)

касблар оламини билади ва таснифлай олади;
касб-хунарларга оид маълумотларни тўплаш ва тавсифлай олади.

(A1+)

хунармандлар ҳақидаги маълумотларни билади;
хунармандлар фаолиятига оид маълумотларни тўплайди ва тавсифлай олади.

Умумий ўрта таълим мактабларида меҳнат таълими (технология) фанини ўқитишнинг мақсади – ўқувчиларни ақлий ва жисмоний меҳнат турлари, жараёнлари ҳамда касблар билан таништириш, уларда дастлабки меҳнат кўникма, малакаларини, меҳнатга қизиқиш, меҳнатсеварликни шакллантириш, уларни меҳнат ва касбларни қадрлашга, аҳамиятини тушунишга ўргатиш ҳамда касб танлашга тайёргарликларини амалга оширишдан иборат.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги таълимий – тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларни бажариш лозим бўлади:

Таълимий вазифа – ўқувчиларнинг баркамол шахс бўлиб шаклланишлари учун уларга меҳнат жараёнлари, касб асосларини ўргатиш ва касб танлаш билан уйғунлаштириш орқали касбгача тайёргарлигига замин яратиш билан эгаллаган билимларини узвий ривожлантириш асосида асбоб-ускуна, мосламалар, воситалари, жараёнлари, ҳудудий ишлаб чиқаришнинг асосларини ўргатиш; техника ва технологиялар асосида эгалланаётган касб-хунар соҳаси хусусиятлари, шу соҳанинг илғор вакиллари фаолияти билан таништириш.

Тарбиявий вазифа – ўқувчиларнинг умуммеҳнат кўникмаларини шакллантириш жараёнида маънавий-ахлоқий, ақлий, жисмоний, эстетик, экологик, ватанпарварлик, инсонпарварлик ва тадбиркорлик сифатларини шакллантириб бориш.

Ривожлантирувчи вазифа – ўқувчиларнинг касбгача тайёргарлигини ривожлантириш, меҳнат таълими (технология) фанини мазмунини такомиллаштириш орқали баркамол шахс бўлиб етишишига ёрдам бериш.

Ижодий вазифа – меҳнат таълими (технология) фанини жараёнида касб-ҳунар асосларига оид билим, кўникма ва малакаларини замонавий талаблар даражасида бўлишини таъминлаш учун ўқувчиларнинг мустақил равишда ижодий фаолият юрита олиши.

Амалий вазифа – буюм, нарса, намуналар асосида зарурий буюртмаларни амалда бажара олиш.

Бошланғич синфда меҳнат таълими (технология) фанини ёъналишлари бўйича машғулотларни ташкил қилиш ва ўтказиш кетма – кетлиги маҳаллий шароит ҳамда имкониятларни ҳисобга олган ҳолда таълим муассасаси томонидан белгиланади.

1-4-синфлар учун

1. Қоғоз ва картон билан ишлаш
2. Газлама ва толали материаллар билан ишлаш
3. Табиий ва турли материаллар билан ишлаш
4. Бадиий қуриш-ясаш ва техник моделлаштириш.

Ҳар бир дарс машғулотли хавфсизлик техникаси қоидаларига риоя қилган ҳолда ташкил этилади.

Ўқувчиларга меҳнат таълими (технология) фанини ёъналишлари бўйича касблар турлари ҳақида ахборотлар берилади.

Мажбурий таълим муассасалари меҳнат таълими (технология) фанини ўқитишда даражаларга ажратган ҳолда ўқитилиши белгиланди.

Бошланғич синфда меҳнат **А-1 (1-4 синф)** ўқувчиларни ақлий ва жисмоний меҳнат турлари, касблар билан дастлабки таништириш, касб танлашга тайёрлаш, меҳнатни қадрлаш, меҳнатга қизиқиш ҳамда меҳнатсеварликни шакллантириш; табиий ва турли материаллардан буюмлар, жиҳозлар, табрикномалар, ўйинчоқлар, ҳаракатланувчи моделлар ясаш лаёқатини эгаллаш; **А-1+ (1-4 синф)** – меҳнат таълими (технология) фанини бўйича халқ ҳунармандчилигининг бошланғич элементлари сингдирилган турини эгаллашнинг **кучайтирилган даражаси** бўлиб, бунда танланган халқ ҳунармандчилик турлари бўйича кенгроқ назарий билим бериш билан бирга кучайтирилган ҳолда меҳнат

таълими асосида амалий машғулотларни бажариш лаёқатини ривожлантириш.

Меҳнат ва уни ўқитиш методикаси фани педагогик фанлардан бири бўлиб, фанининг асосий илмий изланишлари натижаларига таянган ҳолда, илғор ўқитувчиларнинг иш тажрибаси билан бойитилган материаллар асосида ёритиб беради. Ўқувчиларни меҳнатга тарбиялаш ва уларни бўлажак амалий фаолиятга тайёрлашда меҳнат малака ва кўникма ва малакаларни эгаллашларини таъминлайди, ўқувчиларни меҳнат фаолиятига, ижтимоий фойдали ишлаб чиқариш меҳнатини бажаришга тайёрлайди. Меҳнат таълимида меҳнатга психологик тайёрлик, меҳнат фаолиятининг тўғри мотивлари асосида тарбиялайди, шахснинг ҳар бир онгли меҳнаткаш учун зарур бўлган сифатлари шаклланашида ёрдам беради. Ўқувчилар ўртасида ёълга қўйилган ўзаро ёрдам эса, уларда дўстлик, биродарлик, умумлашиш, жамоатчилик каби фазилатларни тарбиялайди. Шу билан бир қаторда билим, кўникма, малакаларини ривожлантириш, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида ижтимоий муносабатларга кириша олиш компетенцияларини шакллантиради .

Меҳнат таълими ва тарбиясининг мақсади – талабаларни бошланғич синфларда меҳнат таълими фанининг мазмуни ва вазифалари, ўқитиш усуллари, таълимий воситалар билан таништириш ва уларни таълим жараёнига тадбиқ этиш бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдир.

Меҳнат таълими ва тарбиясининг вазифалари - Бошланғич мактабларда меҳнат таълими ва тарбиясининг асосий вазифалари ўқувчиларни меҳнатга тайёрлаш, ўқитиш ва умумтаълим мактабларининг бошланғич синфларида касб танлаш изчиллигини такомиллаштириш.

Меҳнат таълими орқали Ўқувчиларни меҳнатга ва касбга тайёрлаш вазифалари бошланғич синфларда бутун таълим ва тарбия тизимида ҳамда барча ўқув предметлари ёрдамида ҳал этилади. Бу ўринда меҳнат дарслари етакчи рол ўйнайди. Бошланғич синфларда меҳнат таълимининг илк тушунчалари, малака ва кўникмалари меҳнат дарсларида шакллантирилади.

Меҳнатга ахлоқий тайёрлаш – Ўқувларга жамоада ишлашни, ўзаро дўстона ёрдамни беришни, ижодий ташаббускорлик, ташкилотчилик қобилиятларини намоёиш қилишни, меҳнат кишилари ва меҳнат натижаларини ҳурмат қилишни ўргатишдан иборатдир.

Меҳнатга руҳий тайёрлаш – Ўқувчиларни меҳнатга руҳий тайёрлаш ўқувчиларнинг ёшига мос келувчи онгли ва ижобий хусусиятларни таркиб

топтириш, ўқувчиларнинг меҳнат малака ва кўникмаларни эгаллашга қизиқишини шакллантиришдан ибортадир.

Ўқувчиларни меҳнатга амалий тайёрлаш. Ўқувчиларни меҳнатга амалий тайёрлаш оседхбкфҳйб оддий асбоб ва мосламалардан фойдалана билиш у ёки материалга маълум изчилликда ишлов бера олиш, ёъл қўйилган хатони ўз вақтида аниқлаш ва тўғирлай олиш хислатларини таркиб топтиришдан иборат.

Меҳнатга амалий тайёрлашни фақат керакли билимлар базасида амалга ошиши мумкин. У бошланғич синфларда бошланғич политехник билимларга асосланади. Меҳнат таълимининг мазмунига мувофиқ ўқувчилар мазкур ёш учун қулай бўлган материалларга ишлов бериш, қўлланиладиган оддий асбоб ва мосламалардан фойдаланиш малака ва кўникмаларини эгаллайдилар. Оддий асбоб ва мосламалар махсус асбоб ва мосламаларнинг бош асоси ҳисобланади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг меҳнат таълим-тарбиясининг назарий ва амалий аҳамияти қуйидагича белгиланади:

- ёшларни ҳозирги ижтимоий-иқтисодий шароитида бозор ва ахборот технологияси ислоҳоти даврида касб-ҳунар танлаш, ташхис қилиш, истиқболини белгилаш ҳамда шароитга мос бўлган самарали–методик шакллари ва воситаларини ишлаб чиқиш;
- келажак авлодни бой-манавий ҳамда илмий ва умуминсоний қадриятлар асосида камол топтиришнинг таъсирчан тарбия тизимини яратиш;
- илғор педагогик тажрибаларни халқ педагогикасининг метод ва воситаларини шахс комолотига қаратилган миллий-маънавий ва илмий меъросини ўрганиш;
- кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг касб–ҳунарга қизиқишларини тарбиялашда турли шакл ва методлардан фойдаланиш;
- кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг касб-ҳунарга қизиқишларини тарбиялаш жараёнида авлодлар илмий меъросларидан оқилона ва ўринли фойдаланиш;
- кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг касб ҳунар-турларига қизиқишларини дарс ва дарсдан ташқари тадбирлар мажмуасида амалга ошириш;
- ота-оналар билан меҳнат қаҳрамонлари, меҳнат фахрийлари, тадбиркор ва ишбилармонлар билан учрашувлар, баҳс-мунозара кечалари, савол-жавоб соатларини ўтказиш;
- меҳнат анъаналари асосида тадбирлар ҳамда музей ва устахоналарга экскурсиялар уюштириш.

Меҳнат малака ва кўникмаларини шакллантириш қуйидагича асосий босқичлардан таркиб топади:

- а) бошланғич тушунча бериш.
- б) меҳнат ҳаракатларини синов учун бажариш.
- в) иш ҳаракатлари натижаси.
- г) якуний хулоса чиқариш.

Меҳнат малакалари ва кўникмаларини шакллантиришга мўлжалланган амалий ишлар фақат вақтга кўра тақсимланганда ҳамда маълум тизим асосида ўтказилгандагина ижобий натижа беради.

Амалий ишлар тизими қуйидаги асосий талабларни ўз ичига олади:

1. Амалий ишлар бажариладиган топшириқнинг мураккаблиги ошиб боришини назарда тутган ҳолда жойлаштириш лозим.
2. Бажарилаётган амалий иш мазмуни тўлиқ тарзда олдинги амалий ишга асосланиши лозим.
3. Амалий иш жараёнида мустақил ишлаш даражаси ортиб бориши керак.

Бошланғич синф меҳнат таълими дарсларидаги таълим-тарбиявий вазифалар умумтаълим мактабларидаги меҳнат таълимининг умумий вазифаларидан келиб чиқиб, қуйидаги машғулот турлари жараёнида амалга оширилади:

1-4-синфлар учун

1. Қоғоз ва картон билан ишлаш
2. Газлама ва толали материаллар билан ишлаш
3. Табиий ва турли материаллар билан ишлаш
4. Бадиий қуриш-ясаш ва техник моделлаштириш.

Ҳар бир дарс машғулоти хавфсизлик техникаси қоидаларига риоя қилган ҳолда ташкил этилади. Жумладан, **(1-4 синф)** ўқувчиларни ақлий ва жисмоний меҳнат турлари, касблар билан дастлабки таништириш, касб танлашга тайёрлаш, меҳнатни қадрлаш, меҳнатга қизиқиш ҳамда меҳнатсеварликни шакллантириш, ҳунармандчилик турлари бўйича кенгроқ назарий билим бериш билан амалий машғулотларнинг тўлиқ мажмуасини бажариш орқали кундалик ҳаётда қўллай олиш лаёқатини ривожлантириб боради.

2. Қуриш-ясашнинг мақсад ва вазифалари. Қуриш-ясаш материалларининг турлари.

Қуриш-ясаш лотинчадан олинган бўлиб, турли предметларни, қисм ва элементларни маълум бир ҳолатга келтириш, маъносини билдиради. Қуриш-ясаш фаолияти – амалий фаолият бўлиб, олдиндан белгиланган, бирор мақсадга қаратилган реал воқеалиқдир. Қуриш-ясаш фаолиятига ўргатиш жараёнида ақлий, ахлоқий, эстетик ва меҳнат тарбияси янада шаклланиб боради, теварак-атрофдаги ҳодисаларни таҳлил қилиш кўникмаси, мустақил фикрлаш, бадиий дид, шахснинг иродавий сифатларидан (мақсадга интилиш, қатъийлик ва ҳақозо...) таркиб топа бошлайди.

Ўқувчилар кўпинча катталарнинг қурилишдаги фаолиятларига тақлид қилиб, турли касб эгаларини ролини бажарадилар. Ўқувчиларнинг қурилиш ўйинларида қурилишларни транспорт ҳаракати, катталарнинг меҳнати ҳақидаги таассуротларини акс эттирадилар. Бундай ўйинлар ўқувчиларда ташаббускорликни уйғотишга, уларни фикр юритиш ва ҳаракат фаолиятларини фаоллаштиришга кенг имкон яратади.

Қуриш-ясаш материалларининг турлари.

Бошланғич таълимда ўқувчиларга қуриш-ясаш фаолиятини ўргатишда қурилиш материали, турли конструкторлар, қоғоздан, табиат, ташландиқ материалларидан фойдаланилади.

1. Кичик қурилиш материаллари. Қурилиш материали–майда ва йирик-геометрик фигуралардан (куб, цилиндр, призма ва ҳоказо...) иборат. Дарсларда қурилиш материалларидан турли хил тўпламлардан фойдаланилади. Ўқувчилар теварак атрофдаги маълум нарсаларни ясайдилар.

2. Конструкторлар. Конструкторлардан (тахтали, пластмасса, металл ва керамика) фойдаланиш орқали турли конструкциялар ясаш мумкин. Ўқитувчи раҳбарлигида ўқувчилар оддий бирлаштириш усулидан суратлар бўйича турли хил ҳаракатли конструкциялар ясайдилар. Асосий диққат ўқувчиларни маълум қисмларини бирлаштириш малакаларини шакллантиришга қаратилади. Бунда ўқувчиларни кўлларини мускуллари иштирок этади, кўл мускуллари ҳали яхши ривожланмаган бўлади. Ўқитувчи аввал конструктор йиғишни методик кўрсатмаларини ўрганади. Қурилиш материали ва конструкторлар ўқувчиларга кетма-кет берилади.

Ўқитувчи раҳбарлиги остида ўқувчилар янги бирлаштириш йўллари ва турли хил характердаги конструкцияларни расмга, чизмага

қараб яратишга ўрганадилар. Бу ишларни ўқувчиларга таклиф этишдан олдин, ўқитувчининг ўзи бу конструкторлар, уларга берилган методик кўрсатмалар билан яхшилаб танишиб, ўрганиб чиқиши зарур. Ўқувчиларга қурилиш материаллари ва конструкторлар тўплами ҳаммаси бирданга берилмайди, балки аста-секин, кетма-кет ўқувчиларнинг ўзлаштиришларига қараб берилади.

"Танграм", "Тухум", "Сехрли айлана" геометрик тўпламлари ўқувчиларни конструкторлик, дизайнерлик, яратувчанлик қобилиятларини шакллантиради ва ривожлантиради.

Қоғоздан қуриш-ясаш.

Оригами. Бу қоғозни буклаш йўли билан нарса ясаш маъносини билдиради.

Киригами. Бу қоғозни йиртиш ёки симметрик қирқиш йўли билан ясаш йўли билан нарса ясаш маъносини билдиради.

Кусудама. Бу қоғозни буклаш йўли билан гул ясаш маъносини билдиради.

Сукудама. Бу кусудама модулларидан кўғирчоқ ясаш маъносини билдиради.

Барчасини битта сўз билан *ОРИГАМИ* деб юритилади.

3. Ўқувчиларни лойдан буюм ясашга (моделлаштириш)га ўргатиш

Пластилин ва лой иши, чинни хамир тасвирий санъатнинг хайкалтарошлик ва амалий санъатнинг муҳим турларидан бўлган кулолчилик, сополдўзлик халқ ҳунармандчилиги санъатлари билан мустаҳкам боғлиқдир.

Пластилин. Пластилин доимий ҳолда ишга тайёр бўлади. Пластилиндан предметлар тасвирини яратиш мумкин. Пластилин иссиқда юмшаб, совуқда қотиш хусусиятига эгадир. Шу боисдан пластилин совуқ хонада сақланса, уни ишлатиш олдидан иссиқ сувга солиб олиш лозим. Пластилинни кўлда ушланиб турилса, албатта у юмшайди ва иш ҳолати яхшиланади. Аммо уни узок кўлда ушлаб турмаслик керак. Чунки, уни узок кўлда ушлаб турилса, ўз ҳолатини йўқота бошлайди.

Пластилиндан асосан кичик моделларни ясашда фойдаланилади. У *сунъий пластик масса* бўлиб лойга ўхшаб, қурилмаслиги ва доимо ишлатишга тайёрлаш билан фарқланади. Пластилиннинг ҳар хил — оддий ва мураккаб турлари мавжуд.

Лой. Лой нарсалар ясашда асосий материал ҳисобланади. Чунки у исталган жойда топилади, арзон ва қайишқоқдир. Лойнинг таркибида бошқа нарсалар (тош, кум ва шу кабилар) бўлмаслиги керак. Чунки иш кўлда бажарилади. Шунинг учун ишни бошлашдан олдин лойни тайёрлаш керак. Лой ширали ва ширасиз бўлади. Ширасиз лой таркибида кум кўп бўлиб, унда ёпишқоқлик хусусияти ёмон бўлади. Лой ўзининг хоссасига кўра юмшоқ, ёпишқоқ, илашувчан, яхши текисланиш ва исталган шаклга кириш хусусиятига эга бўлиши керак. Лой билан ишлаганда асосан оддий асбоблар: оддий конструкциядаги ёғоч ва стеклардан фойдаланилади.

Бундай лойни тайёрлаш учун тупроқ танланади. Тупроқ жигарранг, кўнғир бўлиб, улар икки хил хусусиятда, қуруқ ва ёғли бўлади. Ёғли тупроқ қуруқ тупроққа нисбатан намлиги яхши, ёпишқоқ, юмшоқ, текисланиш ва пардозланиш хусусияти яхши бўлади. Тупроқни текшириш

одатда бир сиким тупроқни олиб, сувга солинади, ёпишқоқлиги, илашимлиги текширилади.

Лой тайёрлашни бир неча усуллари мавжуд.

1-усул: лой тайёрлаш мумкин бўлган тупроқни танлаб, уни яхшилаб эзилади ва элакдан ўтказилади. Сўнгра уни ёғоч ёки пластмасса идишга солиб, сув қуйилади, сув тўла шимдирилгандан сўнг 1-2 кун сақланади, сўнгра яна сув қуйиб, қорий бошланади. Лой ёпишқоқ, ягона массали, қўлга ёпишмайдиган, яхши силлиқланиш ва эластиклик ҳолатига етгунча ишланади. Сўнгра, лойни полиэтилен халтага солиб, ҳаво ўтказмайдиган ҳолда ўралади. Ундан бир неча дарсда фойдаланиш мумкин. Чунки, бу ҳолда лойни бир ой, ёки икки-уч ой ёки йиллаб сақлаш мумкин.

Лой қанча кўп сақланса, у шунчалик ёпишқоқ, эластиклик ва силлиқланиш хусусияти ортиб боради.

2-усул: Чамаси 1кг тупроқ эланади. Духовкада 20 минут қизитиб, совугандан сўнг, 25 грамм пахтани майдалаб солинади. 200 грамм ёғ қуйилиб, кераклигича сув солинади. Лойга ишлов берилиб, қорилади. Лойни ҳўл матога ўраб, полиэтилен халтада 2 сутка тиндирилади. Бундай лойни кўп марта ишлатса бўлади.

Дарсларда тайёрлаб қўйилган лойдан маълум қисми олиниб, унга яна ишлов берилади. Қўлга ёпишмайдиган ҳолга келгунга қадар ишланади. Лой қўлга ёпишмайдиган, лекин ўз массасига яхши ёпишадиган ва пластиклик ҳолати яхши бўлса, бундай лойдан ҳар қандай шакл яшаш мумкин бўлади.

Тасвирий фаолият дарсларда ясаладиган материаллар хилма-хилдир. Бугунги кунда афзаллик полимер лойга (чинни хамир)га берилади.

Полимер лой ёки чинни хамир. Полимер лой ёки чинни хамирнинг келиб чиқиш тарихига кўра Аргентинада ихтиро қилинган бўлиб, ундан ажойиб гуллар, шакллар яратилади, бугунги кунда бу материалдан ноёб маҳсулотларни яратиш имконини беради. Визуал қарашда у чиннига ўхшайди, ундан тайёрланган маҳсулот ҳавода қотиб қолади. Бундай материалдан тайёрланган совғаларни ўқувчилар ҳам тайёрлашлари мумкин. Соғлиқ учун хавфсиз, қийматлиги бўйича арзон, юмшоқ, у билан ишлаш завқли ва ундан ясаладиган нарсалар узоқ сақланади. Фантазия, дидни ривожлантиришга хизмат қиладиган аъло даражадаги қизиқиш ҳамдир.

Пластик материаллар билан ишлаш тасвирий санъатнинг бир тури ҳисобланиб, *ҳажмли ёки релефли* образлардан бутун композиция яшаш тушунилади. Моделлаштириш техникаси турли ва ранг-баранг бўлиб, шу

билан бирга кичик ёшдаги ўқувчилар ҳам базара олиш имкониятига эгадирлар. Фазовий тасвирларни моделлаштиришда пластик материаллардан нарсаларни яшаш ажойиб имкониятларни беради.

Моделлаштириш- бадиий ижодиётнинг энг аниқ шаклидир. Ўқувчи яратган нарсанини нафақат кўради, кўлига олади, пайпаслайди, керак бўлса ўзгатиради. Моделлаштиришнинг асосий асбоби қайчи, қалам, мўйқалам эмас балки кўлдор, тўғрироғи икки кўлимиздир, шу сабабли маҳорат даражаси ўз кўлларнинг эгалик даражасига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан қараганда, моделлаштириш техникаси оддий, содда ва ўзини ривожлантириш учун энг қулай восита деб ҳисоблаш мумкин.

Моделлаштириш, яъни лой иши дарслари ўқувчи ривожланишида комплекс таъсир этади:

- Шакл, ҳажм, пластик, рангни идрок этиш ҳиссиётини, сенсор сезувчанлигини ривожлантиради;
- Майда кўл моторикасини, фазовий таффақурни ва тасаввурни ривожлантиради;
- иккала кўл ишини синхронлаштиради;
- ишни режалаштириш, амалга ошириш, натижани башоратлаш ва унга эришиш, керак бўлса ўзгартириш киритиш ишларида кўникма, малакалари шаклланади;

Тўғри тайёрланган чинни хамир ўзининг хоссасига кўра юмшоқ, илашувчан, яхши текисланиш ва исталган шаклга кириш хусусиятига эга бўлади. Бу материал билан ишлаш учун чуқурлаштирилаган махсус билим ва кўникмалар шарт эмаслиги, бошланғич синф ўқувчилари учун айни муддаодир.

Бундай лойни тайёрлаш усуллари хилма-хил.

1- усул:

- ✓ 3 ош қошиқ елим ПВА;
- ✓ 2 ош қошиқ писта ёғи;
- ✓ 1 ош қошиқ глитсерин;
- ✓ 4 ош қошиқ жўхори крахмали;
- ✓ 3/1 ч қошиқ лимон кислотаси;

Тайёрланиши:

Барча ингредиентлар аралашатирилади, ишлов берилади, хамир тайёр бўлади. Хамирни ёғланган стол устига ағдарилади, ишлов берилади. Неча хил ранг керак бўлса, шунча қисмларга бўлиниб, керакли ранг гуаш солинади, (бўяш учун фақат гуаш ишлатилади). Хамирни хона ҳароратида 3 соатга ёғланган полиэтилен халтага солинади ва тиндирилади.

Ишлатишга тайёр бўлган хамирдан лой иши маҳсулотларини ясаган каби ясалади. Хамир 4 ҳафтагача сақланади.

2- усул:

- ✓ 200 грамм жўхори крахмали.
- ✓ 200 грамм елим ПВА.
- ✓ 2 ош қошиқ писта ёғи.
- ✓ 1 ош қошиқ глитсерин.
- ✓ 3/1 ч қошиқ лимон кислотаси.

Тайёрланиши:

Барча ингредиентлар аралаштирилади. Буғли ҳаммомга қўйилади. 7-10 дақиқа ичида аралашма тиндирилади ва хамир тайёр бўлади. Хамирни ёғланган стол устига ағдарилади, ишлов берилади. Неча хил ранг керак бўлса, шунча қисмларга бўлиниб, керакли ранг гуаш солинади (бўяш учун фақат гуаш ишлатилади). Хамирни хона ҳароратида 3 соатга ёғланган полиэтилен халтага солинади ва тиндирилади. Ишлатишга тайёр бўлган хамирдан лой иши маҳсулотларини ясаган каби ясалади. Хамир 2 ҳафтагача сақланади.

Пластилин, лой, полимер лой ёки полимер лой ёки чинни хамир билан бажариладиган барча ишлар қўлда бажарилади.

Лой ишида қўлланиладиган усуллар

1. Юмолоқлик – бир бўлак лойдан кафтда айлана ҳаракатлар билан шар ясалади.

2. Шар яшаш, сўнгра узунасига ҳаракатлар билан уни тухум, устун кабиларга айлантириш.

3. Яссилаш – шарикдан ясси нон ясалади, қўлнинг ҳолати доимо ўзгариб туради.

4. Чўзиш – шарикнинг бир қисми чўзилади.

5. Суриш (ямаш) буюмнинг айрим қисмларини ўзаро бириктириш.

Лой билан ишлаш дарсларини ташкил этиш ва ўтказишда иш жойини жиҳозланганлигига алоҳида аҳамият бериш лозим.

4.Моделлаштириш техникаси

Моделлаштириш техникасининг усул ва методларнинг хилма-хил, ранг-баранглигига қарамай ўқувчилар осон эгаллаб олишади.

Конструктив услуб

Моделлаштиришнинг бу услуби конструктор қисмлари каби алоҳида қисмлардан яратилади (номи ҳам шундан келиб чиққан). Ўқитувчи даставвал ўқувчиларнинг диққатини ўша предметнинг йирик қисмларига, унинг майда қисмларига, шаклига, рангига жалб этади. Дастлабки

дарсларда ўқитувчи тасвирлашнинг техник усуллари кўрсатиб тушунтириб беради. Шунингдек, ўқитувчи ўқувчиларни лойдан нарсалар ясашда кўпроқ кўрсатмалар усулларидан фойдаланади. Бу гуруҳда лой дарслари предметли характерга эга бўлади, яъни ўқувчилар алоҳида, якка предметларни ясайдилар, бу гуруҳда ўқувчилар ишига ёки фаолиятига баҳо бериш ҳам муҳим ҳисобланади. Ўқитувчи албатта ўқувчиларни, улар қандай ишлаганларини ва ишни қандай бажарганларини айтиб рағбатлантириб бориши лозим.

Ўқувчи ўйлаб топган образни тасаввур қилиб, қандай қисмлардан иборатлигини аниқлаштириб, ясади. Конструкторлик услуги билан болалар 2-3 ёшдан бошлаб яшани бошлайдилар ва кўпинча ўзларига бу "янгиликни" мустақил "очишади".

Кўп ҳолларда кичик ёшдаги ўқувчиларда моделлаштириш қўйидаги вариантларда намоён бўлади:

- иккита бир хил шаклни бирлаштириш;
- ўхшаш, аммо турли ҳажмдаги шаклларни бирлаштириш;
- турли шаклларни бирлаштириш.

Ҳайкалтарошлик услуги

Ўқувчиларни лой бўлагининг майда қисмларини чўзиб чиқаришга, бармоқ билан чуқурча ҳосил қилишга, буклашга, бириктирилган қисмини маҳкам қилиб ёпиштиришга ўрганадилар. Чимдиб чиқаришга ўқувчилар жўжа, қушларни ясашда ўрганадилар. Шу жараёнда ўқувчилар предметларни, уларнинг қисмларини, шакл катталиги жиҳатдан таққослашга ўрганадилар. Масалан: балиқни лой ясашдан олдин танасини овал шаклида ясаб оладилар, сўнг балиқнинг бир томонини салгина чўзиб ва думалоқлаб, балиқнинг бошини, қарама-қарши томонини кўпроқ чўзиб чиқариб, япалоқлаб, унинг думини ясайдилар, сузгичларини чимдиб чиқарадилар. Шунингдек ўқувчилар лой бўлагини бир неча бўлакка бўлишга ўрганадилар. Улар идишларни якка усулда: яъни юмалоқсимон ва силидрсимон шаклларни бармоқ билан босиб чуқурча ҳосил қилиш, бандини эса алоҳида лой бўлагидан ёки асосий лой бўлагидан чўзиб чиқариб ясаш мумкин. Ўқувчилар ўқитувчи билан бирга типратикан, сичқон, мева солинган идишча, кўзиқорин солинган саватча кабиларни ҳам лойдан ясашга ўргатиб боради. Ўқувчилар бошлаган ишларини охирига етказишга мустақил ишлашга, ўз ишларини янги деталлар билан бойитиб боришга ўрганадилар.

Комбинацияланган услуб

Комбинациялашган услуб иккита услубни ўз ичига олади: конструкциялаш ва ҳайкалтарошлик услубларидир. Ўқувчилар олдин предметни ясашда унинг қисмларини ва қисмларнинг шакли, унинг хусусиятларини аниқ тасаввур эта олишлари лозим. Шу билан биргаликда ўқувчилар предметларни кўпроқ ҳаракатда тасвирлашга ҳаракат қиладилар. Ўқувчиларни лой ишларига ўргатишда қуйидаги вазифалар туради: предмет шаклини, пропорциясини, унинг тузилишини, характерли қисмларни ва ҳаракатини тасвир этиш ва бошқалардир. Ўқувчилар идишлар ясаб, сўнг уни бўйядилар, декоратив пластинкалар ясаб уларни безайдилар. Ўқувчилар сюжет мазмун асосида ишлайдилар. Техник усуллар ҳам мураккаблашади. Шу билан бирга стек билан ишлашга ҳам кенг имконият ёки ўрин ажратилади. Ўқувчилар даставвал ўзларига таниш бўлган содда предметларни ясайдилар. Улар лой билан ишлашнинг икки усули: конструкторлик ва ҳайкалтарошлик усулларидан фойдаланиб, турли хил мева ва сабзавотлар ясайдилар. Ўқувчилар шу икки усулда одам шаклини ва ҳайвонларни ясайдилар.

Образни жиҳозлаш, декорациялаш восита ва усуллари

Пластик материаллар билан ишлашда турли ёрдамчи усул ва методлардан фойдаланилади. Ўқувчиларни предметнинг сифатларини лойдан тасвирлашга ўргатиб борилади. Масалан: узун, қисқа, ингичка, калта, шунингдек, предметларни вертикал, тик ҳолатда ўрнатадилар, қисмларни маҳкам бириктиришга, бирлаштирилган қисмларни силлиқлашга ўргатадилар. Ўқувчилар аста-секин ўз ишларига мазмун беришни кенг тадбиқ этадилар, асосан бир бутун лой бўлагидан ҳайкалтарошлик усулида ясайдилар. Масалан: мушук, кучук, қуён ва бошқалар. Бутун бир лой бўлагидан лентасимон усули билан идишлар ясайдилар, сўнг уларни безайдилар. Ўқувчилар ўзларига таниш техник усуллар ёрдамида турли нарсаларни ясайдилар. Кўпроқ натура асосида, ихтиёрий лой ишларини бажарадилар. Даставвал предметни ёки натурани кузатиб, кўриб чиқилади. Предметнинг шаклини, қисмларини, пропорциясини бармоқ ҳаракатлари билан кўриб чиқишлари мумкин. Агарда ўқувчилар ясаш усулини билишса, унда мустақил ясайдилар, агарда билишмаса, унда ўқитувчи қисман кўрсатиб бериши мумкин. Ишларни бажаришда турли техник воситаларидан фойдалансалар ҳам бўлади.

Назорат саволлари

1. Қуриш-яшнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
2. Қуриш-яшда қайси материал турларидан фойдаланилади?

3. "Танграм", "Тухум", "Сехрли айлана" геометрик тўпламлари ўқувчиларда қандай қобилиятларни шакллантиради?

4. Ўқувчиларни моделлаштириш бўйича яшада қайси предметлардан фойдаланилади.

Фойдаланиш тавсия этиладиган адабиётлар

1. Ў.Қ.Толипов, Б.И.Муранов, Ш.С.Шарипов Меҳнат таълими фанидан янги тахрирдаги давлат таълими стандарти, такомиллаштирилган ўқув дастури мавзуй режалаштириш. –Т.: ХТВ. Ўз ПФИТИ. 2004, 2006, 2010 й. 110 б.

2. А. Авлоний. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. Т.Ўқитувчи 1992 й. 160б.

3. Аббосов Т. К. Қурилиш материаллари. Т. Фан. 1987 й. 176 бет.

4. Арзиқулов А. Интерфаол усуллар. Самарқанд. ВТМ. 2003 й. 31 б.

5. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения М. 1995.

6. Воробьев А. И. ва бошқалар. Меҳнат таълими. Т. «Ўқитувчи» 1992 йил.

7. Воробьев А. И. «Меҳнат политехника таълим дидактикаси». Тошкент. «Ўқитувчи» 1992 йил.

8. Давлатов К. Д. Меҳнат ва касб таълими, тарбияси ҳамда касб танлаш назарияси ва методикаси. Т. Ўқитувчи 1992 й.

9. Е. А. Климов. С. Н. Чистякова. Касб танлаш Т. Ўқитувчи. 1989 й. 64 б.

10. Муранов Б. ва бошқалар. Меҳнат ва касбга йўналтириш таълимидан тестлар тузиш ва фойдаланиш. Самарқанд ВПҚТМОИ 2003 й. 55 бет.

11. Муранов Б. Ўқувчиларни меҳнат таълими дарсларида хунармандчилик касбларига йўллаш. Тошкент. 2000. ХТҚТМОМИ. Тезис-мақола.

12. Муранов Б. Меҳнат таълимидан Ўқув меъёрий ҳужжатлар тузишга қўйилган талаблар. Халқ таълими 2000 й. 4-сон.

13. Муранов Б.. Меҳнат таълими мазмунидаги туб ўзгаришлар. Тошкент. Таълим тараққиёти. 2001 й. 3-4 сон. 108-111 бетлар.

14. Муранов Б. И. ва б. Ўқувчи ёшларнинг касб танлашларида мактаб ва оиланинг ҳамкорлиги. Тошкент. Мактаб ва ҳаёт. 2001 й. 5 сон. 35-42 бетлар.

15. Муранов Б. И. Меҳнат таълими муаммолари, хусусиятлари. Самарқанд «Зиёкор», 2000 й. 10-сон. 35-38-б.
16. Муранов Б. Умумтаълим мактабларида меҳнат таълими машғулотларини тахминий режалаштириш. Ўз РТМБТМУ Т. 1996 й. 68 б.
17. Б. Муранов. Умумий ўрта таълим муассасалари учун меҳнат ва касбга йўналтириш таълими соҳалари бўйича ўқув режалари. X-XI синфлар. Самарқанд «Зиёкор» 2003 й. 7(7) 11-36 бетлар.
18. Муранов Б.И. Меҳнат таълимнинг ўқувчиларни касбларга йўллашдаги дидактик имкониятлари. Т. РППКИТМ. 2003 й. 5 декабр.
19. Муранов Б. Меҳнат таълими ўқитувчиси касбий маҳоратини такомиллаштиришда янги педагогик технологиялар Т. ХТҚТМОМИ. 2000 й. Тўплам. 97-98 б.
20. Морева Н.А. Основы педагогического мастерства. Москва. Просвещение. 2006 г. 320 с.
21. Мирзажонова Д.М. Интеграл педагогик технологиялар: назария ва амалиёт. Тошкент. Фан. 2007 й. 163 б.
22. Мирбобоев П. М. Конструкцион материаллар технологияси. Т. Ўқувчи 1998 йил. 636 бет.
23. А. С. Морозова. Хивинский узор. Т. Ўқитувчи – 1990 й.
24. Малака ошириш ва қайта тайёрлаш давлат талабларининг қайта такомиллаштирилган варианты. 4-қисм. (Меҳнат таълими. Тошкент. ХТХҚТМОМИ 40-51 бетлар).
25. М. Й. Скопцова. Технология. Обслуживающий труд. Ростов на Дону. Феникс. 1997 й. 384 с.
26. Слевко. Г. К. Современные образовательные технологии., - М., 1998.
27. Шодиев Н. Муранов Б.Тест тузиш услубияти. 2000 й. Сам ДУ 78 бет.
28. Д. Эргашев. С. Мирзаахмедов Мўъжиза яратиш санъати. Т. Ўқитувчи. 1997 йил. 64 б.
29. Умумий ўрта таълим мактабларида тасвирий санъат ва бадиий меҳнат юзасидан методик тавсиялар. I-VII синфлар учун йўриқнома режалаштириш. Туз. Ҳ. Эгамов. А. Сулаймонов. Т. Ўз ПФИТИ.1999 й. 24 б.
30. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. М. Аминов ва б. Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти. 2002 йил 704 бет.

Фойдаланиш тавсия этиладиган электрон таълим ресурслари

11. <http://www.edu.uz> - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги портали,
12. <http://www.uzedu.uz> - Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги веб сайти,
13. <http://www.eduportal.uz> - Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ахборот таълим портали,
14. <http://www.multimedia.uz> - Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги Мультимедиа умумтаълим дастурларини ривожлантириш маркази сайти,
15. <http://www.bimm.uz> - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик маркази сайти,
16. <http://www.pedagog.uz> - Тошкент давлат педагогика университети веб сайти,
17. <http://www.giu.uz> - Тошкент давлат педагогика университети ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази сайти,
18. <http://www.ziyonet.uz> - ахборот таълим портали
19. <http://www.natlib.uz> – А.Навоий номидаги миллий кутубхона веб сайти.
20. <http://www.e-school.for.uz> – Умум ўрта таълим мактаблари масофавий таълим учун мўлжалланган платформа портали.

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ:

Технология (меҳнат) дарсларида ўқувчиларни аппликация ясашга ўргатиш.

Машғулот мақсади: Тингловчиларга аппликациянинг турларини фарқлашга, иш қуролларидан тўғри фойдаланиш ҳамда ҳавфсизлик қоидаларига амал қилишга ўргатиш. Амалий иш турларини бажаришда мўлжал олишни ўргатиш.

Технология (меҳнат) дарсларида предмет, буюм ва турли нарсаларни аппликация технологиясида тасвирлаш ўқувчиларнинг ақлий ривожлантиришга хизмат қиладиган кўп қиррали дарс турларидан бири бўлиб, улар шакл ва рангларни ажрата олишга ўргатади, ўқувчиларнинг бадиий-эстетик ҳиссиётларини ва кўл майда моторикасини ривожлантиради. Аппликация дарслари ўқувчиларда тозалик, диққатни жамлаш каби сифатларни ҳам таркиб топтиради.

Аппликациянинг индивидуал ва жамоа шакллари турли мазмунда бўлиши мумкин.

Аппликация турлар бўйича уч хилга бўлинади:

1. предметли аппликация;
2. сюжетли - мавзули аппликация;
3. декоратив аппликация.

Предметли аппликация - ўқувчилар қоғоздан қирқиш ва фонга алоҳида предмет тасвирларини ёпиштириш маҳоратини ўзлаштирадilar.

Фаолият хусусиятига кўра атрофдаги предметларни анча умумлашган шартли тасвирий предметлар, ҳалқ амалий санъати намуналарида ифодалаш мумкин бўлади.

Бошланғич босқичда ўқитувчи-педагог тайёрлаган қисмлардан предметни елимлайди: - турли рангдаги иккита копток, яримта бўлаклар, кўзикорин-қалпоқча ва оёқча; аравача - тўртбурчак асос ва думалоқ ғилдираклар. Ўқувчилар шакли, тузилиши, ранглар бирикмалари, ҳажми, фарқланган предметларни тасвирлашлари мумкин.

Предметли аппликация учун катта ҳажмдаги материалларни танлаш керак бўлади.

Декоратив аппликация - турли безаклар ҳосил қилиш билан боғлиқ бўлган фаолият тури. Декоратив аппликацияда ўқувчилар қирқиш маҳоратини ритм, симметрия бўйича турли ранг бирикмаларини турли безак элементларини бирлаштириш, қирқиш маҳоратини ўзлаштирадilar. Бу дарсларда ўқувчилар предметларни декоратив стиллаштириш, уларни тузилишига аҳамият бериш, намуналарни янги сифатлар билан бойитишни ўрганадилар. Бу дарсларда ўқувчилар яна қўйидагиларни ўрганади: предметларни ўзгартириш, уларнинг тузилишини умумлаштириш, намуналарни янги сифатлар билан таққослаш.

Сюжетли аппликация — ўз олдига қийин масалаларни қўяди ва баъзи бир қоидаларни бажарилишини талаб қилади: ранг, шакл бўйича бир-бирларига тўғри келадиган табиий материалларни йиғиш керак. Масалан, барглар ва чиғаноқлар ва майда тошлар, сомон, тахта қипиқлари, қуриган шохчалар, данаклар ва ҳаказолар. Асосий эътиборни фон ва материаллар ранги мослигига қаратиш лозим.

Сюжетдаги тасвирларга асосий қахрамонларни ёрқин ранг билан композицион ечим қилиб олиш, яъни алоҳида эътибор қаратиш керак.

Сюжетли аппликация сюжет ёки мавзу билан боғлиқ предметларни ёпиштириш ва қирқиш маҳоратини мўлжаллайди. Бунда асосан ўқувчи олдига қўйидаги масалалар қўйилади:

- ✓ предметларни қирқиш, бир-бири билан таққослаганда уларни ҳажм бўйича фарқлаш;
- ✓ асосий предмет, асосий қаҳрамонлар юзини кўрсатиш, вазият ва ҳаракат жойи билан уларни боғлаш;
- ✓ асосий ҳажм, ранг билан бўрттириш;
- ✓ персонажларнинг феъл-атвори, ўзига хослиги ва уларнинг имо-ишора, ҳолати, кийими, рангини кўрсатиш;
- ✓ предметларни ясси жойда жойлаштириш: бир чизиқда, қаторда горизонтал ва вертикал бўйича предметларни бўйини кўрсатган ҳолда;

Ҳар бир синфда бу масалалар турлича амалга оширилади. Уларнинг мураккаблашиши билим, маҳорат ва малака даражасига боғлиқ, атроф-оламнинг ҳар хиллиги турли сюжетларни аппликацияда акс этиши учун бой материал такдим этади.

Аппликация сюжетлари ўқувчи ёшига қараб турлича талқин қилиниши мумкин. «Куз» мавзусини ўқувчилар ўзига хос тарзда тасвирлайдилар. 1-2-синф ўқувчилари «Кузги гуллар», «Мева ва сабзавотлар», «Мева сабзавотлардан натюрморт»ни қирқиб ёпиштиришади, 3-4- синфларда бу мавзу анча аниқ ечимга эга бўлиши мумкин. Масалан, «Кузги натюрморт», «Қушлар» шулар жумласидандир.

Ўқитувчининг мақсади - бу фаолликни қўллаш, сўнишига йўл қўймаслик, унга ижодий характер беришдир. Ўқувчининг фаоллиги ва мустақиллиги ривожланиши учун керакли тасвирлар бериб бориш лозим. Тасвирий фаолиятда турли материаллар ва тасвирлашнинг техник усуллари турлича кўринишда бажара олиш йўллари ўқувчиларга ўргатиш лозим. Шундагина ўқувчилар аппликациянинг турли усуллари кўллаган ҳолда образларни тасвирлашда улар ўз кучига ишонган ҳолда шуғулланидилар.

Аппликацияни бажариш жараёни икки босқичдан иборат:

1. Шаклларни қирқиш;
2. Шаклларни фонга ёпиштириш.

Аппликация бадиий безаш воситаси сифатида ўзига хос декоратив жозиба яратади.

Аппликацияни ўқитишда қўйидаги масалалар ечилади:

- ✓ Геометрик шакллар ва ўсимликлар қисмларидан бадиий безак тузиш;
- ✓ Картон ёки матога аниқ бир ритмда жойлаштириш;
- ✓ Сюжетни тасвирлаш;
- ✓ Предмет тасвирини алоҳида бўлақлардан яратиш;

✓ Аппликация учун деталларни ҳар хил материаллардан, турли техника орқали тасвирлашни ўзлаштириш;

✓ Қирқишнинг турли услублари, йиртиш уларни асосга жойлаштириш техникаси билан ёпиштириш, тикиш ва х.к.

✓ Рангни сезишни шакллантириш, асосий ранг ва тусларни билиш, ранг бирикмаларини тузиш маҳоратини ўзлаштириш;

✓ Шакл, нисбат, композиция ҳиссини шакллантириш;

✓ Геометрик шаклларни ажратиш, уларни номини билиш;

✓ Асосий ва қўшимча ранглар билан таништириш;

✓ Ҳажм ва сонларни билиш;

✓ Композицион маҳорат малакаларини шакллантириш;

✓ Сюжетли аппликацияда предмет (буюм ёки нарса)ларни жойлаштириш.

Қирқишнинг асосий услубларини ўзлаштириш қўйидагича:

✓ Қоғозни кўзда чамалаб ёки букилган жойи бўйича қирқиш;

✓ Шаклларни, бурчакларни қирқиш орқали думалоқ шаклларни яратиш;

✓ Силуэт ва алоҳида бўлақлардан қирқиш;

✓ Симметрик бўлмаган шаклларни қирқиш;

✓ Контур бўйича қирқиш;

✓ Шаклни қоғоз бўлақчаларини йиртиш орқали яратиш;

✓ Ёпиштиришнинг асосий услубларини ўзлаштириш (елим, мўйқалам, латталардан фойдаланиш);

✓ Шаклларни кетма-кетликда ёпиштириш малакаси.

Аппликация дарсларини тўлақонли ўтказиш учун материал ва жиҳозларни олдиндан тайёрлаб қўйиш муҳимдир.

Аппликацияга ўргатишда турли шаклларни қирқа олиш малакаларини эгаллаш, уларни маълум тартибда жойлаштириш, образ ва сюжетга мос равишда ёпиштиришни тахмин қилади. Ҳар бир синфда аппликация дарслари қўлланиладиган таълимий усуллари ўзига ҳос хусусиятга эгадир.

Бошланғич таълимда ўтказиладиган меҳнат дарслари ўқувчиларнинг сезиш қобилиятларининг ривожланишига, таъсир этиб, уларни эстетик жиҳатдан тарбиялашни ва ижодий фаоллигини шакллантиришга, шунингдек, меҳнат кўникмаларини шакллантиришга ва уларда характернинг иродавий хусусиятларини вужудга келишига таъсир этади. Меҳнат дарси жараёнида ўқувчи ранг ва унинг ҳосила ранглар билан танишади машқ қилади, шаклни ва предметни тузилишини билишга

ўрганадилар. Симметрия ҳақида тушунчалари кенгайиб бориб, қоғоз варағида мўлжаллай олишга ўрганадилар. Ўқувчилар аппликация бажариш давомида ранг ва унинг уйғунлашуви билан жуда кўп марта машқ қиладилар, шунинг учун улар кўплаб ранг ва унинг уйғунлашувини тезда эса сақлаб қоладилар ва бир-биридан ажрата оладилар.

Аппликация дарсларида ўқувчилар кўпинча геометрик шакллар билан муносабатда бўладилар, натижада улар теварак атрофдаги предметларда геометрик шаклларни абстракт кўринишини кўра олишга ўрганадилар. Мураккаб тузилган шаклларни тузилишини яхшироқ тушунишига, уларни тўғри таҳлил ва синтез қилишга ўрганадилар. Ўқувчилар геометрик шакллар билан танишишлари жараёнида ҳали ўзларига таниш бўлмаган шаклларнинг номини тўғри аниқлашга ўрганадилар. Масалан, ўқувчилар шаклнинг бурчакларини санаб, унинг 3 та ёки 4 талигини натижада учбурчак ва тўртбурчак, кейинчалик уларни ўзлари мустақил кўпбурчак каби шаклларининг номини билиб борадилар. Аппликация дарслари ўқувчиларда катталиқ ва фазони мўлжаллаш бўйича олган тасаввурлари ва қоғоз бетини тўғри мўлжаллай олиш каби кўникмалари ривожланади. Ўқувчилар шаклни ёпиштиришни елимсиз алоқа қилишлари натижасида бу шаклини мантиқий ва ритмик ҳолида жойлаштиришга ўрганишлари, асосан ўртасида, ўнгда, чапда, юқорида, пастда, орқада, қарама-қарши тамонда, атрофида каби сўзлар билан танишиб оладилар. Ўқувчиларни қоғоз бетида нуқта мўлжал олишга ўргатиш ўқувчиларни мактабда муваффақиятли ўқишларини асосий шартларидан биридир.

Ўқувчилар аппликация дарсларида қимматли меҳнат малакалари ва кўникмаларини эгаллайдилар. Улар озода, батартиб ёпиштиришга, ўз иш жойларини тоза сақлашга ўрганадилар ва мураккаб асбоб ҳисобланган қайчи билан ишлашга ўрганадилар. Буларнинг барчаси ўқувчиларнинг мактабдаги қўл меҳнати дарсига тайёрлайди. Ўқувчилар енгил ва майда қоғоз шакллари билан ишлашлари натижасида, ўз ҳаракатларини тезлигини тўхтатиб туришга ўрганадилар. Дарс жараёнида улар оз бўлсада қийинчиликни енгадилар, бу эса ўқувчиларда ҳарактерининг иродавий хусусиятини чидам, сабр кабиларни тарбиялайди.

Аппликация ишини бажаришда ишлатиладиган керакли асбоб ускуналар. Асбоблар ишлатилишига мос бўлиши билан бирга эстетик ва гигиеник талабга жавоб бериши керак. Аппликация учун керакли ашё мураккаб эмас; қайчи, елим учун мўйқалам, оддий қалам, қирқим учун қутича, латтача, газета қоғози.

Қайчи—учи тўғри, катта–кичик, катта қайчи 14-20 см, тўғри, учи учли ва айланавий катта тасвирларни қирқиш учун.

Кичик қайчи: 8-10 см майда деталларни қирқиш учун қайчи ўткир бўлиши керак. Стаканга қайчи учи пастга қараган ҳолда қўйилиши, дўстига узатганда ҳам учини ушлаган ҳолда узатиш керак, қайчи кўндалангида қўлни силкитиш, ўқталиш мумкин эмас.

Елим учун мўйқалам. 2-3 та мўйқаламга эга бўлиш керак. Мўйқалам аппликациянинг мазмунини катта–кичиклигига боғлиқ. Катта ҳажмдаги аппликацияга учи энли мўйқалам, майда деталларга эса, кичик мўйқаламдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Иш тугагандан сўнг, мўйқаламни яхшилаб ювиб, артиб, қуритиб, мўйини юқорига қилиб қўйиш керак.

Мўйқалам қўйғич -елим ишлатишда елимнинг ортиқчаси суркалиб кетмаслиги столни ифлос қилмаслиги учун ишлатилади.

Қалам. Тасвир контурини чизиш учун оддий, М ва ТМ (юмшоқ, ярим юмшоқ) қалам ишлатилади. Улар яхши очилган бўлиши шарт. Контур чизишда ручка ва химиявий қаламни ишлатиш мумкин эмас.

Елим учун идиш—елим кичик идишчаларга солиб бўлади, пластмасса идишлар, сопол тақсимчалар танланади. Ишлатиб бўлингандан сўнг тезда ювиб қўйиш керак.

Назорат саволлари

1. Технология (меҳнат) дарсларида ўқувчиларни аппликация ясашга ўргатиш орқали ўқувчиларда нималар ривожланади?
2. Аппликация неча турга бўлинади?
3. Аппликация ишини бажаришда ишлатиладиган керакли асбоб ускуналарга қандай талаблар қўйилган?

The word "ГЛОССАРИЙ" is centered on the page. It is flanked by two large, dark blue, L-shaped brackets that together form a wide, shallow frame around the text.

ГЛОССАРИЙ

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
<i>Анализ методи</i>	илмий тадқиқот методи бўлиб, унда текшириш объекти фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилинади	scientific method in which will be shared object of management of structural elements
<i>Аналитик метод</i>	таҳлил қилишга йўналтирилган таълим методи	method of the analysis of training
<i>Ахборот технологияси</i>	ахборотни ҳосил қилиш, сақлаш, компьютер ёрдамида қайта ишлашни ифодаловчи фаолият соҳаси	data, storage, processing the computer which represents the field
<i>Ақлий ҳужум</i>	муаммони ҳал этишга нисбатан интеллуқтуал ёндашув. Бунда муаммони ҳал этишга оид шахсий фаразлар илгари сурилади	intelluktual approach to the solution of this problem. At the same time, to solve a problem of separate hypotheses earlier
<i>Баҳо</i>	таълим олувчилар билим, кўникма ва малакаларининг миқдорий баҳолашда бал ёки рақамлар воситасида шартли ифодаланиши	preparation of knowledge, skills and experience by means of number or the size of a quantitative assessment of conditional expression
<i>Баҳолаш</i>	ўқувчи ёки тингловчининг эгаллаган билим, кўникма ва малакалари ҳамда шахсий сифати даражаларини белгилаш	the student or the student of knowledge, skills and experience to define a level of quality and personal
<i>Билим</i>	ўқувчи ва тингловчиларнинг табиат, жамият, фан-техника ютуқлари ҳақида ҳосил қилган маълумотлари. Ўқувчи ёки тингловчиларга тақдим этиладиган назарий маълумот	school students and students of the nature, society, achievements of science and technology. Theoretical information will be provided for

		pupils or students
Давлат таълим стандарти (ДТС)	таълимнинг зарур, етарли даражаси ва ўқув юкламалари ҳажмига қўйиладиган асосий давлат талаблари мажмуасидир	adequate education level and preparation of the main requirements of a government complex by the size of working loading
Дарс	1)узлуксиз таълим муассасаларида амалга ошириладиган таълимнинг асосий шакли; 2)ўқув ишларининг асосий ташкилий шакли, мантиқий тугалланган, яхлит ўқув-тарбиявий жараённинг аниқ вақт билан чекланган қисми	1) continuation of educational institutions will be the main form of education; 2) studying by the main organizational form of the work performed in logical complete educational the part of process is limited for a certain period of time
Дарс таҳлили	ўқув машғулоти бир бутун яхлит ҳолда ёки муайян бўлақларга бўлиб баҳолаш	complex academic preparation in general or separate parts of an assessment
Дарсни жиҳозлаш	ўтиладиган дарс мавзусига кўра ўқув-дидактик материаллар, қўлланма, мультимедиа, ўқув воситалари кабиларни танлаш ва тартибга келтириш	On a training subject in the curriculum and didactic materials, manuals, multimedia tutorials, such as selection and an arrangement
Дастур	ўқув фаолиятини амалга ошириш режаси ва ушбу фаолиятнинг мазмунини ифодаловчи меъёрий ҳужжат	plan to carry out educational activity and content of activity of normative documents
Дидактик тизим	таълим мазмуни, уни ташкил этишнинг шакл, метод, жараёнлари ва ўқитиш мақсадларидан иборат тизим	content of training, form of the organization, methods, processes and purposes of system of training
Жараён	муайян натижага эришиш учун амалга ошириладиган ўқув	set of the actions which are carried out for

	харакатлар мажмуи	achievement of certain results, training
Идрок	ўқувчи ва тингловчининг билиш, тушуниш қобилияти, зеҳни, фаҳм-фаросати	school students and students, ability to understand beliefs, abilities to think,
Ижодий изланиш методи	педагог бошчилигида қўйилган муаммо ва масалаларни ечиш йўллари фаол излашни ташкил этишга хизмат қиладиган методлар	Teachers have given a way to the solution of problems and questions which serve creation of active search of methods
Изланишли метод (эвристика)	ўқувчиларни аста-секин муаммоларни ҳал этишга яқинлаштириш учун, тадқиқотнинг айрим босқичларини бажаришга ўргатиш, кўникма ҳосил қилиш методи	students step by step to approach the solution of problems, a method of studying to teach others to take some steps to abilities to create
Индивидуал ўқитиш	ўқувчи шахсига алоҳида ёндошган ҳолда таълим-тарбия бериш	the pupil of the personal focused education and vocational training
Инновацион педагогик лойиҳа	қабул қилинган ва қисмларга ажратилган инновацион педагогик ғоя, фикр	emergence new pedagogical, they accelerate development and deployment
Инновацион таълим	1) таълим соҳасига киритилган ва киритилаётган янгиликлар; 2) янгиланган, янги технологиялар асосида ташкил этилган таълим жараёни	1) education in China, and news; 2) it is updated on the basis of new technologies of educational process
Инновацион технология	педагогик тараққиётни таъминлашга қаратилган ташкилий фаоллик жараёни	the pedagogical activity aimed at the development of organizational process
Инновация	Янгидан киритилган тушунчалар, тартиб қоидалар, технологиялар ва янгиликлар	new concepts, procedures, technologies and innovations
Инсерт усули	ўқув матни устида ишлаш	in the course of work on

	жараёнида ўқувчининг фаоллик кўрсатиши, ўз билимларини баҳолаш учун қўлланадиган усул	the text of a method of training it is used for an assessment of their knowledge of a role of the student
Интерфаол усул	таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги фаол ҳамкорлик мулоқоти	education, dialogue and cooperation between education
Ишланма	муайян мақсадга йўналтирилган ўқув жараёни ёки ўқув материалининг лойиҳаси	purposeful educational or training materials for the project
Кейс	(ингл. Case – ҳодиса, шарт-шароит)–амалий муаммолар ифодаланган ўқув материаллари йиғиндиси	a case) - - Has put the collection of educational and methodical materials, expressed in practical tasks
Кейс усули	ўқувчиларда ижодкорлик кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган усул	way to develop creative skills of students
Кейс технологияси	ўқувчиларнинг мустақил қарорлар қабул қилишлари, муаммоли саволларга тўғри ва ҳаққоний жавоблар топишларига қаратилган, ўқитувчи кузатувчи (эшитувчи) вазифасини бажарадиган таълим технологияси	students to make independent decisions, the problem to find the correct and truthful answers to questions of the observer, teachers (hearing) carries out a role of educational technologies
Когнитив	шахснинг мустақил фикрлаш жараёни	independent thinking
Когнитив таълим	алоҳида иқтидорли болаларга таълим-тарбия	Vocational education of exceptional children
Коммуникативлик	шахслар орасидаги ўзаро ахборот алмашинув, алоқа, муносабат	exchange of information between individuals,
Компетенция	у ёки бусоҳа бўйича билимдонлик	in this or that sphere of competence
Креативлик (ижодийлик)	қандайдир янги, бетакрор нарса ярата олиш лаёқати, бадиий шакл	something new, something unique ability to create to

	яратиш, фикрлаш, ғоя ва ечимга олиб келувчи ақлий жараён	create a form of art, thoughts, ideas and can lead to the solution of intellectual process
Кузатиш методи	объектив борлиқтаги нарса-ходисаларни тизимли, узлуксиз, батартиб, мукаммал идрок қилиш жараёни	objective things and events in systematic, continuous, exact, full understanding of process
Кўникма	ўқувчи ёки тингловчининг ўзлаштирган билимлари асосида муайян амалий ҳаракатни бажара олиш фаолияти	student or knowledge of the student of development of activity of specific practical actions
Лойиҳалаш методи	педагогиканинг прагматик йўналишига асосланган ҳолда, таълим жараёнида ўқувчиларга бериладиган амалий топшириқларни лойиҳалаш ва уларни ўқувчиларнинг бажаришлари жараёнида билим ва кўникмаларини намоён қилишларини таъминловчи таълим шакли	On the basis of the direction of pedagogics is pragmatical, practical training in students at design and performance of the pupils, providing knowledge and skills of training
Малака	ўқувчи ёки тингловчида муайян ўқув материали ва касбни чуқур ўзлаштириш натижасида ҳосил бўлган автоматлашган маҳорат	pupils or students in a certain training material and a profession as a result of development of the automated skills
Мантиқий изчиллик	педагогик билим ва тушунчаларнинг узвий боғланган тадрижий тизими	educational skills and concepts are closely connected from evolutionary system
Математик модел	математик тимсоллар, белгилар ва ходисалар синфининг тахминий намунаси, баёни	mathematical symbols, symbols, events, races, approximate description of a sample
Математика фани	(юнон.mathematike, mathema-билим, фан) – аниқ мантиқий мушоҳада, ҳисоблаш амаллари	the logical analysis, for the account of fight against science

	билан шуғулланадиган фан	
Машиқ	бирор фаолиятни пухта ўзлаштириш ёки сифатини яхшилаш мақсадида уни кўп марта такрорлаш	For improvement of quality of any activity or development it is good to repeat it many times
Маълумот	шахсининг ўқиш, ўрганиш натижасида ўзлаштирган билим, кўникмалари ҳажми, йўналиши ва даражаси	reading, training, knowledge, skills, size, direction and speed
Метод	таълим жараёнида тақдим этилган амалий ва назарий билимларни эгаллаш, ўзлаштириш, ўргатиш, ўрганиш, билиш учун хизмат қиладиган йўл-йўриқлар, усуллар мажмуи	Practical and theoretical knowledge in educational process, development, teaching, training, service instructions, a set of methods
Моделлаштириш	ўқув материаллари ёки таълим мазмунини яхлит тизимга келтириш	training materials or maintenance of a uniform education system
Муаммо	ўқув жараёнида ҳал қилиниши лозим бўлган масала, вазифа	question which has to be solved in the course of training, a task
Муаммоли вазият	индивид ёки гуруҳ фаолиятига кучли таъсир кўрсатувчи ҳолат	strong influence on work of the individual or group status
Мустақил таълим	инсоннинг ўзи танлаган воситалар ва адабиётлар ёрдамида авлодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўрганишга йўналтирилган шахсий ҳаракатлари жараёни	the person has chosen tools and publications on experience of generations, efforts have been concentrated on studying of achievements of science and technology
Назорат	ўқитишнинг барча босқичларида натижалар сифатини назорат қилиш, таълим олувчиларнинг билим, кўникма, малакалари ҳамда уларнинг шахсиятини аниқлаш жараёни	Results of quality control at all stages of education, training, recipients of knowledge, abilities, skills and definition of their personality

Педагогик тизим	1) маълум педагогик концепция, назария ва ёндашувларнинг муаллифлар томонидан педагогик амалиётга жорий этишдаги изчиллик; 2) ўқувчи шахсининг шаклланишига таъсир кўрсатадиган педагогик принцип, восита, усул ва методлар йиғиндиси	1) concrete educational concepts, theories and approaches to gradual introduction of student teaching by authors; 2) influence the identity of the reader of the pedagogical principle, the engine has a set of methods and receptions
Предмет	инсон фаолияти ва билиши жараёнида объектив борлиқдан алоҳида ажратиб олинган яхлит ҳодиса ёки тушунча	activity of the person and knowledge in the course of objective things, other than the concept of one event or
Репродуктив	ўзлаштириш даражасида бир турдаги масала ёки машқларни намунага қараб ечиш усули	level of development of this or that type of a question or problem, depending on a model of exercises
Саводхонлик	муайян соҳа бўйича билимга эгалик	have special knowledge in the field of the industry
Синквейн	француз тилида «беш қатор» маъносини билдирувчи педагогик стратегия	French "means a series from five educational strategy
Синтез	синтез олинган натижаларни умумлаштиришдан иборат педагогик илмий тадқиқот методи	method of synthesis, summary of teaching scientific researches
Табақалаштирилган таълим	умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда алоҳида ўқув режаси ва дастурлар асосида олиб бориладиган таълим тури	in view of abilities of pupils at the high schools of the curriculum and training programs which are carried out on a basis
Тасниф	умумий белгиларига кўра предмет, ҳодиса ёки тушунчаларнинг гуруҳлар, бўлимлар ва тоифалар кесимида тақсимланиши	the general subject, events, or concepts of groups, sections and distribution on all categories

Таълим	ўқувчи ва тингловчиларга билим бериш, уларни тарбиялаш, ривожлантириш кўникма ва малакалар ҳосил қилиш жараёни, ёшларни ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашнинг асосий воситаси	school students and students, to train them to develop talent and skills to be convinced that process, the main means of preparation of youth for life and work
Таълим воситаси	муайян ўқитиш методи ёки усулларидан муваффақиятли фойдаланиш учун зарур бўлган ёрдамчи ўқув материаллари	concrete method of training or methods necessary for successful use of auxiliary materials
Таълим мазмуни	ўқувчиларни ҳаққоний, илмий далиллар, тушунчалар, қонуниятлар, назариялар билан таништиришга қаратилган билимлар тизими	The student's objective, scientific facts, concepts, laws, theories directed to their acquaintance with information system
Таълим тизими	турли даража ва йўналишдаги ўзаро алоқадор узлуксиз таълим дастурлари ва давлат таълим стандартлари, ташкилий ҳуқуқий турларидан қатъий назар таълим муассасаларинингбарча тармоқлари, таълимни бошқарув органлари ва улар қошидаги муассаса ҳамда ташкилотларни қамраб олувчи тизим	various degrees and mutual connected with continuation of educational programs and the state educational standards, irrespective of their legal forms of educational institutions in all sectors, with educational bodies and institutions and the organizations within the general system
Таҳлил	муайян объект, воқеа-ҳодисани ҳар томонлама таҳлил қилиш, чуқур текшириш, ўрганиш	concrete object, event analysis of all aspects of an event, deep survey
Тизим	1) тартибга солинган, ўзаро боғланган ва таъсир кўрсатиб турадиган педагогик ҳодиса; 2) тартибга солинган тушунчалар йиғиндиси.	1) Change are interconnected and influence educational action; 2) sum of Hindu concepts.

<i>Тизимли ёндашув</i>	тадқиқотчининг педагогик объект яхлитлигини очиб кўрсатишга йўналтирувчи, унинг ички алоқа ва муносабатларини белгиловчи жараён	the scientific doctrine a link object is opened to show integrity of the internal communication and interaction of process
<i>Тизимлаштириш</i>	педагогик ходисалар ва тушунчаларни гуруҳларга ажратишга асосланган фаолият	educational actions and actions are divided into the groups based on concepts
<i>Топшириқ</i>	ўқувчиларни ижобий хатти-ҳаракатга йўналтирувчи таълим-тарбия методи	Method of training of children positive relation to training
<i>Тушунча</i>	нарс ва ҳодисаларнинг муҳим хусусиятлари, алоқалари мазмун-моҳияти ва муносабатларини акс эттирувчи тафаккур шакли	Key features of things and events which capture the essence of the relations and the relation between thought and a form
<i>Умумий лаёқат</i>	билимларни нисбатан осон ва сифатли ўзлаштиришни таъминловчи шахс хусусиятлари тизими	knowledge it is rather simple in use and provides system of quality mastering
<i>Эмпирик метод</i>	тажриба–синов методикасига маълум бўлган адабиётлар, ғоялар, тажрибаларни ўрганиб чиқиш асосида туғиладиган фаразлар, моделлар, бажарилиши керак бўлган ишлар лойиҳасини синаб кўриш ва амалиётга тадбиқ қилиш методи	the experimental method known in literature, ideas, experience and to develop hypotheses which can evolve from models which have to be complete tests and practical application of a method of the project
<i>Ўзлаштириш</i>	ўқув дастурига мувофиқтаълим мазмунининг ўзлаштирилганлик даражаси	have learned in the program of training according to the content of training
<i>Ўрганиш</i>	ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни кўрсатилган тартибда мустақил бажариш кўникмаларини эгаллаш жараёни	access to information and various efforts to master skills for carrying out independent process according to procedure,

<i>Ўргатиш</i>	ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни бажариш кўникмаларининг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилишини ташкил этиш жараёни	access to information, and students in the course of mastering skills for performance of various actions
<i>Ўқув дастури</i>	ўқув фани мазмунининг қисқача изоҳи	Short description of maintenance of a training course

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Юксак маънавият- энгилмас куч.-Т.:«Маънавият», 2008.
1. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Т.: “Шарқ”, 1997.
2. Ш.Мирзиёев Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент –“Ўзбекистон” -2016.56 Б.
3. Ш.Мирзиёев Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент –“Ўзбекистон” -2016.488 Б.
4. Ш.Мирзиёев Қонун устуворлиги ва инсон манфаатлари таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Тошкент – “Ўзбекистон” -2016.488 Б.
5. Ш.Мирзиёев Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Тошкент –“Ўзбекистон” -2017.104 Б.
6. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.
7. Қосимова К., Матжонов С., Гуломова Х., Йўлдошева Ш., Сариев Ш. Она тили ўқитиш методикаси. –Т.: Ношир, 2009. – 163 б.
8. Гуломова Х., Йўлдошева Ш., Маматова Г., Боқиева Ҳ. Ҳуснихат ва уни ўқитиш методикаси. –Т.: ТДПУ, 2013. – 70 б.
9. Матчанов С., Гуломова Х., Юлдашева Ш., А. Нисанбаева. Ана тилин оқитувчи эдиستمеси.–Т.: ТДПУ, 2013. –277б.
10. Рахматуллаева Л.И. Методика преподавания родного языка. –Т.: Учебное пособие. Молия Иктисод, 2007.
11. Абдуллаева Қ. ва бошқ. 2-синфда ўқиш дарслари. –Т.: Ўқитувчи, 2009. – 266 б.
12. Умарова М, Ш.Ҳақимова. Ўқиш дарслари (3-синф учун). – Т.:Чўлпон, 2008. – 126 б.
13. Гуломова Х., Йўлдошева Ш., Шерматова У. 4-синфда она тили дарслари. –Т.: Ўқитувчи, 2003.
14. Қосимова Қ. “2-синфларда она тили дарслари”, Т. “Ўқитувчи”, 1998 йил.

15. Гаффорова Т., Гуломова Х. 1-синфда ўқиш дарслари. –Т.:Шарқ, 2003. – 126 б.
16. Жумаев М.Э Математика ўқитиш методикаси. (ОЎЮ учун дарслик.) — Т.: “Турон иқбол” 2016. 426 б.
17. Жумаев М.Э., Юлдашева М.Ю., Мингбаева Б.У., Маматова Г.А., Левкина М.Ф. Бошланғич таълим фанларини ўқитиш методикаси ЎУМ. Низомий номидаги ТДПУ ҳузуридаги ХТХҚТУМОҲМ., 2017.
18. Мирзахматова Ш., Пўлатова Д. Табиатшунослик дарсларида интерфаол таълим (Услубий қўлланма) –Т.: “Янги аср авлоди”, 2011.
19. Мавлонова Р.А, Санақулов Х.Р, Ходиева Д.П Мехнат ва уни ўқитиш методикаси. – Т.: ТДПУ, (Ўқув қўлланма) 2007.
20. Санақулов Х, Ходиева Д, Санақулова А “Мехнат таълими” 2-синф дарслиги. Т., “Шарқ” 2016 йил.
21. Санақулов Х, Ходиева Д, Санақулова А “Мехнат таълими” 3-синф дарслиги. Т., “Шарқ” 2016 йил.
22. Diane Larsen-Freeman. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford university press. Great Britian. 2013.
23. PISA 2012 Assessment and Analytical Framework (mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy).
24. Timss 2015 Assessment Frameworks. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
25. Szallasi Z, Periwal V &Stelling J (eds). System Modeling in Cellular Biology: From Concepts to Nuts and Bolts. MIT Press, 2006.

Электрон таълим ресурслари

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги: www.uzedu.uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги Мультимедиа умумтаълим дастурларини ривожлантириш маркази: www.eduportal.uz, www.multimedia.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz
5. Тошкент давлат педагогика университети ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази: www.giy.uz.
6. Ижтимоий ахборот таълим портали: www.ziyonet.uz.
7. <http://www.school.edu.ru> - Umumta'limportali (rus tilida),
8. <http://www.alledu.ru> - “Internetdanta'lim” portali (rus tilida),

9. <http://www.rostest.runnet.ru> - Test olishmarkaziserveri (rus tilida),
10. <http://www.allbest.ru> - Internet resurslari electron kutubxonasi (rus tilida),
11. <http://www.mathtype.narod.ru/> - Online-darsliklar (rus tilida),
12. <http://www.gov.uz-O'zbekiston> Respublikasi Hukumati portali.
13. <http://www.istedod.uz> – “Iste’dod” jamg‘armasi sayti.
14. <http://www.edunet.uz> – maktablar, o‘quvchi va o‘qituvchilar sayti.